

Sayı : 6

Yıl : 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1991

MAKBULE LEMAN

HAYATI, ŞAHSİYETİ, ESERLERİ

SEMA UĞURCAN *

Çalışmamızda zamanla adı unutulmuş bir kadın yazar olan Makbule Leman'ı bütün cepheleriyle aydınlatmaya çalıştık. Bizi bu araştırmaya sevkeden husus; devrinde o kadar sevilen ve beğenilen, genç yaşta ölümüne yas tutulan bir yazarın zamanla niçin unutulduğunu merak etmemiz oldu. Makbule Leman, Batılı tarzda eserler veren, 19. yüzyılın son yirmi yılında, Osmanlı kadınının terakkisine örnek olarak gösterilen, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadın fikriyatının gelişmesine çalışan bir yazardı. O yaşarken ve öldükten sonra Tevfik Fikret, Ahmet Midhat Efendi, Mehmet Celâl, Fatma Aliye Hanım, hakkında sitayişkâr yazılar yazmışlardı. Ama bütün yazılar, yazarın *Ma'kes-i Hayâl* isimli kitabı ile birlikte kütüphane raflarında kalmıştı. Bu paradoks, bizi Makbule Leman'ı incelemeye sevketti. Başlangıçta elimizde *Ma'kes-i Hayâl* den başka kaynak yoktu. Oradaki ipuçlarından hareket ederek kaynakları çoğalttık. Makbule Leman'ın hayatını, şahsiyet ve eserlerini, yaşadığı devri de gözönüne alarak aydınlattık. Neticede bu inceleme ortaya çıktı.

Eski Türk geleneği, kadına büyük saygı gösterir. Kadın erkeğin yanındaki güç olarak kabul edilir. Ancak zamanla yerleşik medeniyete geçme ve şehirleşme vakiasından sonra, kadınla erkek arasında, farklı sahalarda iş bölümü meydana gelir. Kadının hayatı, daha çok evin içinde geçmeye başlar.

Eski Türk kültürüne hizmet eden pek çok kadınlar olmuştur. Ayşe, Mihri, Zeynep Hatun gibi Divan edebiyatı tarzında şiirler

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi,

yazan, Divanlar oluşturan, Şuâra Tezkirelerinde adları geçen ve erkekler tarafından bu maharetleri dolayısıyla saygı gösterilen şairelerimiz vardır. Dilhayat Kalfa gibi bestekârlar klasik musikimizin, Esmâ İbret, Güzide, Müşerref, Şerife Ayşe gibi hattatlar hat sanatımızın gelişmesine tesir ederler. Kadınlarımızın anonim halk kültüründe hizmetleri daha büyüktür. Onlar masal, mani, ninni, ağıt gibi sözlü edebiyat geleneğinden, halı, kumaş, nakış gibi el zenaatlerine kadar pek çok sahada eserler verirler ve hayatımıza damgalarını basmasını bilirler.

Eski toplum yapımızda, yüksek tabakadaki kadınlar kadar orta tabakadaki kadınlarımızın da terbiyesine önem verilir. Ama bu terbiye onu evin içinde rahat yaşatacak ev içi, çocuk bakımı terbiyesinden ve din eğitiminden ileri gitmez. Yaygın iş bölümü anlayışıyla, kendileri için hayat genellikle evin içinde devam eden kadınlar, ancak zaruret ile sokağa çıkıp çalışmaya gitmişlerdir. Genellikle işlerini icra ettikleri mekânlar yine ev içi olmuştur (bohçacılık, ebelik, hizmetçilik, dikiş hocalığı...).

• Tanzimatla birlikte kadının mevcut statüsünde bir değişme başlar. Memleketin idarî, siyasi, fikrî yapısındaki Batı modeli hamleleri, sosyal hayattaki hamleler takip eder. Bu sosyal değişmeler arasında en önemlisi, kadın zihniyetinin değişmesidir.

Hayat ufuklarımızın Doğu'dan Batı'ya yönelmesi, kızlarımızın eğitiminde de Batı'lı modellere dikkat edilmesi gereğini doğurur. Bu zamana kadar onlar için tek resmî okul ibtidai mektepleri idi. Tanzimattan sonra, devlet, kızların yetişmesi için ebelik eğitimi kursu (1842), kız rüşdiyeleri (1858), kız sanayi okulları (1869) ve kız öğretmen okulu (Darülmuallimat 1870) gibi mektepler açar¹.

Devrin Namık Kemal, Ahmet Midhat, Şemseddin Sami gibi aydınları, fikrî ve edebî eserlerinde kadınlık meselesinin önemine temas ederler. Kadını sadece sevilen bir «cins-i latif» olarak değil, cinsiyetinin bütün realitesi ve toplum içindeki önemi ile beraber değerlendirirler. Muhafazakâr bir zihniyetle, kadını, aile içindeki yeri ile, Müslümanlığın temel değerlerini koruması, zekâsı, ma-

1 Bu tarihler için Osman Nuri Ergin'in *Türk Maarif Tarihi*'ni esas alarak aldık. (C. II. İst. 1943)

hareti, hayası, namusu açısından överler. Bu hususları ile Batılı kadından da üstün bulurlar. Ama kadının içinde bulunduğu şartları ve kayıtlı olduğu bazı âdetleri de tenkit etmekten geri kalmazlar. Devlet gibi, aydınlar da kadının iyi bir eğitim görmesi gerektiğine inanırlar. Çünkü bu bilgi çocuğa aktarılacak, dolayısıyla toplum da terbiye görecektir. Kadın terbiyesinin Doğu ve Batı'nın terbiye sisteminin iyi taraflarının kaynaşması olmasını isterler. Evlenme ve boşanmalarda kadın istek ve hürriyetine saygı gösterilmesini lüzumlu görürler.

Kadın meselesi, Tanzimat devrinin edebi eserlerine de yansır. Şemseddin Sami, Ahmet Midhat, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid gibi yazarlar, kendi sosyal ve siyasî fikirlerini benimsemiş kadın kahramanlar yaratırlar. Bu yazarların cemiyet için buldukları sosyal ve siyasî kurtuluş çarelerine, erkek kahramanlar kadar kadın kahramanlar da inanır, bu değerler uğruna mücadele ederler. Böylece, edebi eserlerden gerçek hayata doğru çok ağır bir ilerleme ile, kadına eskisinden çok farklı bir sosyal misyon yüklenir.

Devrin gazeteleri, kadın ilâveleri çıkarır. *Terakki-i Muhâdarât* (1867-1868), *Vakit yahut Mürebb-i Muhâdarât* (1875) gibi gazetelerde kadın okuyucularının mektuplarına yer verilerek, onların meseleleri kendi dilleri ve gözleri ile efkâr-ı umumiye huzuruna çıkarılmaya çalışılır. Bunları *Aile* (1880), *İnsaniyyet* (1882-1883) ve *Mürüvvet* (1888) gibi kadın dergileri takip eder ve böylece kadın meselesi hep canlı tutulur.

İşte Tanzimat devrindeki bu faaliyetler, yeni bir kadın tipinin oluşmasına sebebiyet verir. Devrin bu havası içinde genellikle zengin ve kültürlü ailelerden yetişen, iyi eğitim gören, Batı kültürünü bilen, bildiklerini evinin sınırı dışına çıkarmak isteyen kadınlar ortaya çıkar. Onlar kendi cinsiyetlerinin meselelerini, «kadın efkâr-ı umumiyesi» uyandıran erkeklerden daha bilinçli olarak bilmektedirler. Asırlarca susan kadınlarımız² artık konuşmak

2 Divan edebiyatı tarzında şiir yazan şairlerimiz, genellikle erkek şairler gibi davranmışlar, aşktan, sakiden, afetten, erkek şairlerin bahsettiği gibi bahsetmişler, kendi kadın duyarlılıklarını tam manasıyla şiire geçirmemişlerdir. Onların bu hareketleri Fuad Köprülü tarafından tenkid edilmiştir. («Nigâr Hanım» *Yeni Mecmua* Nr. 39, 11 Nisan 1918).

ve kendilerini ifade etmek ihtiyacı içindedirler. Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Abdülhak Mîhrünnisa Hanım (1864-1943), Nigâr Hanım (1862-1918), Leylâ Hanım (1850-1936), Emine Semiye Hanım (1868-1944) ve bu çalışmada üzerinde duracağımız Makbule Lemân Hanım (1865-1898) daha çok Batılı tarzda şiir, hikâye, roman, inceleme ve tercümeler yapan bir kadın yazarlar gurubunu oluştururlar. 1885'lerden itibaren, matbuat onların eserleriyle karşılaşmaya başlar. Bu hanımlar peyderpey eser vermekle kalmazlar, 1895'de bir araya gelerek *Hanımlara Mahsus Gazete* adıyla, en uzun süre neşrolunacak (1 Ağustos 1895 - 4 Eylül 1906) bir kadın gazetesini çıkarırlar. İlk sayıda yer alan «Meslek» başlıklı yazı, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin çıkma sebebini, muhtevasını ve programını açıklar. Oradan anlarız ki gazete, «kemal-i iffet ve edeb» içinde, hanımlarımızın zihinlerini açmak gayesi ile kurulmuştur. «Meslek» yazısında yer alan bazı sözleri burada vermeyi uygun görüyoruz.

Gazete, kadını yetiştirmenin -yani kendi gayelerinin- millet açısından ne kadar önemli olduğunu, şöyle izah eder :

«Bir kavimde kadınların terbiyesi, fazileti, hüsn-i ahlâkı, malûmatı ne kadar güzel ve metin olursa, umumen efrâd o derece güzel ve sağlam bir terbiye ve ilim esası üzerine büyümüş olur. Kadınlar mâder-i insaniyettirler. Bunların terbiye ve tahsili âtide bir kavmin saadet halini temin eder.»

«Meslek» yazısı, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin vereceği hizmetin, ne olduğunu belirtir :

«Hanımlarımızın her surette tevsî-i malûmat ve tezyîd-i vukûfuna hizmet etmek, mülkümüzde vücûduyla iftihâr olunan muharrirlerimiz, edibelerimiz ve şairelerimizin efkârına mirâtü'l-aks olmak, yani eserlerini neşr vasıtasıyla, Osmanlı kadınlarının kabiliyet-i fitriyyesini göstermektir».

Bu gazetede Ahmed Midhat Efendi, Ahmet Rasim, Faik Ali, Mehmet Tahir, A'van-zade Mehmet Süleyman (bu son iki isim, sırasıyla gazetenin «sahib-i imtiyaz»ı olmuşlardır) gibi erkekler yazı yazmışlarsa da, asıl yazı heyetini kadınlar oluşturur. Bu hanımlar kadrosunda yukarıda adlarını saydığımız yazarlara ilâveten şu isimler vardır : Fahrünnisa, İkbâl, Şadiye, Zeynep, Remziye,

Arife Hanım'lar... Gazetede iki yüz altmış beş kadın imzasından, on dokuzu devamlı yazı neşretmiştir³. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de telif ve tercüme şiir, roman tiyatrosu, hatıra, seyahatname gibi eserler neşredilmiştir. Ayrıca kadınların sağlığı, güzelliği, ev işleri hakkında, Türkiye'deki kadın eğitimi, kadın terbiyesi, ahlâkı, Batı'daki kadın hareketleri ve meslekleri hakkında makale yahut haber niteliğinde pek çok yazı neşredilmiştir.

Bu gazete, Ahmet Midhat'a göre, kadınlarımızın değerini, buna inanmayan Türk erkeklerine de, Batılılara da göstermiştir: «Avrupa'dan gelen muteberân ile nisvânın terakki-i maariflerinden bahsettiğimiz sırada sözlerimizi ispat için irâd eyleyeceğimiz berâhin-i maddiye ve delâil-i fiiliyye pek az idi. Bu gazetenin inşâsından sonra terakkiyât-ı nisvâniyyemiz hakkında ne söylüyor isek inanılmamak mahcûbiyetinden korkmuyoruz»⁴.

Kanaatimizce *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin itidal içindeki kültür faaliyetinin başka önemli bir niteliği daha vardır : O, 1895'den sonra iyice ayrılacak olan iki yazar gurubunun, eskiler ile yenilerin, *Tercüman-ı Hakikat* ile *Servet-i Fünun* gurubunun ortaklaşa beğendikleri nadir hususlardan biridir. Bu iki uç da, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin faaliyetini takdirle karşılarlar. Gazetenin en önemli mensuplarından Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin konusu, yapısı ve üslubu ile Ahmet Midhat Efendi'ninkiler arasında benzerlik vardır. Ama 1892'de neşredilen *Muhâzarât* ile *Servet-i Fünun* Edebiyatının en mühim romanlarından *Aşk-ı Memnu*'nun konusu arasındaki yakınlık da dikkat çekicidir. Bu araştırmada üzerinde durduğumuz Makbule Leman'ın eserleri ve hakkında söylenenlerden ortaya çıkan şahsiyeti ile, bizce, Eylül'ün kahramanı Suad arasında bir benzerlik vardır. Aynı yazar, Tevfik Fikret tarafından methedilmiştir. O halde *Hanımlara Mahsus Gazete* için, devrin çok önemli iki yayını arasında «birleştirici çizgidir» ifadesini kullanabiliriz.

19. yüzyılın sonunda, kadın eğitimine hizmet eden iki müessesese, mektep ve basın, yeni bir kadın tipi yaratmıştır. Bu yeni

³ Bu sayıyı Emel Aşa tarafından yapılan 1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları adlı yüksek lisans tezine dayanarak verdik. (İst. 1989, s. 111)

⁴ «Hanımlara Mahsus Gazete», *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 5869, 1 Eylül 1898/20 Ağustos 1312.

kadın, ne tam mânâsı ile evin içinde, ne de sokaktadır. Ailesine hizmet kadar, cemiyete de hizmet veren bir gurup kadın bir aradadır. Bu kadın tipinin yazdıklarını binlerce hemcinsi okur. Bu okuyucu kitlesi, yazarı kadar kültürlü olmayabilir. Ama temelde bağlandıkları ve inandıkları değerler aynıdır: Din, millet, aile. Böylece okur-yazar kadınlarımız arasında kuvvetli bir duygu-fikir iletişimi kurulur. Makbule Leman, o devirde bu gayeye hizmet eden en önemli yazarlardan birisidir.

MAKBULE LEMAN'IN HAYATI

Yeni edebiyat tarzında eserler veren ilk kadın yazarlarımızdan Fatma Makbule Leman 1865 yılında (Rebiülevvel 1282)⁵ İstanbul'da, Beşiktaş'da doğmuştur. İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* kitabına göre babası V. Murad'ın yakınlarından olup, onun dairesinin müdürlüğünü yapan Kahvecibaşı Hacı İbrahim Efendi'dir. Annesinin tahsil ve nesebi hakkında bilgi bulamadık. Ancak Makbule Leman'ın dostları, onu «yüzünde nur-ı fazilet lemeân eden»⁶ bir hanımefendi olarak nitelerler. Makbule Leman, kendisine «şetâret ve metânet veren» annesine duyduğu sevgiyi, şiirlerinde çeşitli şekillerde dile getirir.

Makbule Leman'ın tahsili hakkında değişik görüşler vardır. Fatma Aliye Hanım'a göre İbtidai Mektebini⁷ Ali Muzaffer'e göre İnâs Kız Rüşdiyesi'ni bitirmiştir⁸. İbnü'l-Emin, *Son Asır Türk*

5 Makbule Leman'ın hayatı, doğum-ölüm tarihleri hakkında, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* kitabından faydalandık. (Makbule Leman, İst. 1942, C. II, s. 909-911) Leylâ Saz, Makbule Leman'ın kendisinden bir yaş küçük olduğunu söyler. (Taha Toros, «Ölümünün 50. Yılında Müzikten Bir Leylâ Saz Geçti», *Milliyet*, 7 Aralık 1986). Eğer bu görüş doğru ise Makbule Leman 1849'da doğmuş olacaktır. Ama dostları, 1898'de otuz üç, otuz dört yaşında öldüğünü söylediklerine göre, İbnü'l-Emin'in verdiği 1865 tarihi, doğumu için daha uygundur.

6 Emine Semiye, «Makbule Leman'a Hususiyetim», *Ma'kes-i Hayâl*, Dersaadet 1331 (2. bsk.), s. 142. (Araştırmamızda yazarın ve hakkında yazı yazarların sözlerini iktibas ederken, bu baskıyı kullandık.

7 Fatma Aliye Hanım, «Makbule Leman», *Nüsha-i Fevkalade-i Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünun*, 19 Haziran 1897/7 Haziran 1313/18 Muharrem 1315.

8 Ali Muzaffer, «Bir Osmanlı Edibesinin Ziya-ı Ebedisi», *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrin-i sani 1898, 23 Teşrin-i evvel 1314.

Şairleri'nde, erkek kardeşleri ile birlikte, Osman Hilmi Efendi adlı bir Rüşdiye hocasından ders aldığını söyler. Okumaya çok meraklı olan Makbule Leman'ın göz hastalığı geçirdiği için bu dersleri ailesinden gizli olarak yaptığını da ilâve eder. Bu üç yazar da onun tahsili hakkında değişik bilgiler verirler ama bir konuda birleşirler : Makbule Leman aldığı derslerle yetinmemiş, hiç boş durmayarak kendi kendisini yetiştirmiştir.

Makbule Leman tahminen 1881 de⁹, Sadaret Mektubî Kalemi Hulefâlarından Mehmet Fuad ile evlenir¹⁰. Karı koca arasında büyük sevgi vardır. Makbule Leman'ın ölümü üzerine, Mehmet Fuad *Zevcem'in Kabrini Ziyaret* diye bir şiir yazar ve orada Leman hakkında şunları söyler :

Gönderdi Hudâ seni cihâne
Yapmaklık için bir âşiyâne

(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 176)

Evlendikten bir süre sonra, Beşiktaş'daki konaklarının selâm-lık kısmı, kız mektebi haline getirilir. Makbule Leman da, kız öğrencilere «Kavâid-i Osmaniye» ve «Farsça» dersleri verir. Derslerini verirken, konuyu hem öğrenir, hem öğretir.

Makbule Leman'ın yazma merakı, zamanla, devrinin gazete ve dergilerindeki «varaka»lara yazı göndermek halinde aktif bir şekil alır. İlk eseri, *Hazan* isimli hakîmâne benddir¹¹. Burada mev-

9 Makbule Leman'ın evlilik tarihine dair elimizde kesin bir kayıt yoktur. Eşi Mehmet Fuad'ın onun ölümü hakkında yazdığı «Nâliş» şiirinde şu mısraları görüyoruz :

Menimle on yedi yıl eyledi refâkat ah!

Ne müdhiş zaman idi hasretle yâdede giderim.

Bu da 1881 yılları civarına tekabül eder (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 188).

10 Mehmet Fuad Bey, karısı öldüğü sırada Sadâret Mektubî Kalemi müdür muavinidir. Daha sonra Şûra-yı Devlet azası, Dahiliye Müsteşârı görevlerinde bulunur. Resmî hizmetleri ile ilgili hatıralarını *Gördüklerim, İşittiklerim, Söylediklerim* adı altında yayımlar. (İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 2, s. 439-441).

11 Bu yazı *Ma'kes-i Hayâl*'de yoktur. Eşi ve Fatma Aliye Hanım'ın *Hazan* bendinin yazarın ilk yazısı olduğunu söylemeleri üzerine yaptığımız araştırmada, bunu *Müntehabat-ı Tercüman-ı Hakikat*'de bulduk. (C. 1, Nr. 14-15,

simlerin gelip geçmesi ile insan ömrünün istikrarsızlığı arasında-ki yakınlık anlatılmıştır.

Edebiyat tarihçileri ve tenkitçileri, Türkçede, Batı edebiyatı tarzında roman-hikâye-makale gibi eserler veren ilk kadın yazarın Fatma Aliye Hanım olduğu hususunda birleşirler. Halbuki Fatma Aliye Hanım'ın bizzat kendisi, Makbule Leman için yazdığı yazısında, öncelik hakkını ona verir : «Teceddüdâd ve terakkiyât-ı maarif-i Osmâniyyemizde, âlem-i edebiyatta adım atan fâzılâtımızın birincisi olarak muharriât-i nisvân-ı Osmâniyyenin şeyhesi addolunan edibe ve hakîme Makbule Leman'dır»¹². «Osmanlı kadınlarının şu devr-i terakki-i maârifinden bahseyletiğinde matbuata hizmeti sebkeden nisvânımızdan bahis-i sahâifin en başında yazılacak olan isim Makbule Leman'dır ki, kadınlarımız daha ne kadar terakkî eyleseler, Leman'dan daha çok muktedir ve âlim muharrireler meydana gelseler, bu şerefi kimse ondan alamayacaktır. Bu hakk-ı takaddüm onundur» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 128).

Hazan'ı, 1887'de *Hazan İçinde Bahar*, onu 1888'de *Mehtapta İhtisâsâtım* takip eder. Bu yazıların hepsi *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkar. Makbule Leman, ilk yazılarını neşrettiği sırada, bir kadın yazar olarak, matbuattaki durumunu şöyle izah eder : «Ben bundan on iki, on üç sene mukaddem meydan-ı matbuatta ilk hatve-i müdereddîânemi attığım zaman kendimi pek tenhalık içinde bulmuş ve kuvvetim kesilecek bir hale dâcâr olmuşum»¹³.

Makbule Leman'ın ilk yazıları, Fatma Aliye Hanım'ın 1305'de George Ohnet'in *Volonté*'sinden *Meram* adı ile yaptığı tercümeden önce yazılmıştır. Buna göre, kadın yazarlıkta «hakk-ı takad-

s. 434-435). Ancak cildin üzerinde tarih olmadığından, *Hazan*'ın kaç tarihinde yazıldığını tesbit edemedik. Ama, hakkında yazı yazarlar, *Hazan*'ın yazarın ilk yazısı olduğunu söylediklerinden, neşir tarihini tespit ettiğimiz ilk yazısı *Hazan İçinde Bahar*'dan (1887) daha önceki bir tarihte yazıldığına karar verdik.

12 «Makbule Leman», *Nüsha-i Fevkalade-i Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünun*, 19 Haziran 1897.

13 *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin birinci sayısında çıkan başlıksız makale. (Nr. 1, 19 Ağustos 1311).

düm»ü Makbule Leman'a vermemiz tabiidir¹⁴. Burada bir husus üzerinde daha durmak istiyoruz. Tevfik Fikret¹⁵ ve ölümünden sonra hakkında yazı yazanlar, onun *Hazine-i Evrak* dergisinde de yazdığını söylerler. *Hazine-i Evrak*'da yaptığımız araştırmada Abdülhak Mührünnisa Hanım, L... Hanım (Leylâ Hanım)¹⁶ gibi kadın yazarlara tesadüf ettikse de Makbule Leman imzasını göremedik. Ancak Yanyalı Makbule isimli bir hanımın *Validemden Ebedî Müfârat* isimli yazısına rastgeldik¹⁷. Makbule Leman Yanyalı değildir, o tarihlerde annesi de hayattadır. O halde bu yazı yazarımıza ait olamaz. Hakkında yazı yazanların, *Hazine-i Evrak*'da eserinin çıktığını tekrarlamaları, devrin yazarlarının, erkek mecmûlarında kadınlarımızın da imzaları bulunmaları hususunda ne kadar istekli olduklarını gösterir. Daha sonra Makbule Leman hakkında ansiklopedik bilgi veren kaynaklar da, bu bilgileri derinleştirmeden kullanmışlardır¹⁸.

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal'e göre, Fatma Makbule, yazarımızın asıl adı, Leman ise mahlâsıdır. *Hazan* bendinde Makbule Leman imzasını kullanan yazar, daha sonra Leman mahlâsı ile yazmış, 1306/1891'den itibaren ise eserlerinin altına Makbule Leman imzasını atmıştır. Makbule Leman'ın eserleri o derece beğenilmiştir ki; bu kadın imzasının gerçek sahibinin erkek olduğu

14 Yalnız şunu unutmayalım ki Makbule Leman'ın bu ilk yazıları kısa bendlerdir. Fatma Aliye'nin (27 Ocak 1305) 1305/1890'da yayımlamaya başladığı *Meram* tercümesi kitap olarak 1307) ve 1309/1892'de Midhat Efendi ile beraberce yazdığı *Hayal ve Hakikat* romanı birer kitaptır.

15 Tevfik Fikret, «Müsâhabe-i Edebiyye : Şuradan Buradan», *Servet-i Fünun*, Nr. 309, 30 Kanun-ı sani 1312/10 Şubat 1897.

16 Abdülhak Mührünnisa Hanım'ın *Hazine-i Evrak*'ta çıkan şiirlerinden bir örnek olarak, «Küçük Bir Aslın Büyük Bir Fer'i», C. 1, Nr. 21, 1 Mayıs 1296, s. 332; Leylâ Hanım'ınkilerden örnek olarak da «Nazîre-i Hasbihalî ve rebiliriz. C. 1, Nr. 29, 1297.

17 *Hazine-i Evrak*, C. 2, Nr. 1, s. 2, 15 Kanun-ı sani 1298.

18 Makbule Leman hakkında bilgi veren ansiklopedilerden birkaçının adını veriyoruz : *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* (İ.A. Gövsa, C. 3, s. 998), *Meydan Larousse* (C. 4, s. 540), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Dergâh Yayınları, C. 3, s. 167), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (Haz. Atilla Özkırımlı, C. 3, s. 805). Murat Uraz da, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz* kitabında Makbule Leman'dan bahsetmiş ve birkaç yazısını neşretmiştir (İst. 1941, s. 98).

düşünülmüş, hattâ Muallim Naci'nin takma isimlerinden biri olduğu dahi sanılmıştır¹⁹.

Makbule Leman 1309/1893 tarihinden itibaren *Hazine-i Fünûn*'da şiirler yayımlar. Dergideki Mehmet Celâl, Andelib, Mehmet Tefvik, Cenab Şahabeddin, Ali Muzaffer, Celâl, Fâik, Mehmet Rauf gibi erkek kalabalığı arasında Makbule Leman'ın da bulunması, konumuz açısından dikkat çekicidir. Bu aydın erkeğin yazı yazan kadına değer verdiğini gösterdiği kadar, değer verilen kadının kabiliyetini de gösterir. Bu hususu Ali Muzaffer şöyle değerlendirir: «Altı sene evvel (1898'den altı sene evvel, yani 1892/93'de) *Hazine-i Fünûn* risalesini tesis eylediğimiz zaman bu imza ile aldığımız manzumeler, sahibinin meziyât-ı edebiyesini ispat eder lü'lü'-i bediadan olmasıyla doğrudan doğruya risaleye derc ediliyor, hattâ bazılarının zîrine bilâ-ihitiyâr fıkârât-ı takdiriye yazılıyor idi.»²⁰ *Hazine-i Evrak*'ın ancak son nüshalarına doğru Münire, Nuriye gibi kadın imzalarının eski tarz şiirler yayımlandıklarını görürüz²¹.

Makbule Leman asıl edebiyat faaliyetini, hanım yazar ününü ve hanım okuyucular üzerindeki tesirini *Hanımlara Mahsus Gazete* ile gösterir. Yukarıda söylediğimiz gibi Makbule Leman, yazı hayatına başladığı yıllarda kendisini çok yalnız hissetmişti. «Fakat bir hiss-i derûn, bir arzû-yı terakki sanki bir üstâdın şakirdine hitabı gibi âmirâne bir surette bana 'git' diyordu. İcâbet ettim. Oh, isâbet ettim. Gitgide ne şanlı şerefli bir cemiyete vâsıl oldum. İşte o cemiyete bir cevelângâh-i teâvün olmak üzere şa'saa-i muvaffakiyeti göz kamaştıran (*Hanımlara Mahsus Gazete*) serlevhasıyla bir gazetenin dahi küşâdını görür görmez, nidâ-yı meserretle oraya can atmak için kalemi elime aldım»²². Bu sözler onun bir ara başyazarlığını yaptığı (Nr. 1-48 arası) *Hanımlara*

19 Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman, *Nüsha-i Fevkalade-i Tercüman-ı Hakikat*, 19 Haziran 1897.

20 Ali Muzaffer, «Bir Osmanlı Edibesinin Ziya'-ı Ebedisi», *Ma'kes-i Hayâl*, 1331, s. 99.

21 Münire Hanım, *Gazel*, Yıl 4, Nr. 2, 2 Mayıs 1312/2 Zilhicce 1313; Nuriye Hanım, *Gazel*, Yıl 4, Nr. 14, 11 Temmuz 1312/11 Safer 1313.

22 Bu başlıksız yazı 19 Ağustos 1311 tarihli ve 1 Numaralı *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanır.

Mahsus Gazete'yi ne kadar benimsediğini, yazar hemcinslerinin dost atmosferi içinde, okur hemcinslerine hitap etmekten ne kadar zevk aldığını gösterir. Makbule Leman burada şiir, hikâye, terbiye edici makale, mektup tarzında eserler yazar. Kısa ve has-talıklı ömrü boyunca yazı yazdığı gazete ve dergiler arasında en fazla eseri bu gazetede çıkar²³.

26 Eylül 1312/1 Cemâzi-yel-evvel 1314 tarihli ve 81 numaralı *Hanımlara Mahsus Gazete*'den öğrendiğimize göre, Makbule Leman, Abdülhamid tarafından 3. Rütbeden bir kıta Şefkat nişanı ile taltif edilir²⁴.

Mehmet Fuad Bey ve ona dayanarak İbnü'l-Emin, Makbule Leman'ın bu şerefe, ahlâkî eserlerini okuyup beğenen ve faydalı bulan Şûrâ-yı Devlet âzâsı Saîd Paşa'nın tavsiyesi ile nâil olduğunu söylerler. (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 130).

Hanımlara Mahsus Gazete, bu haberi biraz da kendi gazetesine ait bir iftihar vesilesi olarak şöyle duyurur :

«Ceridemizin muharrire-i zî-iktidarlarından ismetlü Makbule Leman ve Fatma Fahrünnisa Hanımefendiler Hazerâtının gazetemizle neşredilen âsâr-ı kalemiyeleri lûtfen mazhar-ı takdîr-i âlî olarak, sâye-i âtîfet-vâye-i Hazret-i mülûkânede üçüncü rütbeden birer kıt'a nişân-ı Hümâyûn-ı şefkatle kadr-i âlîlerinin i'lâ buyurulması bâis-i fart-ı mefharet ve ibtihâcımız olduğu cihetle, hanım-ı müşârün-ileyhümâ hazerâtına bilhassa arz-ı tebrikât eyle-riz.»²⁵.

23 Burada on iki yazısı çıkmıştır. Bunlardan *Hüsn-i Muamele* en uzunudur ve tefrikası üç nüsha devam etmiştir.

24 Abdülhamid'in devlete hizmeti geçen kadın ve erkeklere —hattâ Türkiye'deki yabancı misyonlara— bu neviden nişanlar verdiği görülür. (Geniş bilgi için Bkz : B.O.A. İrade Taltifat-Teşrifât-Nişân defterleri Kataloğu). Fatma Aliye Hanım (1314/1898) ve Halide Edib (1314/1898) de nişan kazanan kadın yazarlarımızdandır. Abdülhamid'in gerek çalışan ve cemiyete hizmet eden kadınlara, gerekse devlete hizmet eden erkeklerin yakınları olan hanımlara verdiği bu nişanlar, daha sonra o devir hakkında yazılmış romanlara da konu olmuştur. *Mahur Beste* kahramanlarından Atiye Hanım (kitabın 1975 baskısında, s. 69) ve *Sinekli Bakkal* kahramanlarından Sabiha Hanım (kitabın 1971 baskısında, s. 32) ikinci kıt'a şefkat nişanı ile terviğ edilen kahramanlardır.

25 *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 81, 26 Eylül 1312/1 Cemaziyelâhır 1314.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazı ailesi arasında büyük bir dayanışma vardır. Makbule Leman, kazandığı nişan yüzünden kendisine gelen tebriklere yine gazetede çıkan bir bendle teşekkür eder²⁶. Mütevazı Makbule Leman, bu taltife kendi hesabına değil, *Hanımlara Mahsus Gazete* adına iftihar ve şükrettiğini belirtir :

«Nâil buyurulduğum şefkat nişân-ı Hümâyûnu terakkiyât-ı nisvâniyemiz daha doğrusu muhterem gazetemiz için bir eser-i teşvik ve teveccüh, bir nişâne-i iltifât ve âtîfet olduğundan, hakikaten şâyeste-i tebrik ve teşekkürdür... *Hanımlara Mahsus Gazete*'de neşr-i âsâr etmekte olmaklığımıza mükâfâten bu lutf-ı aliyî-ül-a'lâya mazhar olduk. İşte muazzez gazetemiz enzâr-ı aliyenin takdîr ve teveccühkârânesini celbe muvaffak olmuş. Bu terakki bendenizi zâtıma ait olan a'tâf ve i'tiyâddan ziyâde mes'ûd ve bahtiyâr eyledi».

Hanımlara Mahsus Gazete'de sık sık yazarımızın *Ma'kes-i Hayâl* adlı bir kitabının çıkacağına dâir ilânlar yer almaktadır²⁷. Nihayet Makbule Leman'ın *Hazine-i Fünûn* ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıkan manzum-mensur eserleri ile, yayımlanmamış yazılarının derlendiği *Ma'kes-i Hayâl* neşredilir²⁸. 30 Kânun-ı sâni 1312'de çıkan kitap, devrinde çok beğenilir. *Hanımlara Mahsus Gazete* «sahib-i imtiyâzı» Mehmet Tahir, *Feyz-i Nisvân-ı İslâm*

26 *Hanımlara Mahsus Gazete* müdiresi Şadiye Hanım'ın şahsında, gazetenin bütün yazı ailesine yollanan bu mektup, yazarımızın ölümünden sonra, 186 numaralı ve 29 Teşrin-i evvel 1314 tarihli gazetede yayımlanmıştır.

27 Nr. 77, 29 Ağustos 1312/2 Rebiülâhır 1314 («Fazl-ü irfanları nisvan-ı İslâmın terakkiyat-ı hazırasına sened-i ihticac olan şaire-i zî-iktidar ismetlü Makbule Leman Hanımefendi Hazretlerinin, *Hanımlara Mahsus Gazete* Kütüphanesinin ikinci kitabını teşkil eden *Ma'kes-i Hayâl* nam eser-i bihterînlere kariben tertib ve tab' ile vaz'-ı meydan-ı intişar edecektir. Her kelimesi hüsn-i ahlâkdan bir nümune-i bî-nazîr olan bu kitab-ı nefisin ihtivâ ettiği âsâr-ı ulviyeyi erbab-ı mütâlâ bir kere okumakla kanaat edemez.») 88 numaralı ve 14 Teşrin-i sani 1312 tarihli gazetede, 98 Numaralı ve 23 Kanun-ı sani 1312 numaralı gazetede, *Ma'kes-i Hayâl* ve yazarı hakkında sitayişli sözlerle beraber, kitabın yakında çıkacağına dair haberler vardır.

28 99 numaralı ve 30 Kanun-ı sani 1312/9 Ramazan 1314 tarihli nüshada, *Ma'kes-i Hayâl*'in o gün neşredildiği bildirilir. 117 numaralı ve 19 Haziran 1313 tarihli sayıda, eser yine medhedilir. *Ma'kes-i Hayâl*'in çıkacağına yahut çıktığına dair bu kadar ilân ve haberin, kitabı tanıtan yazılarla beraber çıkması, reklâm amacı kadar, esere ve yazara verilen değerle de ilgilidir.

isimli yazısında, bu kitabın, «feyz-i nisvân-ı İslâm»¹, «âlem-i medeniyette bir kat daha şâyi ettiğini» söyler²⁹. Ve şunu ilâve eder : Nigâr Hanım'ın *Nirân* isimli şiir kitabıyla birlikte *Ma'kes-i Hayâl*'in Avrupa'dan talep edilmesi, Osmanlılık için bir şereftir.

Tevfik Fikret de *Ma'kes-i Hayâl*'de yer alan eserleri, yazarının şahsiyeti ve daha evvelki yazı faaliyeti ile birlikte över³⁰. Onların daha itinalı tab' edilip, ağırlığınca altınla satılmasını ister. *Ma'kes-i Hayâl* çıktıktan sonra, matbuatta Makbule Leman'ın başka yazılarına rastlanmaz.

Makbule Leman, çok nâzik ve zayıf bir bünyeye sahiptir. Otuz dört yıllık hayatının büyük bir kısmını hasta yatağında geçirmiştir. Mehmet Fuad'ın, eşi ölünce yazdığı *Kıta*'da yer alan

Sabr ile me'lûf idi, etmezdi şikâyet
Görmemişken istirâhat doğduğu günden beri
(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 174)

mısralarından öğrendiğimize göre, çocukluğunda başlayan hastalığı, sonraları daha da ilerlemiştir. Mehmet Fuad'la on yedi sene süren evliliğinin ilk üç yılında sağlığı yerindedir. Son on dört yılında ise hastalıkla boğuşmuştur. Hastalığının ne olduğuna dâir elimizde tam bilgi yoktur. İbnü'l-Emin çocukluğundan beri gözlerinde görme bozukluğu olduğunu söyler. Yazar 1887'de yirmi iki yaşında iken yazdığı *Hazan İçinde Bahar*'da tabiat karşısındaki duygulanmasını anlatırken, «za'f-ı basarın» kendisine «âlem-i baharı zulmet gibi gösterdiğini» söyler³¹. Mehmet Celâl de ölümünden sonra yazdığı yazısında, Makbule Leman için «bir nûr-pâre zekânın sönmüş nazarları» tarzında, kendi hassâsiyetine de uygun bir ifade kullanır³². İkinci hastalığının diz kapaklarındaki erime ile ilgili olduğunu sanıyoruz. Emine Semiye Hanım, onu zi-

29 «Feyz-i Nisvân-ı İslâm», *Nüsha-i Fevkalade-i Tercümân-ı Hakikat ve Servet-i Fînân*, 19 Haziran 1897/7 Haziran 1313, s. 32-33.

30 «Müsâhabe-i Edebiye : Şuradan Buradan», *Servet-i Fînân*, Nr. 307, 10 Şubat 1897/30 Kânun-ı sani 1312.

31 *Tercümân-ı Hakikat*, Nr. 2778, 15 Eylül 1887/3 Eylül 1303/27 Zilhicce 1304.

32 «Makbule Leman Hanım», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 110.

yarete gittiğinde «ibrişim işlemeli yorganını hayat ve şebâbını katleden illete meydan-ı mukatele olan zavallı dizlerine çektiğini»³³ anlatır. Yine ziyaretçilerin anlattığına göre, yattığı odayı sterilize eden keskin bir asit fenik kokusunun duyulması, onun bulaşıcı bir hastalığa müptelâ olduğunu gösterir. Hastalığının başlangıcında doktorlar tedricen iyileşeceğini söylerlerse de, 1895' den itibaren hastalık iyice artar. Mehmet Fuad Zevcemin *Kabrinî Ziyaret*'de şöyle der :

Yandın, eridin tevekkül ettin
Sen bunlara hem tahammül ettin.
Bir fâide vermedi devâlar
Bî-fâide kaldı itinâlar
Celbeylediğim bütün etibbâ
Eylerdi bana vahâmet imâ'

(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 75)³⁴

* Dört kere ameliyat olarak «cism-i zârının yarılması» da bir çare vermez. Yazarın kendisinin de tahmin ettiği gibi³⁵ derdi devasızdır ve ölüm ile sona erecektir. Nihayet 20 Teşrin-i evvel 1314/ 1 Teşrin-i evvel 1898'de ölür. Ölüm haberi *İkdam*'da şöyle bildirilir :

«Sadâret Mektûbî Kalemi müdür muavinlerinden saadetlû Fuad Beyefendi Hazretlerinin haremi edibe-i şehîre Makbule Leman Hanımefendi, on seneden beri giriftâr olduğu illetten tahlis-i

33 «Makbule Leman'a Hususiyetim», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 142.

34 «Burada Hamid'in *Makber*'de gösterdiği tarzda bir mersiye havası sezilmektedir.

35 Mehmet Fuad «Naliş» şiirinde, ölmeden evvel, karısının kendisine söylediği sözleri nazmen ifade eder :

«Üzülme nafîle, yok çare böyle bir derde
Nihayet öldürecektir bu dâ'-i derman-sûz
Şu hal-i zâre gelenlerde kurtulan nerde
Kemal-i Merhamet-i Kirdgâre müstenidim
Bulur vücûd-ı zebûnum huzûru makberde
Unutma sen beni rahmetle yâd kıl, yoksa :
Dü-dest ra'şen-nisârım yakanda mahşerde.

(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 178)

giribân edemiyerek Göztepe’de sâkin olduğu köşkte ikmâl-i enfâs-ı hayât eylediği ve na’s-ı gufrânının bugün Kalamış iskelesine indirilerek İstanbul’a Eyüb’e nakl ve Hazret-i Halid’e defneye-yeceği maateessüf haber alınmıştır.»³⁶ «Civar-ı Hazret-i Halid’de yatmak» Makbule Leman’ın son vasiyetidir.

Ma’keş-i Hayâl’in 1331’de çıkan ikinci baskısında, eskisine ilâve olarak, ölümünden sonra hakkında çıkan yazıların büyük bir kısmı toplanmıştır. Mehmet Fuad, bu kitabın önsözünde, eşinin «irtihali kadirşinâsân-ı edeb cânibinden yazılan mersiyelerden bir risâle teşekkül edecek derecede teessürâta bâidi olan ilk Osmanlı kadını» olduğunu belirtir. Bu da, yazarak cemiyetimize faydalı olan kadınlarımıza verilen değeri gösterir.

Çalışmamızın son kısmında, Makbule Leman’ın şahsiyetini değerlendiren eserleriyle beraber, bu yazılardan da büyük ölçüde istifade ettik. Burada, sadece Emine Semiye’nin onun hakkındaki şu sözleri koymakla yetineceğiz :

«Sende ne yoktu ki :

Şeref-i nisvân olan ismet
Gözler kamaştıran ilm ü hüner
Refâh ile geçinecek servet
Her kadında bulunmayan saadet-i beytiye

kâmilten mevcuttu». (*Ma’kes-i Hayâl*, s. 147)

MAKBULE LEMAN’IN ESERLERİ

Makbule Leman kısa hayatı süresince

- a) Deneme
- b) Şiir
- c) Hikâye

d) Tenkit ve teşvik yazıları türünde, dört sahada eser vermiştir. Bunların sayıları çok değildir. Biz bu eserlerin tahlilinde, kronolojik sıralama kadar, türlerin birbirleri ile muhteva açısın-

36 İkdâm, 21 Teşrin-i evvel 1314/2 Teşrin-i sani 1898.

dan bağılıklarına da dikkat etmeye çalıştık. Aslında Makbule Leman'ın bütün yazılarını onun kadın hassasiyetinin ve «halka (kadın cinsine) hizmeti Hakk'a hizmet» olarak kabul eden misyonunun aksettği tek bir eser şeklinde değerlendirmek de mümkündür.

A) DENEMELERİ :

Makbule Leman, tabiat karşısındaki gözlem, düşünce ve duygulanmalarını anlattığı eserlerle matbuât dünyasına atılmıştır. Onun bahar-hazan, mehtap ve sehere dair beş tane yazısı vardır :

1. «Hazan», *Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat*, C. 1, Nr. 14-15, s. 374-375.
 2. «Hazan İçinde Bahar», *Tercümân-ı Hakikat*, Nr. 2778, 15 Eylül 1887/3 Eylül 1303/27 Zi-l-hicce 1304.
 3. «Mehtapta İhtisâsâtım», *Tercümân-ı Hakikat*, Nr. 3005, 25 Haziran 1888/14 Haziran 1304, 16 Şevval 1305.
 4. «Subh-ı Saadet», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 2, Nr. 29, 12 Kânun-ı sâni 1310/27 Receb 1312.
 5. «Göztepe'ye Veda Seheri», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 86, 31 Teşrin-i evvel 1312/6 Cemazi-yel-evvel 1314.
- «Subh-ı Saadet» dışında bu yazılardan hiçbirisi *Ma'kes-i Hayâl*'de yer almaz.

Devrinde «bend» olarak adlandırılan bu denemelere, tabiatın güzellikleri iki şekilde akseder.

1. Makbule Leman için tabiat Tanrı'nın büyüklüğünün tecelli ettiği bir «cilde-gâh»dır.

2. Makbule Leman için tabiat, onu kendi varlığının ve hayatının şuuruna erdiren bir yerdir.

1. Tabiat-Tanrı İlişkisi :

Makbule Leman *Mehtapta İhtisâsâtım*'a şöyle başlar. «Yârâb! Âsâr-ı mucize-i kudretin olan kâinata bakıyorum bakıyorum da, ne hayret-efzâ ahvalin incilâsını görüyorum... Kâh kendi mâhiyetini idrakten âciz olan beynim küçüldükçe küçülerek bu havâdisât arasında kaybolup gidiyor. Kâh bunca bedâyiin temaşâsından yükselerek sath-ı deryaya akseden mehtap kadar gönlümde bir sâfiyet, bir nûrâniyet husûle geliyor.»

Makbule Leman, Pantelist bir görüşle, tabiattaki «şümûstan zerreye kadar» herşeyde Tanrı'nın akislerini görür. Tabiat unsurlarını tasvir ederken, dinî lûgatı kullanır. Ona göre kâinat «nûr-ı imân ile münevver olan kalpleri andırır». Allah'ın gücünün yansıdığı çiçekler, «bir hayât-ı taze ile dünyayı cennet şekline sokarlar.» Gökyüzü denizin saflığına hürmeten ona nurlar yağdırır. Deniz göğe, bir aşık gibi, «arz-ı sine» eder. Onların birbirine sevgileri «ümme ile imânın birbiriyle imtizâc etmeleri»ne benzer. Cemâdât ve nebâtât alemine nisbetle hayvanlar alemi, Tanrı'nın büyüklüğüne daha canlı delildir. «Bedâî-i Kudret olan balıklar, imkânlarına uygun bir «lisân-ı hal ile Tanrı'ya şükr-hân-ı ni'met» ederler. Makbule Leman, Allah'ın bütün tabiatı bir lutuf halinde insana arzettiğine inanır. Bu lutuf «mücib-i felâhımız»dır. İnsan, bu nimetler karşısında, «eltâf-ı bî-nihâye-i samadâniyetin binde birinin şükrünü ifâdan âcizdir».

Bu hayranlık ve acizlik karşısında, o da Ziya Paşa gibi «Süb-hane» çeker :

Subhane men tahayyere fi sun'ihî'l-ukûl

Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

(Tercî-i Bend) Külliyyât-ı Ziya Paşa,

(Haz. Süleyman Nazif) İstanbul 1342/

1924, s. 121-133.

Makbule Leman devrinde çok beğenilen ve kendisinden sita-yişle bahsedilen bir yazardır. Ancak Ahmet Midhat Efendi, *Mehtapta İhtisâsâtım* dolayısı ile onu tenkit etmiştir. *Tercümân-ı Hakikat'in* «Varaka» kısmında çıkan bu yazının hemen altında Ahmet Midhat Efendi'nin tenkidi yer alır. Bu tenkide göre, bizim kadın yazarlarımızın tabiata hayranlık şeklinde «tercüme-i ihtisâs» etmeleri henüz âdet olmamıştır. İkincisi Makbule Leman tabiatta sadece güzellikler görmüştür. Üstelik bu tek taraflı görüş, tam olarak tabiat ile kaynaşarak değil, evinin penceresinden bakılarak elde edilmiştir. Midhat Efendiye göre Makbule Leman'ın güzel bulduğu deniz, ne kadar gemiler batırmış, ne kadar hayatlar yok etmiştir. Mehtap, dünyanın sırlarını meraklıların gözleri önüne sermiş, çiçekler kokuları ile insanları zehirlemiştir. Mak-

bule Leman'ın Tanrı'ya hamdettiğini söylediği balıkların küçüğü, büyüğü tarafından yenilmektedir. Ahmet Midhat, Makbule Leman'ın tabiatla Tanrıyı bulurken, görüş ufkunun dar olduğunu belirtir. Çünkü «kâinatın etrâf-ı sâiresinde daha ne kadar kanun-ı tabiatlar fermân-fermâdır.» Leman ise, sadece gördüklerini anlatmıştır. Ahmet Midhat, tenkidini şöyle bitirir. «Ben sizin yerinizde olsaydım, temâşâ-yı vâhidemi başka türlü yapardım. Allah'ın sümüvv-i san'at-ı sübhanesini kendi nefsimi temâşâ ile istidlâl ve mukayese ederdim». Midhat Efendi'ye göre, insan kâinat içinde bir zerre olabilir. Ama insanın rûhâniyetinde öyle bir büyüklük vardır ki bu büyüklüğü ile «nüsha-i Kibriya» olarak kabul edilmiştir».

Midhat Efendi bu yazıyı yazdıktan üç yıl sonra, Fatma Aliye'ye bir mektup yazar ve diğer sevgili kızı Makbule Leman'a söylediği ve yukarıda özetini verdiğimiz fikirlerini tekrar eder. Bu mektup, Ahmet Midhat'ın 1870'de *Mihnet-keşan* romanı ile ortaya attığı «şiir şuur işidir» formülünün açıklanmasıdır. «Şairin, edibin lisânı da alimin ilmi, hakîmin hikmeti zemin ittihâz kılınarak, bir de o şairin şuuru ve edibin cevâhir-i edîbesi ile tasrih ve tezyin edilmelidir». Maalesef bugünkü şair ve ediblerin havsı bu noktayı alamamaktadır. Midhat Efendi, Makbule Leman'ı da bu daireye sokar. Ama edebî eserin şuurla yazılmamasının kabahati onların da, Makbule Leman'ın da değildir. Kabahat eski medeniyet dairemizin duyuş tarzındadır. Batı medeniyetine temas ile bu durum düzelecektir: «Biz bu şehráh-ı kemâlâtın henüz pek yeni, pek acemi yolcularıyız. O şehráhta bizim reftârımız yeni ayak çocuklarının emeklerine benzer. Güftârımız da o sıbyân-ı nev-zebânın kudret-i tekellümlerinden ileri varabilir mi?»³⁷.

Makbule Leman, *Subh-ı Saâdet* yazısında, güzel bir sabah, ezan sesi ile uyandığında, kâinatı nur içinde rakseder gibi hissettiğini anlatır. «Ezandaki 'lâ ilâhe ill-Allah' terkib-i celîlini» dinler. Dış âlemin güzelliği ile bu sesin haşmeti birleşirler ve yazarda âdeta bir «hayât-ı câvidânî düşüncesi uyandırırılar. «Ezanın manâ-yı meserret-âveri şafağın levninden, baharın zinetinden,

37. Ahmet Midhat, «Bir Mektup» *Müsâhebât-ı Leyliye* : 18. *Musahabe*, İst. 1307, s. 29-30).

nesimin nezâketinden, çiçeklerin büyüyünden, semânın rûyundan, âfâkın ziyâsından masnû' bir küpe gibi» yazarın kulağına asılı kalır. (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 8-9). Bu huşû, Makbule Leman'a bir *Na't* yazdıracaktır. Onu şiir bahsinde inceleyeceğiz.

2. Tabiat - İnsan İlişkisi :

Makbule Leman'ın tabiata, Yaratıcısının eseri gözüyle baktığı gibi, kendi hayatının ârâzları yahut sevinçleri arkasından da baktığı görülür. Bu bakış tarzında, sağlığının etkisi büyüktür. O dıştan içe, duyudan duyguya gitmektense, içten dışa, duygudan duyuya gitmeyi tercih eder. Ara nesil ve Servet-i Fünuncular'ın hüznün duygusu ile birleştirdikleri sonbahar, sağlığı iyi ise ona saadet verir. Sağlığı kötü ise bahar mevsimi, hüznün şarkıları söyler.

Tabiatın hiçbir unsurunda sürekliliğin olmaması, mevsimlerin durmadan birbirini takib etmesi, mevsimlerle insanların ve tabiatın değişmesi Makbule Leman'ı insan ömrünün istikrarsızlığı fikrine götürür. *Hazan* yazısına göre bugün Beşiktaş'ta doğan bir masum, yarın bahar gülleri gibi açarak bir genç olur. Öbür gün hazan rüzgârlarına mukâvemet edemeyen dallara benzer güçsüz bir salhurde haline gelir. Nihayet ömrünün kışına erer ve zamanla öler. «bî-nâm ü nişan» kalır³⁸. Ancak tabiat-hayat benzerliği ve fanilik fikri, Makbule Leman'ı hayatın güzelliklerini yaşamaktan alakoymaz. O kısa ve hasta hayatının, iyi olan her anını değerlendirmek ister. Ama fani dünyanın maddiyâtına aldanmamak gerektiğini de bilir. Çünkü maddeye aldananların, içinde azametle ömür geçirdikleri yalıları, konakları ecdâdlarının kemiklerinden topraklar üzerine kurulmuştur.

Makbule Leman, *Hazan İçinde Bahar* yazısında; Bahar=Hastalık+hüzün, Hazan=Sağlık+neşe kontrastını işler. Onu «pîr-i alile döndüren» hastalık, baharın güzelliklerini görmesini engellemiştir. Makbule Leman bu hastalığın acısıyla ağlarken; baharı da, bülbüllerindeki nağmeler, yaprak ve çimenlerdeki nemler ile

38 İnsanın hayat macerasının sonunda, tıpkı sonbahar yaprağı gibi «bî-nâm ü nişan» kalması ifadesi, bize Baki'nin şu mısralarını hatırlatıyor.

Nâm ü nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdü çemende berk-i dıraht itibârdan

ağlar gibi hisseder. Gelecek olan hazanın, onu da, yaprak ve çiçekleri de toprağa sereceğine inanır. Ama hazan, umduğunun aksine, beraberinde neşe ve sağlık getirerek gelir. «Yaşatıyorsun Yâ-Rab. Ben hazanda karanlık mezar içinde, kalbim hissiyâttan kalacak sanır idim. Baharı bir azâb-ı elim içinde geçirdim ise de meğer benim için hazan içinde bahar olacakmış». Bu beden ve ruh kuvveti içindeki Makbule Leman, tabiatın her yerinde baharda göremediği güzellikler görür. Tabiat hazanda yüz renge ve şekle bürünmüştür. Sonbahar yağmurları, yaprak, çiçek ve çimenlere taze hava vermiş, onları yazın tozundan kurtararak, «reng-i asillerine ric'at ettirmiştir. Akşam vakti, etrafı farklı nurlara garke-dince, Leman'ın «za'f-ı basar»daki gözleri de «iktibâs-ı nur» eder. Tabiat güzelliği ve sağlık birleşince yazarda öyle bir istisnâî ruh haleti uyanır ki, kendisini ölüp cennete gitmiş zanneder. Bu güzel anı ebediyyen dondurmak ister : «Böyle bir ana bin hayat feda, böyle bir zevke kâinat feda».

Makbule Leman, *Göztepe'ye Veda Şehri*'nde semtin ismi ile, güzelliğini birleştirir. «Bütün etrafa bu derece nezâret-i kâmile ve şâmileyne mâlik olan bir mevki için Göztepe ne güzel bir ism-i hasdır. Göztepe şu mevâki ve civarın gözbebeği demek oluyor». Sonsuzluk, genişlik ve ışıktan hoşlanan Makbule Leman Göztepe'deki evinin penceresinden bütün bunlara bakar. Bu güzellikler içinde doktorsuz ve tedavisiz iyi olması, ona Göztepe'yi sevdiren bir başka husustur. Göztepe'nin sonbaharının güzelliğini dile getiren bu yazıyı bitirince, oraya veda edecek ve kışlık evine taşınacaktır.

Makbule Leman, *Göztepe'ye Veda Şehri* yazısını şöyle bitirir : «Ağaçlar yapraklarına, dallar çiçeklerine, zemin çimenlerine kavuştuğu bir zamanda biz de seninle mülâki oluruz». Kaderin hazin bir cilvesidir ki, 31 Teşrin-i evvel 1312'de yazılan bu yazıdan iki sene sonra, 20 Teşrin-i evvel 1314'de Makbule Leman Göztepe'de ölür.

Bir yaşantı anının samimiyeti ile yazılmış bu yazılar, duyuyduyu kaynaşmasını bize aksettirdikleri için güzeldirler. Makbule Leman'ın; tabiata ait anlık izlenimlerden, insan ömrünü izah eden hikmetlere gitmesi, duygu ve gözlemlerini, düşünce ile birleştirmek istediğini göstermektedir.

B. ŞİİRLERİ

Makbule Leman'ın şiirlerini neşir sırası ile veriyoruz :

1. «Vicdan», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 1, Nr. 24, 9 Kânun-ı evvel 1309/13 Cemaziyelâhır 1311.
2. «Tesliyetgâh-ı Ma'sûmâne», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 1, Nr. 29, 14 Kânun-ı sâni 1309, 18 Receb 1311.
3. «Na't-ı Şerif», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 2, Nr. 1, 1 Eylül 1310/13 Rebiülâhır 1312.
4. «Na't» (*Subh-ı Saadet'in içinde*), *Hazine-i Fünûn*, Yıl 2, Nr. 29, 12 Kânun-ı sâni 1310, 27 Receb 1312.
5. «Kadınlık», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 3, Nr. 2, 23 Haziran 1311/11 Muharrem 1313.
6. «Ah Sıhhat», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 58, 4 Nisan 1312/3 Zi'lka'de 1313.
7. «Cezâ-yı ef'âl», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 77, 29 Ağustos 1312/2 Rebiülâhır 1314.

Makbule Leman'ın *Ma'kes-i Hayâl*'de yer alan *Münâcat*, *Solgun Şükûfem*, *Fikrim* gibi şiirlerinin kitaptan önce yayın halinde bir baskısına rastlamadık. Makbule Leman, *Hazine-i Fünûn*'da yer alan *Na't*'ını, *Mehtapta İhtisâsâtım* içine koyduğu dört mısralık «nâ-tamam» bir gazelini ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de bulunan çocuk dilinde yazılmış kuzu ile ilgili başlıksız bir şiirini de kitabına almamıştır. Bunları ilâve edersek, onun neşrettiği şiirlerinin sayısı on ikiyi bulur.

Makbule Leman'ın şiirleri konu itibariyle ikiye ayrılabilir : Dinî ve din dışı şiirleri.

Dinî şiirleri, Allah ve Hz. Muhammed için yazılmış olan, «Münâcât» ve «Na't» türünde eserlerdir. Makbule Leman doğduğu, yetiştiği ve kendisini idrâk ettiği yıllarda, Tanzimat şiirinin en önemli temalarından birisi dindir. Tanzimat'la beraber Şinasi'nin muhtevası iyi tanzim edilmiş, tasvirî ve lirik tondaki *Münâcat*'ı, Ziya Paşa'nın kâinat karşısında duyduğu hayret ve acizlik ile «Subhane» çeken *Terci-i Bend*'i, yeni bir dinî şiirin başlangıcı olur. Divan edebiyatının dinî ve tasavvufî şiirinden, farklı bir şiir başlar. Hâmid kâinatın güzelliği karşısında, bu güzelliğin Yaratıcı-

sını hisseder ve büyük bir coşkunluğa kapılır³⁹. Tanpınar bu konuda şöyle der : «Böylece dinî şiir yenileşir. Bu yeni Panteizm dünyayı Allah'da ilga ve inkâr edeceği yerde, onun etrafında ve değişen cıvelleri şeklinde topluyordu. Bu Enelhak'ın yerini «her yerde Allah»ın alışı idi.»⁴⁰ Hâmid ve Ekrem'den sonra gelen Muallim Naci'de⁴¹ ise, onların Panteizminden çok, Divan ve Tasavvuf edebiyatının geleneği ve mazmun-benzetmeleriyle yapılmış dinî şiirler görülür. Makbule Leman'ın dinî şiirleri ise daha çok Naci tesirinde yazılmışlardır⁴².

Makbule Leman, *Münâcât*'ında (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 5-7), lirik ve samimî bir tonda, dar mısraın ahengi içinde Tanrı'ya yalvarır :

Ey lutf-ı azîm-i Zü'l-Celâlim
Ma'lûm sana şu gamlı halim
Mihnetle ne rütbe bî-mecâlim
Takrîrine yoktur ihtimâlim
Malûm sana bu gamlı hâlîm.

39 Hâmid'in *Münâcât* (*Hazine-i Evrak*, Nr. 18, 1297/1881, s. 284-288). *Kûlbe-i İştîyâk* (yayın halinde *Maarif Risalesi*, Nr. 19, 18 Nisan 1312/30 Nisan 1896) ve *Kürsi-i İstîğrak* (*Mecmua-ı Ebûzziya*, C. 4, Nr. 37, Muharrem 1302/Ekim 1884) gibi şiirleri bu tarzda yazılmış şiirlerdi. (Bu şiirler İnci Engin'in tarafından yayınlanmıştır. (*Abdülhak Hamid Tarhan, Bütün Şiirler 3*, İst. 1982) Ekrem de bazı şiirlerinde Hâmid kadar güçlü olmasa da tabiat içinde Tanrı'yı bulmaya çalışır : *Bahar* (*Zemzeme II*, İst. 1306, s. 105-108) *Şeb-i müzlim* (*Pejmurde*, Konstantiniye, 1311, s. 2-4).

40 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İst. 1976, s. 275.

41 *Şerâre*'de yer alan

Gönlüme sakıyı mi'mâr eyledim meyhânede
Allah Allah Ka'be imâr eyledim meyhânede

(Konstantiniye 1301, s. 49-50)

matlah gazeli, *Ateşpâre*'de yer alan Nuseybin Civarında Bir Vadi (İst. 1303, s. 68-72) *Fürûzân*'da yer alan Kim Hayrette Değil? (İst. 1303, s. 17-18) gibi şiirler Muallim Naci'nin dinî şiirlerine örnektir.

42 Nihat Sami Banarlı, Makbule Leman'ın şiirlerinde Hâmid ve Ekrem'den yankılanmış bir söyleyiş hissedildiğini belirtir. («Makbule Leman Hanım» *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1971, C. 2, s. 992). Biz, hassasiyet ve mezarlılıkla ilgili şiirlerinde bu yankının olduğunu, ancak dinî şiirlerinde onlardan biraz ayrıldığını ve klasiğe kaçtığını düşünüyoruz.

Eskilerin Allah'a bağlanışlarını anlatan bir söz vardır: «Yâ Râb varsın, birsın, beni bilirsın». Leman'ın *Münâcât* şiiri âdeta bu görüşle yazılmıştır.

Allah «Zü'l-Celâl»dir. «Hâlık-ı avâlim»dir. «Cümle hafâyâ'nın kâşifi»dir. Esrârı akılları hayrette bırakır.

Cihanın «intizam» ve «dârât»ı, Tanrı'nın varlığına ve birliğine delildir.

Hüsn ü anın «meşşâte»si olan bahar, zemini besleyen yağmur, karanlıkları aydınlatan güneş, mehtap ve yıldızlar; hülâsa bütün tabiat «reftâr ve hırâm içinde», «bin şekl-i letâfetle» Allah'ın varlığını ispat ederler.

Sıra kendisine gelmiştir. Makbule Leman Tanrı'ya yalvarır :

Mekşûf bütün sana melâlim
Dârûsu bulunmuyor da aslâ
Etmekde maraz bütün vücûdum ifnâ
Bir sende ümid-i şevk-i bâlim.⁴³

Eğer derd ve illeti Allah'ın inâyeti ile geçmez ve vücudu ifnâ olursa, annesi ve kocaşı bu ölümün acısı ile berbad olacaklardır. Ama kâinatı o kadar güzel, haşmetli ve muntazam yaratan Allah, yıllardır «hastalık imtihanına» sabırla katlanan Makbule'ye müka-fatını verebilir :

Etmekte celâletin Efendim
Emvâtı bekâ içinde ihyâ
Bir şey mi bana cihânda hâşâ
Bir taze hayat-ı sıhhat i'tâ.

Şiir bu yalvarış edası ile, ama arzularına kavuşacağına dair bir gönül emniyeti içinde sona erer. Kulun araya kimseyi sokmadan Allah ile konuşmasını nazmeden bu şiirin başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

43 Makber'de hasta Fatma Hanım'ın da bu şekilde derdini anlattığını görmek mümkündür. Ayrıca bu şiirdeki Tanrı'ya yalvarma tonu ile Hâmid'in *Tehlîl* şiirindeki yalvarma tonu arasında bir benzerlik vardır. (*Bunlar O'dur*, İst. 1303, s. 44-46).

Makbule Leman, *Mehtapta İhtisasâtım* adlı yazısının sonuna «nâ-tamam» bir gazel koyar ve Allah'a yalvarır. Bu gazelinde, iki unsur vardır : Tanrı ve şair. Şair, Allah'ın günahını bağışlayacağına inanan bir müminin huzuru içindedir.

Gönülde mevc ururken nûr-ı imân
Huzur-ı zevk-i dil noksan bulur mu?

Makbule Leman bir kaç tane *Na't* yazmıştır. Bunlardan *Hazine-i Fünûn*'da çıkan ilki, şekil, muhteva ve üslûp açısından oldukça başarısızdır. Makbule Leman'ın bunu sonradan *Ma'kes-i Hayâl*'e almamasının sebebi, başarısızlığını kabul etmesidir sanıyoruz. Burada Peygamberimizin büyüklüğü, Allah ile yakınlığı ve kâinatın onun için yaratıldığı hususları üzerinde durulmuştur. Makbule Leman'ın *Münâcât*'ında Allah'a yönelmiş olan «istişfâ» sı, burada Peygamberimize yönelmemiştir. Edebî ve dinî ananede Peygamberimiz için söylenen harcîâlem sözler arka arkaya sıralanmıştır. Resûlallah; «Şümûs-ı ihtidâyâ asüman», «melâz ü melce-i bî-pâyân», «inâyât-ı Hüdâ'ya nişan»dır. Kur'an gökden onun için indirilmiştir.

«Zebân-ı Kirdgâre tercemansın yâ Resûlallah.» Kâinatın esrarını Peygamberimize Allah öğretmiştir. Onun için «Hâce-i kevn ü mekân»dır. Makbule Leman, asrını tanıyan biri olarak ilim ve teknolojiye hayrandır. Bunlar Allah'ın ve Peygamber'in hikmetini anlamamıza hizmet edecektir :

Terakki eyledikçe fenn ü hikmet ma'rifet san'at
Eder şer'-i mübinin hikmetin tefsirine hizmet.⁴⁴

Kâinat Peygamberimiz için yaratılmıştır. Onun kemâline delildir. Makbule Leman âcizâne bir şekilde

Benim haddim midir etmek mübarek vasfını tibyân

44 İlerleyen ilim ile Tanrı'nın büyüklüğünün daha iyi ortaya çıkacağı fikri, daha önce Şinasi ve Sadullah Paşa'da görülmekteydi. Sanıyoruz bu hususta Makbule Leman onlardan etkilenmiştir.

der ve Peygamberin büyüklüğü karşısında kendisinin küçüklüğünü belirterek şiirini bitirir. Şiir Na't geleneğine uygundur ama dikkat çekici bir özelliği yoktur. Peygamberimizin şahsiyeti, fizik yapısı ve mucizeleri konu olarak alınmamıştır.

Makbule Leman, ezan sesinin ulviliği ile kâinatın güzelliğini birleştiren *Subh-ı Saâdet* isimli yazısının sonuna bir *Na't* koymuştur. *Na't*, Fuzulî'nin

«Hâke indi gökden istikbâl için Kur'ân sana»

mısraına yapılmış bir tazmindir.

Makbule Leman bu *Na't*'ta diğerine nispetle oldukça başarılıdır. Tazminde, Fuzulî'nin «sana» redifli mısraı bir yama olarak kalmaz, şiirin üç mısraı ile iyice kaynaşır. Makbule Leman, Fuzulî'nin mısraını, kendi şiirinin muhteva, teknik ve dinî lügat bütünlüğü içinde eritmiştir.

Şiirde klasik *Na't*larda görüldüğü gibi Hz. Muhammed'in mucizesi anlatılır. Bu Kur'an ve Mi'râc mucizesidir.

İltifat ibrâz edip ey mefhar-ı devrân sana
Nezdine da'vetle ikrâm eyledi Yezdân sana
Hâk-i pay oldu efendim çerh-i nur-efşân sana
«Hâke indi gökden istikbal için Kur'an sana.»

Kur'anın veryüzüne nâzil olması ile Peygamberimizin göğe çıkması arasında bir tezat vardır. Allah'ın kelâmı «reh-nümâ-yı devleti» olunca, Resûl, gökyüzüne çıkmıştır. Orada gelmiş geçmiş bütün peygamberler, «o yüce nesebli Muhammed'in yüzünü», «debdebeyle», «nûr-ı kudsiyet»le görmek şerefine nâil olurlar. Bütün gök cisimleri Peygamberimize aşık olurlar. Peygamberimizin «urûcu» Allah'ın «harîm-i izzet»ine kadar uzanır. Cebrâil daha yükseğe çıkamaz:

Erdi mi'râc-ı şerîfin tâ harîm-i izzete
Tâkâti yetmezdi Cibril'in bu rütbe rif'âte
Nezd-i Zât-ı Kibriyâ'da bak şu makbûliyeteye
«Hâke indi gökden istikbâl için Kur'ân sana».

Klasik *Na't*larda ve bir öncekinde gördüğümüz fikir, Tanrı'nın kâinatı Hz. Muhammed için yarattığı fikri burada da tekrarlanır. Yer ve gök, Peygamberin zâtına hediye edilirken «kuvvet ve kudretle tezyin edilmiştir.» Ama Peygamberimize lutfedilen en büyük hediye Kur'ândır.

O devirde yazılmış olan iki *Na't*'da, Muallim Naci'nin⁴⁵ ve Şeyh Vasfi'nin⁴⁶ *Na't*larında «sana» redifleri kullanılır. Sanıyoruz ki her üç şair de bu redifi Fuzulî'den almışlardır. Makbule Leman'ın *Na't*'ı devrinde yazılan bu eserlerden pek farklı değildir.

Makbule Leman'ın din dışı şiirlerini şu konularda toplayabiliriz :

- a) Hayatının ârızarının ve gündelik izlenimlerinin aksettiği şiirleri
- b) Değer verdiği kavramların şiirle ifadesi
- c) Manzum hikâyeleri

Makbule Leman, *Tesliyet-gâh-ı ma'sûmâne (Ma'kes-i Hayâl*, s. 12) de hastalık anlarında, annesinin kucağına sığınarak teselli bulduğunu anlatır. Vücut zaafı onu Tanrı, Peygamber, din gibi yüce değerlere sığınmaya sevkettiği gibi, tabiat yahut anne kucağına da sürükler. Böylece şairin derdi bitmese bile hafifler. Sanki annesi kendisini ölümden korur. Ona huzur verir.

Beni kıldıkça firâşım nâlân
Atardım mâderin âgûşuna cân
Makberimden çıkardım sanki o dem
Bana meftûh olarak bâb-ı ârâm
Mest-i neş'e, gam ü âlâm orada
Yada gelmez geçen eyyâm orada.

45 Muallim Naci'nin

Arz-ı ta'zîm eylemez mi âlem-i imkân sana
Arz-ı ta'zîm etti Allah-ı azîmü's-şân sana

mısraları ile başlayan *Na't-ı şerîfi* Yadigâr-ı Naci'de yer alır. (İst. 1314, s. 4).

46 Şeyh Vasfi'nin Muallim Naci'nin bu *Na't*'ına yaptığı ve

Nur-ı azîmsin Habîb-i İlâhîdir ünvan sana
Gıpta eyler pertev-i rahşan-ı hüsn ü an sana

mısraları ile başlayan naziresi, Makbule Leman'ın *Na't*'ından birkaç ay sonra, *Hazine-i Fünun*'da neşredilir. (Nr. 39, 24 Mart 1310).

Kader Makbule'ye sağlık vermemiş, hastalıktan göz açtırmamıştır. Ama sahip olduğu bir saadeti vardır : Anne sevgisi. Ana-kızın birbirlerine duydukları sevgi, âdeta kaderden intikam almak demektir.

Beni dermânıma vermez emrâz
Re'fet-i mâdere eyler iğmâz
Hâil olmaz buna zira o rakib
Ana-kız biz alırsız böyle nasib

Şair hastalık ve keder anlarında, kendisine «şetâret» ve «metânet» veren annesi için Tanrı'ya şükreder.

Bana mâder gibi yâr etse revâ
Sıhhat-i cismimi şükrümle Hüdâ.

Solgun Şükûfem (Ma'kes-i Hayâl, s. 18) şairin bir çiçek ile dertleştiği, kendi hüznü ve hastalığını çiçeğe aksettirdiği güzel şiirlerinden birisidir.

Bu baharın kerîmesi çiçeğim
Sana hâl-i hazinimi bildireyim.

Mazideki canlılık ve güzellikleri ile hal-i hazırdaki hastalık ve solgunlukları bu iki varlığı birbirine yaklaştırır.

Bende tıpkı senin gibi heyhât
Var idi sıhhatimle tezyînat.

O mutlu günlerde, çiçeğin rengi, Makbule'nin bir keleşine benzeyen gönlünü cezbetmiştir. Onlar birbirlerini tamamlamışlardır. Leman, kendisini o çiçeğin dalı gibi kabul eder. Çiçek de şairin gençliğine güzellik verir.

Şiirin ikinci kısmı, çiçeğin beraberce sahip oldukları kuvvetleri birer birer kaybetmelerini, bunların yerine gelen menfi hususları ihtiva eder :

Şimdi bitti o eski zînetimiz
Kalmadı ibtisâma kudretimiz.

Bu güç durumda şaire en iyi teselli verecek varlık yine çiçektir. Vaktiyle birbirlerinin güzelliğini tamamlayan bu iki varlık, şimdi yekdiğerinin derdine ağlamaktadırlar. Ama zamanla kadının ve çiçeğin imkânları iyice azalır, ağlamaya kuvvetleri dahi kalmaz.

Rüzgâr o tûvânı da aldı
Ne sirişkim, ne şebnemin kaldı.

Hastalık onları öyle bir yalnızlık halkasının içine sokar ki, etraflarında, kendilerini anlayacak hiç kimse kalmaz. Bu yalnızlık ve acizlik duygusu ile şiir biter :

Kim teessüf eder bu hale fakat
Sana solgun denir bana da sakat

Makbule Leman, bu şiir ile, çiçek-insan arasındaki mahzun münasebeti, okuyucuda merhamet uyandıracak bir şekilde münâvebeli olarak kullanır. Şairlerin tabiattaki bir varlık ile kendi ruhlarının elemelerini özdeşleştirmesi, onunla dertleşmesi, Divan ve Tanzimat edebiyatında rastlanan bir husustur⁴⁷.

Makbule Leman başlıksız bir şiirinde, küçük bir çocuğun dili ile kuzusunu metheder. Bu şiir *Hanımlara Mahsus Gazete* yazarlarından Fatma Fahrünnisa Hanım'ın *Hasbihal-ı Maderâne* yazısının başına konulmuştur. Gazetenin hanımları, kadın ömrünün kuzusunun, çocuk olduğunu düşünürler. Gazetenin o günkü nüshasında, zamanın teknolojisinin ileri bir buluşuyla tab'edilmiş bir çocuk ve kuzu levhası vardır. «Mâ-bih-il-iftihâr-ı Osmâniyân-ı edebiyeye-i nâdiretül-zaman ismetlü Makbule Leman Hanımefendi tarafından tanzim ve inşâd buyurulan şu manzume-i latîfenin mütalâasıyla de tensîit-i kulûb ediyorsunuz» sözlerinden anlaşılabilir.

47. Fuzulî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda, Leylâ'nın mum ile dertleşmesi, derdini ona aksettirmesi, bulut, ay ve güneşle konuşması, (Haz. Hüseyin Ayan, İst. 1981, s. 172-180) Mecnûn'un aynı şekilde ahu ile konuşması (s. 163) projeksiyon örneği olarak görülebilir. Hamid'in *Hyde Park'dan Geçerken*'i (*Gayret*, nr. 12, 2 Nisan 1886, yahut A.H. Tarhan, *Bütün Şiirler 3* (Haz. İnci Engin'in) İst. 1982, s. 116-120) ve Ekrem'in *Kuş* şiiri de (*Nihad Ekrem*, 1326 (1911) şair-kuş dertleşmesine örnektir.

cağı gibi *Kuzu* şiiri o tablonun neşri şerefine ısmarlama olarak yazılmıştır.

Şiirde anlatılan kuzu annesi tarafından çocuğa hediye edildiği için makbuldür. Tanrı kuzuyu o çocuğa «münkâd kılmıştır.» Bu yumuşak huylu, sevecen hayvana bakmak çocuğa zevk verir. Onun mesuliyetine sahip olmak kalbini gurur ile doldurur.

Ne kadar tatlı imiş ah bilsen
Âcize eylemek ihsan ü i'tâ
Kuzum etti bunu ihsâs bana.

Kuzu, çocuklara zayıf bir varlığı sevmek, koruma, onun mesuliyetini idrak etme gibi hisleri basit ama işlek bir dil ile aşıldığı için terbiye edici değeri hâiz bir çocuk şiiridir. Muallim Naci'nin *Kuzu* (*Âteşpâre*, İstanbul 1885/1303, s. 15) isimli meşhur bir şiiri varsa da, Makbule Leman'ınkiyle onun arasında isimden başka ortak bir nokta yoktur. Naci'nin *Kuzu*'su Makbule Leman'a göre daha ihâtalı, daha tasvirî, daha duyguludur.

b) Makbule Leman fikir, kadınlık, sağlık gibi bazı kavramları yücelten şiirler yazar.

Leman'ın devrinde en tanınmış ve sevilmiş şiiri *Kadınlık*'tır. Çünkü kendisi bir kadındır ve bu değerın müşahhas örneğidir. Bütün söylediklerinde bir kadın hassasiyeti vardır. Bu hassasiyet, kadınları eğitme vazifesi ile birleşmiştir. Biz Makbule Leman'ın şahsî temayüllerini göstereceği, edebî niteliklerini açıklayacağı için bu şiiri tamamen yayınlamayı uygun buluyoruz. Şiir devrindeki kadın görüşünün, nazmen yapılmış bir özeti gibidir :

KADINLIK

Kadınlık, ruh-ı mânâ-yı fazilet
Kadınlardan gelir efkâra vüs'at;
Nezaketler içinde bir metânet,
Nümayandır kadınlarda hakikat.
İki hemşiredir «iffet» ile «zen»
Vefâdârî, nezahet, hüsn-i ahlâk
Cihanda hep bu ehsâs-ı lâtife
Emanettir bu mahlûk-ı zayıfa.

Ederse ilm ile eş'âra râğbet
 Kadınlarca olur bir başka zînet
 Dirâyetten alır nûr-ı melâhat
 Yürür bir intizâm üzre maîşet
 Verir hüsn-i idâre hüsne kıymet
 Biçilmiş câmedir nisvâna tahsil
 Fakat yazmak gerek ahlâka dâir
 Kalem tutmaklığa kim olsa kâdir.

Ne rütbe farzederek biz revâdır
 Ki en lâzım olan bizde hayâdır.
 Buna bürhân ise yüzde ridâdır
 Tesettürle selamet revîşândır.
 Meleklerden uçan nur-ı likâdır
 Bize yüz aklığınan bir nişândır
 O yaşmaklar ki veche ân ü şândır.

(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 13-14)

Kadınlık şiirinde Makbule Leman, mevcut statüsü içinde büyük ve değerli olan kadını yüceltir. Fazilet o kadının ruhunun mânâsıdır. Kadın, aile içinde temel değerleri korumaya sebat ederken, metanetini nezaketle birleştirir. Bu kadın realisttir, iffetlidir, temizdir, ahlâklıdır. Ev idaresini bilir. Bütün bu kıymetler, o «mahlûk-ı zayıfa» emanet edilmiştir. Onun vücudunun zayıflığı ile bu kadınlık kıymetlerini koruma kuvveti arasında tezat vardır. Bu kadın, dinden ve o gelenekten gelen kurallara bağlıdır. Onları yaşatmak için gayret sarfeder. Örtüsü, hayasına delildir.

Türk-İslâm dairesindeki kadının bu maddî ve manevî görünüşüne yeni devir ne eklemiştir? Kendi beynini besleyecek, erkeğin gönlünü dolduracak genişlikte fikir eklemiştir. İlim ve sanata sahip olmak, tahsile râğbet etmek, eli kalem tutuyorsa, ahlâkı yaymak için kullanmak... gibi hususları eklemiştir.

Makbule Leman'ın *Kadınlık* şiirinin ilk mısraları, Ali Muzaffer'in «Kadının Mahiyeti, Ehemmiyeti, Hizmeti» yazısının başına konulmuştur. (*Ma'rifet*, Nr. 2, 12 Mart 1314/2 Zilka'de 1315) Ahmet Midhat Efendi de şiirin ilk dört mısraını Fransızcaya çevirmiştir. (*Ma'rifet*, Nr. 7, 20 Nisan 1314/21 Zilhicce 1315) :

La femme est l'interprétation de la vertu,
 Et c'est d'elle et par elle que s'inspirent les idées éleevées.
 Elle est l'évidence de la force inébranlable marque de
 toutes les Grâces.

Midhat Efendi'nin Makbule Leman'ın şiirine gösterdiği bu teveccüh, sanıyoruz *Mehtapta İhtişâsâtım*'da tenkit ettiği yazının gönlünü almak içindir.

Makbule Leman'ın doğuştan getirdiği iyi niteliklerle, eğitimin, muhitin ve devrin ekledikleri birleşince, yukarıda saydığı kadınlık hasletleri oluşur. Ama Makbule Leman'ın gücünün yetmediği bir husus vardır: Sağlık. Yanına, nâdiren uğrayan, bir müddet kuvvet kazandırdıktan sonra elinden kaçan, kaçtıkça yakalanması mümkün olmayan müdhiş bir kaynak... *Ah.. Sıhhat*'te Makbule Leman sağlığa yalvarır, sitem eder, öfkelenir. Bu şiir, şairinin en özlediği değere medhiye olduğu için, en samimî şiirlerinden birisidir. Bu şiiri de olduğu gibi alıyoruz:

AH... SİHHAT

Bir neş'esi kalb-i nâle-kârın
 Bir kahkahaya ederse icbâr
 Ey derd... Belâsı cism-i zârın
 Bir çehre-i şûm gam-ı medârın
 Eyler de beni zebûn u nâcâr
 Karşımda sen iftîhâr edersin

Sıhhat a güzel enîsi cânın
 Makbule'ye hasr eden firâkı
 Zî-rûh değil mi âşiyânın?
 Göstermeyerek dile nişânın,
 Hiç olmayarak ona mülâkî
 Nâlende-i intizâr edersin.

Her lem'ası nûr-ı aftâbın
 Perverde eder seni demâdem.
 Mânendi olur da mâhtâbın
 Alâm-ı leyâl-i ıztırâbın
 Zulmetlerine olunca mahrem
 Elvânını şû'le-dâr edersin

Feyzin dil-i zâre karşı mefkûd
 Mihnet ile buldu ömrüm encâm
 Dünyada sen ey meâl-i maksûd
 Bir eylemedin garîbini hoşnûd,
 Teşrifine eyledikçe ibrâm :
 Hicrin ile dağdâr edersin
 Çeşmânımı giryân edersin.

(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 10-11)

Makbule Leman'ın devrinde en beğenilen, en çok değeriendirilmeye tâbi tutulan, tazmin edilen, ölümünden sonra ismiyle beraber anılan şiiri budur⁴⁸.

Makbule Leman, sağlıklı hali ile sağlıksız halini, türlü benzetmelerle karşı karşıya getirir. Sağlık, aşığına cevretmekten hoşlanan zalim bir sevgili gibi, Leman ile oynamıştır. Onu «zebûn-nâcâr» bırakmış, «nâlende-i intizâr» etmiş, «fırak içine hasredip gönlünü dağdâr», «gözünü girye-bâr» hale getirmiştir.

Makbule Leman onsuz karanlık bir ızdırap gecesinde yaşarken sıhhat, güneş ve ay gibi parlamış, etrafa ışıklar saçmıştır.

48 Emine Semiye Hanım «Sıhhat» *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 60, 18 Nisan 1312/17 Zi'l-ka'de 1313.

Leyla Hanım bu şiirin neşrinden iki gün sonra (6 Nisan 1312) onu tazmin eden bir şiir yazmış, bunu *Solmuş Çiçekler*'de (1928, s. 6) yayımlamıştır. İlk kıtanın tazminini veriyoruz :

AH... SİHHAT

M. Bir neş'esi kalb-i nale-kârın
 L. Bir nağmesi şevk-i nevbahârın
 M. Bir kahkahaya ederse icbâr
 L. Bir zevk-i hayat ederse ihbâr
 M. Ey derd... Belâsı cism-i zârın
 L. Ey nuhbesi bu ömr-i bî-karârın
 M. Bir şehre-i şûm gam-ı medârın
 L. Bir şiddet-i kahr-ı şû'le-bârın
 M. Eyler de beni zebûn u nâcâr
 L. Bin ye'se gönül olunca dûcâr
 M. Karşımda sen iftihâr edersin
 L. Zulmün beğenir vakâr edersin

Şiirin aslı, tazmine göre oldukça güzeldir.

Ama asla Leman'ın hastalığını aydınlatmamış, feyzini onun istifadesine sunmamıştır.

Dünyada sen ey meâl-i maksûd
Bir eylemedin garîbini hoşnûd.

Makbule'nin bütün istekleri birleşmiş, bir meâl haline bürünmüştür. Bu meâl «sıhhat» kelimesinin ifade ettiği her imkândır. Ah... *Sıhhat* Makbule Leman'ın bütün şiirleri arasında; kompozisyonu, mısra tekniği, söyleyiş edası itibarıyla en iyisidir.

Makbule Leman *Fikrim* şiirinde, düşüncesinin çeşitli temâyülleri ile ulaştığı hâletleri anlatır. Şair, yıllar önce Midhat Efendi'nin kendisine söylediği «şiir şuur işidir» formülünü *Fikrim*'de benimsemiş gibidir. *Kadınlık*'ta «Kadınlardan gelir efkâra vüs'at» diye Makbule Leman'ın, burada, duygulanmalarını dahi fikrin soğukkanlı nizamında eritmeye çalıştığını görürüz. O halde bu şiirde «fikir» kelimesi ile kastettiği mânâ, kendi sübjektivitesini ifade eden herşeydir. «*Fikrim*» onun dünyaya bakış tarzı ve şairlik telâkkisini göstermesi açısından da önemlidir. Bu sebeple biraz uzun olmasına rağmen, bu şiiri de yayımlamayı uygun görüyoruz :

FİKRİM

Dem olur âsmâne saîd olur
Bûy-ı ezhâr-ı ter gibi fikrim
Safvet-i rûh-i kalbe şâhid olur
Lemeân-ı seher gibi fikrim
Umarım nûra kalbolup gelecek
Beynime ya'ni köhne lânesine
Bakarım yıldırım gibi nâzil
Oluyor kim mutâvaat nâçâr
Olarak sûz-ı fikrime nâil
Eder ol demde kilik nâle-nisâr
Her sözümden şerâreler hâsıl
Yazarım : Âteşin olur eserim

Alçalır gâh gâh kim o kadar
 Esfel-i sâfilîne vâsıl olur
 Oradan da edince sonra güzâr
 Bakarım tâ cehenneme sokulur
 Sanırım pür-lehîb olup gelecek
 Sonra ervâh-ı müminîn gibi
 Seyyîâtı kadar görüp de cezâ
 Yine olmuş melek gibi ma'sûm
 Eylemiş nûr içinde kesb-i safâ
 Vererek kilik ü zihne başka ziyâ
 Şi'r olur her sözümdeki mefhûm
 Yazarım : Dilnişin olur eserim

Öyle hâli olur ki bazı zaman
 Bir yetim ü sabî gibi mahzun
 Bî-emel, bî-tüvân, girye-feşân
 Bakarım def'aten yine memnûn
 Şimdi giryân iken güler sevinir
 Neş'eler arzeder o hâl-i yetim
 Sanki imdâd için gelip mâder
 Siler ol demde giryeli gözünü
 Ona eşvâk-ı hande-bahş eyler
 Güldürür buseler ile yüzünü
 Atfedince şu hâl-i fikre nazar
 Rikkatle bu âciz ü kemter
 Yazarım pek hazîn olur eserim.

(*Ma'kes-i Hayâl*, s. 24-26)

c) Manzum Hikâyeleri :

Makbule Leman 1309'da yazdığı *Vicdan* başlıklı şiirinde, değer verdiği ahlâk ve namus kavramını, manzum hikâye tarzında yüceltmektedir. Bu şiiri söyleyen genç kız; başından geçen bir macerayı, vicdanının sesine uyarak yönlendirir. Şiirdeki genç kız «enîs-i dil» dediği gence aşıktır. Bu aşkı feda etmeyi düşünemez. Çünkü sevdiği genci terketmek, kendi canını terketmek demektir. Ancak vicdanı gönlü gibi düşünmemektedir. Vicdan genç kıza aşkın parıltısına aldandığını söyler ve onu ikaz eder :

Envâr değil o sevâik-efşân
Ezhâr değil o semm-i iz'ân.

Sen sade ziyâsına kanarsın
Elvân zanneder yanarsın.

Vicdanı, genç kızın aşık olduğu gencin, kendi namusu için bir «dâm-ı ihtiyâl» olduğunu belirtir. Oysa namus aşktan da önemli bir değerdir.

Ferdâsı olunca subh-ı nâmûs
Deycûr-ı firakla olma me'yûs.

Genç kıza başına gelecekleri hatırlatan vicdan, ona kendisini namus azabına sokacak erkeği terketmesini emreder ve susar. Ama susmadan önce kızın gönlünü bulandırmayı başarabilmiştir. Kızın gönlü, vicdanın kabulü müşkil emrine uyar ve ıztırap çekmesine rağmen sevdiği genci terkeder.

Cânımı terkedip nihâyet
Vidânıma eyledim itaat.

Makbule Leman, *Cezâ-yı Ef'âl* şiirinde ise, vicdânın emrine tâbi olan kızla, buna uymayıp ihtirasın aldanışına kanan kadın teza-dından hareket eder. 1312'de çıkan şiirin altında «Bundan beş altı sene mukaddem yazılmıştır ki bugün sernamesinden başka bir kelime tagyir etmedim.» tarzında bir not konulmuştur (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 14-18). Demek ki iki şiirin yazılış tarihleri birbirine yakındır.

Yeni Türk Edebiyatında Hâmid-Ekrem nesli ile başlayan, Ara Nesil şairlerinde devam eden, Servet-i Fünunculara ve sonra Akif'de en güzel şeklini bulan Manzum hikâye yazma modasına Makbule Leman da uymuştur. Bu türü kullanmasının bir sebebi de savunduğu ahlâk telakkilerinin, hikâyenin müşahhaslığında daha tesirli sunulacağını düşünmesidir. Manzum hikâyede anlatılan olay şudur : Küçük bir kız (onun yazarın kendisi olduğunu tahmin edebiliriz) havanın güzelliğinden istifade ederek deniz kenarında yürüyüşe çıkar. Yolunun sonu mezarlıktır. Mezarlığın ru-

hanî atmosferinde tefekküre dalarken, bir kadın ile karşılaşır. Görünüşü ölüden farkedilmeyecek kadar korkunç olan bir kadın, mezarların üzerine kapanarak ağlamaktadır. Bu kadın kendisini ikaz eden küçük kıza macerasını anlatır. Gönlünün sesine uyarak, kocasına ihanet etmiş, bunun utancına dayanamayan kocası, kızı ve annesi ölmüşler, bu mezarlığa gömülmüşlerdir. Uğruna namusunu çiğnediği erkek de kendisini terkedince, bütün bu kayıplara bir de akıl kaybı ilâve edilmiş, böylece kadın, mezarlıklarda dolaşıp pişmanlık yaşları döken bir mecnun haline gelmiştir. Küçük kız, bu sözleri duyunca, mezarlıktaki otlardan bile âr eder, kulaklarını tıkar ve oradan uzaklaşır.

Makbule Leman'ın Manzum hikâyesi üç kısma ayrılır.

- a) Tabiat içinde yürüme
- b) Mezarlıkta tefekkür
- c) Hikâyesi anlatılan kadınla karşılaşma ve onun macerasını dinleme.

Şiirin birinci kısmına gözlem, ikinci kısmına tefekkür, üçüncü kısmına diyalog hakimdir.

Birinci kısımda, şair baharın «zînet» içinde bıraktığı tabiatın kalbine sürür, denizin saf havasından dimağına safvet geldiğini anlatır.

İkinci kısımda mezarlıktaki gözlem ve düşüncelerini ifade eder. Mezarlığı ziyaret, orada ölüm, ölü, Allah üzerine düşünmek Tanzimat edebiyatının ana konularından birisidir. Hâmid (*Père Lachaise (Divaneliklerim yahut Belde*, İst. 1303, s. 20-24); *Merkad-ı Fatih'i Ziyaret (İlham-ı Vatan*, İst. 1334, s. 53-58); *Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyaret (İlham-ı Vatan*, s. 59-63); Ekrem, (*Yakacıkda Akşamdan Sonra Bir Mezarlık Alemi*) (*Zemzeme* 3, İst. 1301, s. 38-43); Nâbizade Nâzım (*Anadolu Hisarında*) (*Heves Ettim*, İst. 1301, s. 43-46); Fikret, (*Köyün Mezarlığında*) (*Rûbâb-ı Şikeste*, 3. b.sk. 1327, s. 234-235) bu konuda şiirler yazmışlardır. Ancak biz bu şairlerde, ölüm karşısında murakabeye dalmak, Tanrı'nın ve ölümün gücü karşısında varlığının küçüklüğünü hissetmek, ölüm düşüncesinin arkasından hayatı değerlendirmek, tarihe gitmek... gibi zengin muhtevalı mezarlık şiirleri ile karşılaşırız. Makbule Leman'da ise durum daha basittir. O mezarlıktaki ölülerin ruhunu ziyaret edecek ve gidecektir.

Öyle cezbetti gönlümü lâkin
Gördüğüm hâl ü tavr-ı pür-azâmet
O kadar daldı ka'rina fikrim⁴⁹

....
Okuyup anladım kitâbeleri
Kıssa-i ömre vermede gâyet
Sonra eshâbının da hürmetle
Okurdum rûh-ı pâkine rahmet.

Mezarlığın korkunç atmosferi ve kızın korkularının verildiği mısralar, şiirin üçüncü kısmındaki kadının durumuna okucuyu hazırlamak içindir. Burada şiirin mısraları üç taktiden dört taktie geçer :

Bir iskelet gibi mehcûr-ı hüsn idi, müdhiş
.....
Hazan-ı kahr u felâketle mahvolup solmuş
.....
Çukurdu gözleri, levni soluk, melâli ıyân

Kadının kendini helâk edercesine, üç kabire kapanıp ağlaması üzerine, küçük kız ona müslümanlık vazifelerini hatırlatır :

Ne çare hükm-i kaderdir günah bu rütbe bükâ
Düşün şu hikmeti kâfi ki sende var mı bekâ

Bunun üzerine kadın, ağlama sebebini izah eder :

Teehhül eyleyeli on seneydi arzedeyim
Teehhül eyleyeli hep melek gibiydi beyim
Ninem de var idi hem pek latif de bir kızım
Fakat ki şimdi dulum, öksüzüm ve yalnızım.
Gıdâ-yı rûh-ı beşermiş meğer ise nâmus
Utanmadan onu mahveyledimdi ben menhûs..

49 Bu son mısra Ekrem'in *Yakacıkta Akşamdan Sonra Bir Mezarlık Alemi'*ndeki

«Daldım yine zeminine derya-yı fikretin»
mısramı hatırlatır.

Namusunu, sonra da kendisini seven üç insanı mahveden bu kadının afva lâıyk değildir. Biraz önce mezarlıktan çıkmaya gücü yetmeyen şair, kulaklarını tıkayıp hemen uzaklaşır. «Hemen» kelimesi onun bu konudaki kararlılığını ve aktivitesini gösterir.

Tanzimat edebiyatı ile birlikte, gerek şiirde, gerekse nesirde düşmüş kadına acıma teması başlar. Kadın yaratılış itibarıyla kötü ise, fahişeliği cinsî içgüdüleri ve para kazanma hırsını birleştirerek yapar ve ailelerin yıkılmasına sebebiyet verir ise, o acınmaya değmez (*İntibah*'daki Mehpeyker gibi). Ama kaderin sekiyle, duygularının yanılgısıyla, parıltıların aldanışıyla kadın düşerse, yazar ve şairler ona biraz acıma hakkı tanırlar (Ahmet Midhat'ın *Henüz On Yedi Yaşında* (1882), Hâmid'in *Bir Sefilenin Hasbihali* (1837), Hâlid Ziya'nın *Sefile* (1886-1887), hattâ çok ahlâkçı Tefvik Fikret'in *Nesrin* (1898) gibi eserlerinde düşmüş kadına acıma ile bakılmıştır). Aralarında Makbule Leman'ın da olduğu ilk hanım yazarlarımız ise, düşmüş kadınların aile saadetini yitliğini düşünürler ve onları müspet görmezler. *Hanımlara Mahsus Gazete*, hanım ahlâkının kalesi gibidir. Ondan tâviz verilmez. İlk kadın yazarlarımızın kahramanların, aşk-ahlâk, duygu-akıl, hayal-hakikat dengesini kurmuşlardır. Yanlış hareket etmezler, parçalanıp bölünmezler. İşte bu tavırları ile ilk kadın yazarlar trajiği yakalayamaz, klâsik insan anlayışı içinde kalırlar. *Vicdan* ve *Cezâ-ı Ef'âl* bu anlayışla yazılmıştır. Ancak daha sonra Halide Edib'in, Safiye Erol'un romanlarında, evlilik dışı ilişkileri olan, ama düşmeyen, bilâkis yükselen, olgunlaşan, aşk ahlâkı ile bir nevi panteizme ulaşan kadın kahramanlar görülür.

Bu şiirleri toplarsak şu görüşle karşılaşırız :

Makbule Leman'ın şiirlerinde dört değer yüceltilir : a) Din (Allah-Peygamber) ve ona bağlı olarak ahlâk, b) Kadın, c) Sağlık, d) Fikir-ilim.

Makbule Leman, aruza, tam olarak hakim bir şair değildir. Aruzun dar kalıbını daha başarıyla kullanır. *Ah.. Sıhhat, Kadınlık, Solgun Şükûfem* ve *Münacat*'ta, muhtevaya uygun, ince bir ahenk vardır. Kafiyelerinin çoğu klâsik edebiyatımızın kafiyelelidir. Şiirlerinde Batı edebiyatının kafiyelerine ve serbest kafiye de tesadüf edilir. Bu şiirler devrin erkek şairlerinininkileri aşacak

bir şekil güzelliğine sahip değillerdir. Onların muhtevastındaki dinî duygular, küçük hassasiyetler kendisinden önceki yahut devrindeki başka şairlerde de vardır. İmajlarının da bir kısmı onların tekrarı gibidir. Ama Makbule Leman, içindeki bazı duyguları, kendisine has bir kadın inceliğiyle, itibârilikten uzak bir şekilde, ilk duyuş anının samimiyeti içinde yazıya geçirmesini bilmiştir. Bütün bunları bir kompozisyon içinde vermesi, şiirlerinin değerini arttıran diğer bir husustur.

C) HİKÂYELERİ

Makbule Leman'ın beş hikâyesi yayınlanmıştır. Bunlardan *Hüsn-i Muamele* uzun hikâye ile kısa roman arası bir hacme sahiptir. Diğer hikâyeleri kısa hikâye sayılabilir. Makbule Leman'ın hikâyeleri neşir tarihleri sırasıyla şunlardır :~

1. «Neşv ü Nemâ», *Tercümân-ı Hakikat*, Nr. 3741, 7 Kânun-ı sâni 1891/26 Kânun-ı evvel 1306/26 Cemaziyelevvel 1306.
2. «Tashîh», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 14, 5 Teşrin-i evvel 1311/28 Rebiülâhır 1313.
3. «Hüsn-i Muamele» *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 43-46, 15-25 Kânun-ı sâni 1311/15-22 Şaban 1313.
4. «İmtihan», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 84, 17 Teşrin-i evvel 1312/22 Cemaziyelevvel 1314.
5. «Nedem», *Ma'kes-i Hayâl*, 1314, s. 83-90.

Bu hikâyelerden «Neşv ü Nemâ» ve «İmtihan» *Ma'kes-i Hayâl*'e alınmamıştır. *Ma'kes-i Hayâl*'deki *Nedem* ise, dergi ve gazetelerde yayımlanmamıştır.

Makbule Leman, bütün bu hikâyelerinde, konu olarak kadını alır. Kadının yahut kız çocuğunun eğitim, aşk ve evlilik meselelerini dile getirir. Ev içindeki geçimsizliklerin, gözü dışarıda erkeklerin, eğitimsiz kadınların aile ve toplumda açacakları yaraları anlatır. Bu hikâyeler onun, devrinin ve *Hanımlara Mahsus Gazete'nin*, «iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman» olmak şeklinde formüleştirdiği kadın fikriyatının müşahhaslaşmış şekilleridir⁵⁰. Bu

50 Kadın hareketlerine dair bu formül, Tezer Taşkıran tarafından belirlenmiştir. (*Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, İst. 1973, s. 31).

hikâyelerdeki kahramanlar, yazarın soyut kadın fikirlerini canlandıran, konuşturan, oradaki mesajı topluma aktaran insanlardır. Bu kahramanlar genellikle iyidirler. Eserlerdeki çatışma, iyi ile kötü arasında değil, iyi ile yanlışla düşmüş arasında olur. Neticede yanlışdaki insan hatasını anlar ve durum düzelir. Böylece hikâyeler kuvvetli bir çatışma unsuruna dayanmaz. Makbule Leman eserinin sonunda iyilere mükafatını verir. Yanlışdakilerin hatalarını anlayarak iyiye yönelmeleri ve böylece kendilerini kurtarmaları da mükafat sayılabilir. Makbule Leman'ın hikâyeleri mutlu sonla biter. Çünkü iyi kalpli yazar kimsenin ızdırıp çekmesine tahammül edememektedir. Makbule Leman, hikâyelerindeki kahramanları, hele iyi olanları öldürdüğü takdirde, bu haksız tutumu ile, okuyucusunun içine bir soğukluk getirmekten başka bir şey yapmayacağını düşünmektedir. Bilâkis iyi kahramanların kötü şartlara karşı gösterecekleri ruh ve irade mukavemeti, o durumda bulunan pek çok okuyucuya teselli verecektir. Hikâyelerin mutlu sonu da okuyucuya «sabrın sonu selâmettir» fikrini telkin edecektir⁵¹.

Makbule Leman'ın hikâyelerinin çok beğenilmesi, bilhassa *Hüsn-i Muamele*'den sonra kendisine pek çok takdir mektubunun gelmesi, yazarın okuyucunun nabzını tutmasını bildiğini gösterir. Tabii bu nabız; kadın okuyucuları ile, onların fikri ve sosyal gelişmelerini isteyen, ama kadının mevcut statüsünü değiştirmesinden pek hoşlanmayan erkeklerin nabzıdır.

Makbule Leman'ın *Neşv ü Nemâ* isimli hikâyesi; çocuk ve çiçek yetiştirilirken yapılan sert muamele ile, onları bekleyen istikbalin güzelliği arasındaki tezada dayanır. Hikâyenin kahramanı küçük kız, çok zevk aldığı çiçek yetiştirme merakını, annesinin onları budaması üzerine bırakır. Bir müddet sonra, çiçeklerin eskisinden çok daha güzel ve sıhhatli açtıklarını görünce, annesinin, o işi «tecâd-i taravet» için yaptığını anlar. Çiçek budama işinden istidlâl ile, annelerin çocuklarına yönelmiş sert hareket ve sözlerinin sebebinin «onların henüz neşv ü nemâdaki efkâr ve hissiyâtını fezâ-yâb» etmek olduğunu çıkartır.

51 Bu fikir, yazar tarafından «Bint Ahmet Remziye Hanımefendi Hazretlerine» yazılmış bir mektupta yer alır. (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 82).

Tashîh'de kadınların okumalarını doğru bulmayan bir erkeğin, cahil karısı yüzünden düştüğü kötü durum anlatılır. Kıymetî Bey'e göre kadının okuması, yazması, çalışması, erkeğin mesleğine müdâhele etmek demektir. O, bu düşünce ile, güzel ama cahil Semine Hanım ile evlenir. Ama Kıymetî, okuyan kadını zemmedip, cahil kadını yüceltme yanlışlığını on iki bin liralık senedinin çalınması ile öder. Kıymetî'nin iş seyahati sırasında yalnız kalan karısı, kendisine verilen kâğıtlarda ne olduğunu okuyamadığından, iki senedi hırsızlara kaptırır. Kıymetî Bey, kadının okuma yazma bilmesinin «umûr-ı beytiyyenin hüsn-i idaresi» için çok önemli olduğunu anlar ve «zararın neresinden dönülse kârdır» hesabı, artık karısını düzeltmese bile, kızını düzeltmenin mümkün olacağını düşünür. Bu görüşle kızı Fatine'nin okula gitmesine izin verir.

İmtihan hikâyesinde ise, bir kız okulunda verilecek kitabet derslerinin ölçüsünün ne olacağı fikri üzerinde durulur. Kitabet muallimesi ilânına iki hanım müracaat ederler. Yazmanın «tahsilden müstağni olmamakla beraber sarf-ı istidâda da mütevakıf» olduğuna inanan müdire hanım onları bir imtihana tâbi tutar : Bu imtihanda adaylardan «talim ve terbiye-i nisvânın lüzumuna dair» mümkün olduğu kadar kısa bir yazı ister. Belîga Hanım'ın yazısındaki fikir, Osmanlıca terkiplerin, muğlak ve mustalah ifadelerin arkasında kaybolmuştur. Selime Hanım'inkinde ise fikir, Türkçe kelimeler, çıplak ve ziynetsiz ifadenin arkasında yapmacık kalmıştır. Müdire Hanım iki yazış tarzını da hatalı bulur ve istedikleri «usul-i kitabet»in bu ikisinin birleşmesi ile meydana geleceğine inanır. Okulun böyle terkipçi vasıfları hâiz öğretmene ihtiyacı vardır. Öğretmen adayları yazış tarzlarından vazgeçmezler ve okuldan ayrılırlar.

Makbule Leman, *Hüsn-i Muamele* ve *Nedem*'de iyi yetişmiş kadının, evini idare etmek ve ailesini sürdürmek hususunda karşılaştığı güçlükleri anlatır. Her iki kadının aile saadetlerini engelleyen husus, kocalarının gece hayatına, içki ve eğlenceye düşkün olmalarıdır. *Hüsn-i Muamele*'nin kahramanı Nezahet, mutlu olmak ümidiyle evlendiği kocasının ihmali karşısında acı çeker. Ama kocasını «hüsn-i muamele» ile yola getirmeye kararlıdır. Kocasının alâkasızlığına, sefahat alışkanlığına aldırmayan, daima

sakin ve nazik olan tavrı, Neşâti Bey'i utandırır. Neşâti önce memuriyete girer. İş hayatını düzene sokar. Gece eğlenceleri gittikçe azalır. Evliliğinin ikinci yılında, içkiyi de tamamen bırakır. Bu hikâyenin ana fikri Neşati tarafından söylenen şu sözlerle ifade edilir: «Teeddüb ve taallüm etmiş kadın, çocukları için nasıl bir mürebbiye, muallim ise, zevcleri için de sevimli bir muasallih, nazik bir rehâ-kâr imiş». (*Ma'kes-i Hayal*, s. 79)

Eğer Neşâti iyiyi ve doğruyu farketmeyip sefahat hayatına devam etseydi *Nedem* isimli kahramanın akıbetine duçar olurdu. *Nedem*'de bütün serveti ve sağlığını sefihce tükettikten sonra, kendisini terketmeyen tek insan olan karısı ile beraber yiyecek eklemek, ısınacak ateş bulamayarak can çekişen bir erkeğin durumu anlatılır. Bu erkek hasta yatağında, hatalı davranışları sebebiyle kendisini ve karısını kötü duruma düşürmekten o kadar pişmanlık duyar ki Allah onlara acır. Bu ikazından sonra «pençe-i bî-amânından» ikisini de kurtarır. Pişmanlık sahnesinden üç yıl sonra karı kocayı tekrar bir arada, sağlıklı ve mutlu görürüz. Diğer hikâyeleri gibi Makbule Leman, sonunda ana fikrini belirtir: «Bir erkek için en büyük bahtiyarlık, fatîn, âli-cenâb bir zevceye mâlik olmak imiş» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 90).

Makbule Leman'ın hikâyelerinin kahramanlarını

- 1) Müspet değerlere sahip kadınlar
- 2) Çapkın ve maceraperest erkekler
- 3) Ufukları dar ve düşüncesiz insanlar
- 4) Çocuklar

olarak dörde ayırabiliriz.

Bunlardan birinci guruba dahil olanlar Makbule Leman'ın o devir kadınında bulunması gerektiğini düşündüğü özelliklere sahiptir: Bu kadınlar kültürlü ve düşüncelidirler. Terbiye edici nitelikleri ile çevrelerini müspet şekilde etkilerler. Nazik, ölçülü ve gerçekçidirler. Yekpare bir kişiliğe sahiptirler. Hayata yüksek prensiplerin arkalarından bakmaları ve o prensiplerle hayatı tanzim etmek istemelerinden dolayı, bu kadın kahramanların trajik tarafları, hemen hemen hiç yoktur. Makbule Leman'ın bu guruba giren kahramanlarının sayılarının çokluğu, bu tipi idealize ettiğini bize gösterir: *Neşv ü Nemâ*'daki anne, *Tashîh*'deki Pesendîde

Hanım, *Hüsn-i Muamele*'deki Nezahet, *İmtihan*'daki Müdire Hanım ve *Nedem*'deki Refika, bu örnek olucu nitelikteki kadın tipinin özelliğini taşır.

Makbule Leman, kadınların hem kitabî bilgilerini, hem meslek ve hayat tecrübelerini; çocuk eğitimi ve erkek ıslahı için kullanmaları gerektiğini düşünür. *Neşv ü Nemâ*'daki anne, sadece nazari bilgilerin çocuğun yetişmesine yetmeyeceğini düşünür. Kızının, çiçekleri budamasının, onlara yönelmiş kötü bir hareket olduğuna inanması karşısında, susar. Çünkü «meyusluk ve mahzunluğun», çocukta gerçek budama sebebini anlama istidadı bırakmadığının farkındadır. «Bu hakikati re'y-el-ayn müşâhede ettirmek istedim» sözü, onun pedagojik bir dikkate sahip olduğunu gösterir. Anne bu örnekten çocuk yetiştirme meselesine gider. Eğer bu eğitime sırasında, anneler «tünd» çehre gösteriyorsa, bunun sebebi çocukların gelişmekte olan duygu ve düşüncelerini feyizli hale getirmek istemelerinden dolayıdır. Tıpkı insana dehşet veren yağmur bulutunun faydası gibi.

Tashîh'deki Pesendide Hanım, kadınların okumasını doğru bulmayan Kıymetî Bey'in fikirlerine karşı çıkan komşu hanımdır. Pesendide Hanım, kadının, söyleyecek sözün mânâsını anlayacak kadar olsun okuma yazma bilmesi gerektiğine inanır. Bu, kadının eşinin mesleğine müdahale etmesi demek değildir. Bilâkis evin maddî refahı ve huzurunun sağlanması demektir.

İmtihan hikâyesinin müspet kahramanı Müdire Hanım okulun hem fikri hem gönlü cezbeden atmosferine uygun, «fazl u kemâli yek nazarda nümâyân» biridir. Yazarın kadın kahramanları arasında, dış dünyada çalışırken mesleğinin erbâbı olan tek kahraman odur. Nazari bilgi kadar amelî tatbikata değer veren, ifrat ile tefriti birleştirerek orta ve doğru yolu bulan değerli bir idarecidir.

Makbule Leman'ın bütün kadın kahramanları arasında en canlı olarak çizdiği ve değerleri üzerinde en fazla durduğu kahraman, *Hüsn-i Muamele*'deki Nezâhet'tir. O, daha önce de söylediğimiz gibi *Kadınlık* şiirinde sayılan bütün kadın evsâfını kendisinde toplamıştır: *Kadınlık*'daki «biçilmiş câmedir nisvâna tahsil» mısraı mucibince, iyi bir tahsil görür. O tahsil merhalelerinde

ilerledikçe; ailesi ona, dur demek zorunda kalır. Çünkü aileye ve o devrin yaygın kanaatine göre, tahsilli kadın müşkülpesendliği ile eş beğenmez. Yahut aksi olup, onun okuma uğruna eşini ve çocuklarını ihmal edeceğini düşünen erkekler tarafından hoş görülmez. Nezâhet ise bu fikirlerin yanlış olduğuna inanır. «Zevcesine muâmele-i nâzikane ve müşfikaneyi, taallüm ve te'dib etmiş bir kadın göstermeyince kim gösterecek?» diye düşünür (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 53) Nezâhet, kültürlü bir kadındır ve kültür onun hayata bakış tarzını tayin eder. Kocasının eve gelmediği gecelerde, sabaha kadar kitap okuyarak oyalanır. «Sûz-ı derûnunu bîrûna çıkartıp dillere düşürmektense» kitap ile arkadaşlık yapmayı daha mantıklı bulur. (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 47)

Bu kitapların isimleri belirtilmemiştir. Ama yol gösterici mahiyetleri olduğu muhakkaktır.

Kadınlık şiirindeki

- Ederse ilm ile eş'âra rağbet
- Kadınlara olur bir başka zînet.

mısraları, Nezâhet'e uygundur.

Nezâhet'in «edîbe» ve «şâir» tarafı vardır. Ama burada edîbelik, edebî eser yazmaktan çok, hayatın güzelliklerini görmek, yaşadığı evi güzel tutmak, etrafına güzellik telkin etmek, giydiği kıyafetlerin modelini kendi çizmek olarak alınmıştır: «Nezâhet başkasında gördüğü şeyleri almayı hiç sevmez. Kendi sünûhâtı ile tezyîn etmek ister⁵². İşte bugün de her zaman hayalhanesinde dolaşan tasavvurât-ı şâirânesi ona gelinlik esvabı olmuş idi.» Gelinliği «Bir câme biçilmiş hemen endâmına mahsus» mısraındaki gibi zarâfeti ve letafeti hâizdir». Makbule Leman, Nezâhet'in muztarip ve yalnız gün ve gecelerinde, incelik ve nezaketini bozmadığı gibi, intizam ve zarafetini de bozmadığını belirtir. *Kadınlık şiirinde* yüceltilen :

52 *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ilâvelerinde, pek çok elbise modelleri vardır. Gazete böylece hanımlara faydalı olmak istemektedir. Ama Makbule Leman, dikerken değil, model seçerken bile, kadınların yaratıcı ve kendi kendilerine yeterli olması gerektiğini düşünür.

«Vefâdârî, nezâhet, hüsn-i ahlâk» gibi vasıflar kahramanımızda vardır. İhmal edilmesine rağmen, eşine vefası hiç bitmez. «Hüsn-i ahlâk» sahibi kadının timsali Nezâhet, kocasını «hüsn-i muamele» ile yola getirmek ister. Bunun için

Nezaketler içinde bir metânet

gösterir. En büyük zevki kocasının «arzu ve istirahatının temâdisidir» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 53).

Nezâhet zeki bir kadındır. Muamelenin şahsın istidadına göre olması gerektiğine inanır. Yalnız geçen bütün geceleri boyunca ağlar, fakat kıskançlık azabını kocasına göstermez. Neşâtî sefahat arkadaşlarının «seven kadın kıskanır» şeklinde kendisine yönelttikleri tarizleri Nezâhet'e aktardığında, o da soğukkanlı bir şekilde, başka bir olayı anlatarak cevap verir. Bir kadın topluluğunda, eşinin hangi mesleğe sahip olduğunu sorduklarını söyler. Belki eşinin ihtirasları yüzünden mesleksiz olduğunu bu kadınlara söylememiştir ama Neşâtî, Nezâhet'in ihsâs ettirmek istediği utancı anlamıştır. Neşâtî :

Kadınlardan gelir efkâre vüs'at

mısraı mûcibince, durumunu düşünür ve doğru yol üzere harekete karar verir. Böylece Nezâhet'in selâmet yolunu gösteren «melekâne» vasıfları ile kocası hem iyi bir meslek sahibi, hem iyi bir aile erkeği olur : Bu vasıfları ile evliliğini kurtarmıştır. Artık «mâîşet»leri, «bir intizam üzere» yürüyecektir.

Nedem hikâyesinin kadın kahramanı Refika, evliliğini korumakta gösterdiği ruh metâneti ile Nezâhet'e benzer. Ama onun Nezâhet gibi kendisini himaye eden bir ailesi yoktur. Nezâhet kocasının gece hayatına dair tenkitlerde bulunmamış ve onu «hüsn-i muamele» ile yola getirmiştir. Refika ise, bir erkeğin sefahat âlemlerinde neler kaybedeceğini, tam bir ileri görüşle kocasına ihtar etmiştir. Ama eşi bu ihtarları, «kıskanç bir kadının sâika-ı hasedle zevkine, eğlencesine mâni olması» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 88) şeklinde yorumlamış ve ona kulak asmamıştır. Bu eğlence düşkünlüğü, erkeği parasız ve sıhhsiz bırakıp, herkes tarafından terk edildikten sonra, bir tek Refika merhametini kocasından esirgemez. Ama bu fedakârlığın bedelini ağır bir şekilde öder : «Ya-

naklarının, şakaklarının çöküklükleri, hususiyle eş'ia-i nazarının pek sönük olması, kuvâ-yı bedeniyesi, melekât-ı akliyesi, bütün infialât-ı nefsâniyesinin zebûnu olduğunu gösteriyordu. Bî-çare bir canlı iskelet şeklinde idi» (s. 85). Refika'nın bu durumu eşine ağır gelir. Kendi çektikleri, sorumsuz hareketlerinin bir neticesidir. Ama eşine ıztırap çektirmeye hakkı yoktur.

Refika, yoksulluğa düşünce kürk, mücevher.. gibi bütün şahsî eşyalarını elden çıkarmak zorunda kalır. Son olarak, veremden ölmek üzere olan kocasını biraz rahat ettirmek için, dikiş makinesini satmıştır. Ondan sonra ellerinin kuvveti ile çalışacaktır⁵³.

Bu dindar kadın, tıpkı yazarı gibi güç anlarında Allah'a sığınır. Çünkü «nedâmet-i vicdaniye, fazilet-i insaniyenin en büyüklerindenidir. Fazilet ise sahibini muhakkar bırakmaz» inancındadır (s. 89). Bu sabrın sonu selâmettir. Üç yıl sonra, ne kocasının, ne kendisinin hastalığından eser kalmıştır. Hastanın iyileşmesi Makbule Leman'ın kendi hastalığıyla ilgili hulyalarının edebî esere aksidir.

Makbule Leman bu hikâyelerde, kadının ne kadar eza ve cefa çekerse çeksin kocasını terketmemesi gerektiğini göstermek ister. Böylece gelenekden gelen kadın anlayışını en aşırı şekilde anlatır. Bu tavrı ile erkekler dünyasının kendisine verdiği rolü benimseydiğini ve üstüne çıkmak istemediğini açıklar. Bugün adının unutulmasında, biraz da, bu pasif tavrının tesiri olduğunu sanıyoruz. Oysa erkekle mücadele eden kadın yazarların eserleri bugüne kadar gelmiştir. Fatma Aliye Hanım *Muhâzarât* (1892) ve *Udî* (1899)'de kocalarının azabına dayanamayan kadınlara evlerini terkettirir ve kadına tek başına kaldığı zaman hayatını sürdürmek için bilgisini kullanma imkânını verir. Halide Edib'de ise, kadın pek çok konuda, erkeği motive eden varlıktır.

Makbule Leman, bu kahramanlarını yaratırken, niteliklerine uygun isimleri vererek isim sembolizasyonundan yararlanır. *Hüsn-i Muâmele*'nin duygu, düşünce ve bedenen temiz kahramanının adı

53 Sağlığında bedbaht edip hastalıklı zamanında kendisine sığınan kocasını afvederek canla başla onu bakan en canlı kadın kahraman *Mai ve Siyah*'daki Raci'nin karısıdır. *Nedem*'in 1898'de yayımlandığını düşünürsek, 1896/97 (kitap olarak 1898)'de yayımlanmış olan bu romanın, Makbule Leman'ın hikâyesine tesir ettiğini düşünebiliriz.

Nezahet, *Nedem*'deki erkeğin bütün hayatı boyunca yanından ayrılmayan karısının adı Refika'dır. *Tashîh*'de aklı ve kültürü ile etrafın kıymet verdiği kadın Pesendîde'dir. *Neşv ü Nemâ*'daki anne, *İmtihan*'daki müdire, taşıdıkları bu adlara lââyık insanlardır.

2. Çapkın-maceraperest erkekler :

Hüsn-i Muamele'deki Neşâtî ile *Nedem*'deki erkek bu guruba girerler. Onlar işrete, gece hayatına, dünya nimetlerine kendilerini, mesuliyetlerini ve ailelerini unutacak derecede bağıdırlar.

Neşâtî devrindeki çok hâkim bir kanaat ile, «ıslah-ı nefis» etmesi için evlendirilmiştir. Ama «ıslah-ı nefis» etmesi oldukça uzun sürecektir. Gece eğlenip gündüz uyuyan Neşâtî, bir işe de sahip değildir.

Ama bu niteliklerinin dışında, daima iyi, kibar ve naziktir. Karşı koyamadığı ve yenemediği alışkanlıkları yüzünden, çok sevdiği karısını mutsuz ettiğini bilir ve ondan utanır. Karısının kusur ve kabahatini yüzüne vurmadan susmasındaki mürüvvet, mahcubiyetini daha da arttırır, hattâ onu azaba sürükler.

Onun doğru yola ilk adımı, bir gece gazinoda arkadaşları ile yaptığı mahrem sohbet ile olur. Burada karılarına kıymet vermemekle övünen, ama onların vırtlı ve dırıltılarından da rahatsızlıklarını dile getiren bir gurup sefih erkek, karısının Neşâtî'yi kıskanmamasının, kocasını sevmemesine işaret olduğunu iddia ederler : Bu konuşma Neşâtî'nin beynine saplanır kalır. «Verem olmaktan korkanlar sirâyetten bürûdetten tahaffuza uğraşırlar. Ya zihni bir noktaya saplanıp kalan gençler ne yapsınlar? (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 60). O, karısının gece hayatına dair dırıltı yapmamasını, kendisini doğru yola getirmek plânının bir parçası olduğunu önceleri anlamaz. Bu saplantıdan kurtulmak için, arkadaşları ile yaptığı konuşmayı Nezâhet'e aktarır. Nezâhet bu serzenişe misillemede bulunup, başka kadınların kendisine kocasının mesleğini sorduğunu anlatınca, karısının ne demek istediğini anlar⁵⁴. Hemen bir kaleme memur olarak yazılır. Çabucak memur olması, onun tahsilli ve nüfuzlu olduğunu gösterir. Meslek, hayatını inti-

54 Bu hikâyede «başkaları» karı kocayı birbirine yaklaştıran âmil olur.

zama sokar. iş başında akli yerinde çalışabilmesi için, geceyi evde geçirmesi lâzımdır. Yavaş yavaş ev ve aile hayatındaki sakinliğin ve saadetin tadına varır. Hâlâ devam ettiği işreti de tedricî olarak azaltır ve sonunda tamamen bırakır. Bütün bu «ıslah-ı nefis»e Ne-zâhet'in hüsn-i idaresi sebep olmuştur.

Nedem'deki erkek kahraman, ölüm döşeginde iken kendisini vereme, karısını ızdırap ve sefaletle sürükleyen sefiş hayatından duyduğu pişmanlığı dile getirir : O vaktiyle kendisine kudsiyetle kucak açan evini «sâmit, sâkit bir mezar» olarak kabul etmiştir. Buna mukabil «bin kere nâ-pâk ağızlarda dolaşmış, kirlenmiş, bıkılmış, tefsîr olunsa her biri bir gencin, bir hanümânın, nezaket-i beşeriyenin vaveylâ-yı matem-âverânesi olan sözleri dinlemekle müteleziz» olmuş, «bu mülevves arzuları, ciddî bir muhabbet zan-netmiş, yahut öyle te'vil etmek» istemiştir (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 87).

Hikâyenin erkek kahramanı, ne karısının, ne de başka iyi niyetli insanların, onu doğru yola çevirmek isteyen nasihatlarını dinler. Karısının sözleri, kıskanç bir eşin herzeleri, diğerlerinki eğlenmek, yaşamak-nedir bilmeyen, cimri, can sıkıcı kişilerin yanılgıları gibi gelir. Çünkü o daima eğlence âlemlerinin içine doludizgin girenleri görmüş, çıkanları farkedememiştir. Oradan bütün kuvvetlerini kaybedip çıkınca, önce intihara varar verir. Ama buna cesaret edemez :

«İstihkâr ettiğim hayatın ne kadar kıymetdâr olduğunu, akli başında olan adamın mümkün değil hayatına suikasd edemeyeceğini tek doğru olarak tecrübe ettim. Fakat neye yarar? Aklim başıma geldiği zaman, nereye gitsem, hasta, fakir tahkirleri ile reddolunuyordum» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 90). Oysa, karısı Refika «solgun çehresi, fersiz gözleri ile gerçekten bir mevte benzeyen» (s. 73) kocasının son günlerini rahat geçirmesi için, elinden gelen her fedakârlığı gösterir.

Hasta, pişmanlığında o derece samimîdir ki, neticede Allah durumlarına acır. Ona sağlığını iade eder. Artık ıslah-ı nefis etmiş erkeğin yanındaki tek insan karısıdır. Ve mekânı evi olmuştur.

Bu hikâyedeki erkek, Neşâtî'den daha canlı çizilmiş, pişmanlığı daha güzel işlenmiştir. Makbule Leman hasta bir ömür sür-

düğü için, hasta tipleri yaratmakta, tahlil ve tasvir etmekte daima daha başarılıdır.

Bu tiplerle de isim sembolizasyonu yapılır. Başlangıçta hayatı delicesine bir zevkle yaşamak isteyen erkeğin adı Neşâtî'dir. İkinci hikâyedeki erkeğin adı yoktur. Sanıyoruz kendisine benzeyen pek çok erkeğin temsilcisi bir tip olduğundan, ondan «erkek» diye bahsedilir.

3. Hayat ufku dar olan kahramanlar :

Tashîh'de Kıymetî ve Semîne, *İmtihan*'da Belige ve Selime adlı kahramanlar bu guruba girerler. Makbule Leman, Kıymetî Bey ile kadınların zihni ve hissi tekâmülünden hoşlanmayan erkeği, Semîne ile görgüsüz ve cahil kadını. Selime ve Belige ile de, öğrencilerini dar bir ufukta yetiştirecek olan öğretmeni tipleştirmiş olur.

Bunların temel nitelikleri, savundukları fikrin, en doğru fikir olduğuna inanmalarıdır. Yazar bize onları birtakım ruh tahlilleri ile değil, genellikle kendi diyalog veya aksiyonları ile tanıtır :

Tashîh hikâyesi, kahramanı Kıymetî Bey'in şu sözleri ile başlar :

«— İstemem efendim istemem. Hayatıma iştirak edecek bir kadının mesleğine iştirak etmesini hiç kaldıramam. Yazı takımı mı, kalemlerimi, kâğıtlarımı kullanan kadına, demek ki paltomu, fesimi de giydirmeli, ben de soyunup dökünüp hanım olmalıyım. Kıyamete kadar kadın yüzüne hasret kalsam, yine böylesiyle ünsiyet edemem.» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 26)

Devrin kadın hareketine karşı, bazı erkeklerin menfi zihniyetini gösteren bu sözler, konumuz açısından önemlidir. Ama yazara göre, Kıymetî Bey hatalıdır. Kadınların tahsil ve terbiye kazanmasını isteyen diğer zihniyete göre, kadın iyi eğitilirse, erkek kışvesine bürünen biri olmayacak, bilâkis iyi eş, iyi anne ve iyi ev hanımı vasıflarını kazanacaktır. Ama Kıymetî Bey, bu iki cins kadın arasındaki farkı anlayacak nitelikteki zekâyâ sahip değildir.

Evlendiği karısı Semîne güzeldir ama cahil, aptal, idaresiz ve ataktır. Kıymetî Bey onun bu hatalarını görmezlikten gelir. Çün-

kü karısında aradığı vasıflar vardır : Okuma yazma bilen bir kadın gibi erkek mesleğine karışmamaktadır.

Kıymetî Bey, kadın tahsilinin aleyhinde bulunmasının hatasını, iş seyahati dönüşünde, evinde olup bitenleri farkedince anlar. Yokluğunda karısı dolandırıcıların oyununa gelmiş, ne yazılı olduğunu okuyamadığı bir takım kâğıtlara karşılık, on iki bin liralık senedi onlara kaptırmıştır. Evliliklerinin onuncu yılında karısını «niçin okuyamıyorsun, benim başıma bu belâyı getirmek için mi?» diye sıkıştıran Kıymetî Bey, kızını okula yollamaya karar vererek, yanlış fikirlerini tashihe çalışır. Kızının okumayı öğrendiğini duyunca ona kızmaz. Bilâkis hak verir : «Tekellüm eden, ayak üstünde gezen bil-cümle mahlûkat için okumak yazmak teneffüs ettiğimiz hava kadar lâzım olduğunu bilerek çalış! Tâ ki benim gibi bir bî-çâresinin yüzünden bir hayli ziyâna dûçar olduktan sonra tashîh-i fikre mecbûr olmasın.» (s. 38).

Kıymetî Bey, hiç olmazsa hatasını anlar ve tashîh eder. *İmtihan* hikâyesindeki genç kızlar, bunu da yapmazlar, onlar bir kız okuluna kitabet öğretmeni olmak için müracaat ederler. Yazar Kıymetî Bey'i konuşma tarzı ile okuyucusuna tanıtırken, birbirlerini rakib gören bu iki kadını da kaba bir aksiyon tarzıyla bize tanıtır.

«Siyah çarşafı iki hanım, omuz vuruşur gibi, yarış eder gibi, yekdiğerini iter gibi bir tehâlûk ve isticâl ile kapıdan içeri girdiler»⁵⁵. Geliş sebeplerini nezaket ve incelikten uzak bir tavırla müdire hanıma anlatırlar :

Kızlardan Belîge, kendisini şöyle tanıtır :

«Nâm-ı câriyem Belîge. Mesleğim muallimelik. Min gayri had-din oldukça fâzılâne ve münşiyâne icrâ-yı kitabet ederim. Mektebiniz için dahi bir kitâbet muallimesi taharri olunduğunu gazetelerde gördüğümünden alâ-kadri'l- istitâa elden geldiği kadar arz-ı hizmet için tasdî'a cüret-yâb oldum.»

Müdire Hanım, hoşgörülü bir tebessümle onu dinler. Fakat imtihanı onun hazırlıklı olduğu konulardan yapmaz. «Talîm ve terbiye-i nisvân» konusunda bir yazı yazmasını ister. Okula ko-

şarcasına giren Belige, yazı yazacağı masaya ağır ağır ilerler. Terliye terliye oldukça klişe bir yazı yazar.

«Etfâlin hengam-ı şîr-hârisinden, bâb-ı füyûzât-ı meâb-ı debestâne pâ-y-endâz-ı duhûl oldukları zamana kadar beytû'l-terbiye-i ibtidâi ve tabîleri agûş-ı merhamet-i hoş-mâderân olduğu sebebden..»

Müdire, Belige'ye yazısındaki fikrin doğru olduğunu, ancak bu fikrin muğlak ve mustalah ifadenin arkasında kaybolduğunu belirtir. Belige yazış tarzının güzelliğine inanarak müdireye şöyle cevap verir : «Lisan-ı Osmaniyenin eczâ-yı mürekkebesinden ikisi Arabî ve Fârisî olduğundan, esnâ-yı kitâbette o lisanlara mensûp kelimât iktibâs olunması cariyenizce daha münâsip mütalâa olunuyor.»

Diğer öğretmen adayı Selime, kendisini «sâdegî-i ifade» taraflısı olarak tanıtır. Aynı konudaki kompozisyonu yazmaya başlamadan önce, bir iki kere öksürür. Sonra kalemini gıcırdatmaya başlar. Bitirince «pek açık ve selis olmadıysa da telâşa geldiğinden» bahanesi ile yazıyı müdireye sunar :

«Yeryüzünde kadınların işleri yüzünden değerleri pek büyüktür. O kadar büyüktür ki, bunların terbiyesi için ne kadar uğraşılsa, çok görülmemelidir. Çocuk terbiye eden, evleri çeviren hep karılardır. Demek ki beşikten mezâra kadar kimse karılara ihtiyacı berî olamaz. Öyle ise bu lüzumlu kulları, yani hatunları okutmağa, yazdırmağa, terbiye etmeğe yine beşikten mezara kadar çalışmalı ki, onlar da aldıklarını satsınlar».

Müdireye göre, bu düşünce de doğrudur ama ifade ediş tarzı çıplak ve süssüzdür. Selime kendisini şöyle savunur : «Lisanımızda Arabî ve Fârisiden alınmış birçok şeyler var ise de aslı Türkçe olduğundan, doğrusu ya bendeniz Türkçe kelimeler kullanmaya taraftarım.»

Devrin hâkim dil ve üslûp anlayışını benimseyen müdire, onların yanıldıklarını söyler :

«Lisanımız ne Arabî, ne Fârisî, ne de sırf Türkçe olmayıp Osmanlıcadır. Binaenaleyh şimdi iki eseri iktizasına göre ta'dil ve yekdiğerine mezcedersek, istediğimiz usûl-i kitabet husûle gelir.»

Bu iki aday müdirenin kendisine öğretmek istediği dil dersinin mânâsını kavrayamaz. Bu terkihi yapacak öğretmen olamayacaklarını düşünür ve oradan ayrılırlar.

Bu hikâye Makbule Leman'ın kitabet öğretmenliğinin tecrübesini taşır.

Yazar, kadının iyi tahsil görmesinin yalnız ev ve aile hayatını düzeltmekle kalmayıp yazı dilinin üslûbuna dahi doğru bir istikamet vereceğine inandığını göstermek istemektedir.

Bu guruptaki kahramanlarda yine isim sembolizasyonu yapılmıştır : Paraya değer veren ama kadının eğitilmesi aleyhindeki hatalı fikirlerinin ceremesini paralarının çalınması ile ödeyen erkeğin adı Kıymetî'dir. Onun cahilliğiyle kendisine çok pahalıya malolan karısının adı Semîne'dir. *İmtihan*'da, belâgatlı yazı yazmaya meraklı kadın öğretmenin adı Belige, sade dile taraftar olanın adı Selîme'dir.

4. Çocuklar :

Makbule Leman'ın *Neşv ü Nemâ*, *Tashîh* ve *İmtihan* hikâyelerinde çocuklar vardır.

Neşv ü Nemâ'nın kahramanı, çiçek seven bir çocuktur. Onlara bakmak, yetiştirmek, severek yaptığı bir iştir. Annesinin çiçek budama hareketini, bir katliam olarak yorumlayıp, emeklerine acımıştır. Ama bu çiçeklerin eskisinden daha tarâvetli ve şaşıla açtığını «re'yül-ayn» görünce, çiçek ile çocuk arasında bir ilgi kurar. Annesinin kendisine verdiği hayat dersini anlar. «Beni takdire lüzum görür isen, o lüzumu gösteren kusurum için müteessif olacak isem de, hikmetli sözlerini işittiğim için memnun olacağım» diyerek, terbiyesi için her şeye katlanacağını belirtir.

Tashîh'deki Fatîne ay yüzlü ve neşeli bir çocuktur. Büyüdükçe oyuncak yerine babasının kalem ve kâğıtları ile meşgul olması, elbise yerine alfabe istemesi Kıymetî Bey'i endişelendirir. Çocuğa oyalansın diye alınan alfabe, onun okumayı öğrenmesine ilk adım olur. Hattâ kurnaz çocuk, komşuları Pesendîde Hanım'a gider ve babasının kendisini okutmasını rica ettiğini söyler. Makbule Leman bu yalanı ideolojisi uğruna mübah görmekte ve çocuğu bu yalana sürükleyen Kıymetî Bey'i hatalı bulmaktadır. Parasını çal-

dırdıktan sonra hatasını anlayan Kıymetî Bey, kızının, evini iyi idare eden bir hanım olabilmesi için okula gitmesine izin verir.

İmtihan'da bir kız okulunun öğrencileri şöyle tasvir edilir :

«Bin nihal-i nevreside perverde edecek bir kâşâne-i saadet... Mini mini tâlibât kendilerini bir semâ-yı saadete pervâz ettirmeğe hâdim ecniha-i münakkaşa hükmünde olan kâğıtlarını, kitap yapraklarını sür'atli sür'atli açıp kapamakta, kimisi siyah tahtalar üstüne beyaz tebeşirle bir takım hutût ve erkam tersim etmekte, sâkit, ciddi ve mütefekkir bir halde bulunmakta idiler... Hiçbir baharın çiçekleri bu kadar nazık ve rengin olamaz.»

Çocuk bir memleketin geleceği demektir. Onlar iyi yetiştirilirlirse, bu gelecek de iyi olur. Makbule Leman, bu durumu kavramış ve hikâyelerindeki çocuk kahramanlarını ehliyetli ellere teslim etmiştir. *Neşv ü Nemâ*'daki kız, pedagojik bilgileriyle, şefkat ve disiplini birleştirmiş bir annenin «taht-ı terbiyesinde»dir. Fatine, önce Pesendide Hanım, sonra da kız çocuklarının eğitime artık önem veren Kıymetî Bey tarafından yetiştirilir. *İmtihan*'daki kız okulunun öğrencilerinin eğitimi, hem idareci, hem öğretmen olan otoriter ve sevgi dolu bir kadının gözetimi altındadır. Müdire Hanım onları, kafalarını bulandıracak ehliyetsiz öğretmenlerden korur. Makbule Leman, böylece kız çocukları için anne terbiyesi kadar okul terbiyesinin de gerekli olduğunu ortaya koyar. Çünkü okul kıza eğitim verdiği kadar, sosyalleşmesini de sağlayan bir mekândır.

Hikâyelerde Zaman :

Makbule Leman, zamanla şahıslarının duygu, düşünce ve alışkanlıklarının değişmesi üzerinde durur. Bu değişme bazan yılları alabilir. Kıymetî Bey'in kadın eğitiminin gerekliliğini anlaması on yıl, Neşâtî'nin «ıslah-ı nefis» etmesi iki yıl, *Nedem*'deki erkeğin sefahat uçurumuna yuvarlanması oldukça uzun, «ıslah-ı nefis»den sonra tamamen iyileşmesi üç yıl sürmüştür. Kahramanların bütün bir hayatının anlatıldığı hikâyelere rastlanmaz. Hikâyeler kahramanlarımızın ömründen ya bir kesittir (yukarıda adlarını söylediğimiz hikâyeler gibi) yahut bir andır (*İmtihan*'da olduğu gibi).

Hikâyelerde mevsimlerle şahısların içinde bulundukları durum ve ruh hali arasında uygunluk vardır. *Neşv ü Nemâ* ve *İmtihan* gibi kız çocuklarının büyümesini ve yetişmesini konu alan, çocuklarla çiçekler arasında ilgi kurulan hikâyelerde mevsim bahardır. *Nedem*'de erkeğin ölmek üzere olduğu ve ömrünün muhasebesini yaptığı sırada mevsim kıştır. Hastalık, fakirlik kış mevsimi ile daha yoğun hissedilir olmuştur. Hastanın iyileştikten sonra, hayatın, sağlığın ve karısının kıymetini iyice anladığı sırada, mevsim bahardır. Güzel bir tabiat, onların mutluluğuna dekor olur.

Makbule Leman'ın bütün hikâyelerinde, olaylar kronolojik sıra içinde geçer. Sadece *Nedem*'deki erkeğin halihazırdaki kötü durumu verildikten sonra, onu verem yatağına ve sefaletin kucağına düşüren sebepler geçmişe dönülerek anlatılır. Sonra tekrar halihazıra, arkasından da üç yıl öteye geçilir.

Makbule Leman psikolojik zamanı yakalayamaz. Sadece *Hüsn-i Muamele*'de kocasını geceler boyunca bekleyen Nezâhet, zamanın çok ağır ilerleyişini hisseder. Bu hikâyelerdeki olaylar genellikle gündüz geçer. Bu biraz da devrin hayatı ile ilgili bir husustur. Yalnız Neşâti gündüz uyuyup gece gezdiği, eşi de o saatlerde kendisini beklediği için *Hüsn-i Muamele*'nin kozmik zamanı gecedir.

Hikâyelerde Mekân :

Makbule Leman'ın hikâyelerinde mekâna ait özellikler vardır. Hikâyeci mekânın insan hayatını kuşatan canlı bir varlık olduğu fikrinin farkındadır. Fakat hikâyelerindeki mekân tasvirleri biraz acemicedir. Makbule Leman bir kadın olduğu için, onun hikâyelerinin esas mekânı evin içidir. Yahut kız çocukları evin içindeki hayata hazırlayan okuldur. Dış mekân ise erkeklerin eğlendikleri yerlerdir. Mekân en canlı olarak *Nedem* hikâyesinde görülür. Hikâyenin başı ile sonu arasındaki fark, mekân tasvirleri ile verilmiştir. «Bir hasta, bir karyola, hayır hata ettik, bir makbere, bir mevta desek daha yakışacak. Çünkü bu karyola hemen bomboştur. Bir ot minderin kanaviçesi hem şiltelik, hem çarşaflık ediyor... Zavallı kadın, odanın bir tarafında boru ve masa hizmeti gören hurda bir tahtanın başına gidip, çorbanın tasını eline aldıktan sonra... içinde külden başka birşey görülmeyen bir bakır mangala

atfetti. Pencereler bütün karla örtülmüş, bir fırtına, bir tarra-ka-i kıyamet ahşap çerçeveleri, camları koparcasına sarsıyordu (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 83). Üç yıl sonra, bu oda ve manzarası tamamen değişmiştir, her halinde bir intizam vardır. «Gül ve yasemen çiçekleriyle müzeyyen olarak bir bahçeye nezareti bulunan penceresi önünde bir erkekle bir kadın oturuyordu. Nagamât-ı tuyûr bu iki gencin bahtıyarlıklarını ilân ediyor, nesim-i muattar bu şetaretli çehreleri okşayarak tebrik ediyordu.» (*Ma'kes-i Hayâl*, s. 90).

İmtihan hikâyesinde okul ve bahçesi, hâiz olduğu manevi değerlerle birlikte anlatılır : «Fikirleri gönüllerle beraber cezb ü küşâd eden bir cây-ı latif, her sabah şafak gibi açılır. Güneş gibi neşr-i füyûzât eden bir dâr-ı ulviyyet, nesim-i seherden müteccesim gibi bin nihal-i nevreside perverde edecek bir kâşâne-i saadet, bir gülşen-i irfan...» Bu tasvirlerde, zaman ve mekâna ait özellikler birleşmiştir.

Ev dışındaki mekân olarak Beyoğlu ve Taksim'in eğlence yerleri görülür. Buralar, haz verici nitelikleri ile Neşâtî ve diğer erkeği, esir eden yerlerdir. *Nedem*'deki erkek, onları sembolik olarak şöyle anlatır : «...O şaşaalı âvizeler, fanuslar, o parlak müzeyyen meş'aleler, lambalar, o cehennem alevleri, o haysiyet yangını benim gözlerimi kamaştırır, hiçbir hakikati göstermezdi... Beynimi döndürecek, kanımı kızdıracak, beni tehyîc edecek köşelere bucaklara can atardım.» (s. 87)

Bu hikâyelerin mevzuu İstanbul'da geçerse de, kahramanların hangi semtlerde oturdukları belli değildir. *Nezâhet*'in Boğaziçi vapurunda yolculuk yaptığı gözönüne alınırsa, *Hüsn-i Muamele* kahramanlarının yaz mevsimini o civarda geçirdiklerini söyleyebiliriz.

Makbule Leman, sadece ilk (*Neşv ü Nemâ*) hikâyesinde «ben» zamirini kullanır. Diğer hikâyeleri üçüncü şahıs ağzından anlatılmıştır. Ama bütün hikâyelerine sübjektif bakış tarzı hakimdir.

Makbule Leman'ın hikâyelerinin kompozisyonları şiirlerinin ki kadar başarılı değildir. Yazar, Ahmet Midhat Efendi gibi, vak'ayı keserek, kendisinin inandığı bir hususta okuyucusunu ikna etmeye çalışır. Meselâ *Hüsn-i Muamele*'nin başında bir düğün-

nün etraflı bir tasviri vardır. Sonra yazar, o devir hanımları için yazılmış bir makaledeki gibi, kadın için evliliğin taşıdığı öneme dair kendi fikirlerini dört sayfa boyunca anlatır. «Kadın yuvanın yapıcısı ve koruyucudur» şeklinde özetleyeceğimiz bu düşünceler «Nezâhet de benimle hem-fikir bir kızcağızdır. Uzun uzadıya beyân-ı mütâlâa etmektense, Nezâhet'in hayat-ı hususiyesini hikâye etmeyi daha münâsip gördüm» (s. 46) sözleri ile sona erer. Hikâye tekrar başlar. *Hüsn-i Muamele*'deki Neşâti'nin, arkadaşlarının «seven kıskanır» sözlerinden ve karısının ona mesleksizliğini hatırlatmasından sonra birdenbire «ıslah-ı nefis» etmesi pek inandırıcı değildir. *Nedem*'deki erkeğin de pişmanlık hissini yoğun olarak duyması ile birdenbire sağlığına kavuşması arasında mantıklı bir sebep-sonuç ilişkisi bulamayız.

Bu tahlilden de anlaşılacağı gibi Makbule Leman'ın hikâyeleri nevinin mükemmel örnekleri değildir. Ama yazar kahraman yaratmak, onların birbirleriyle münasebetlerinden doğan durum ve çatışmayı, aksiyon ve diyalogları, bir zaman ve mekân çerçevesi içinde vermek... gibi, hikâye türünün şartlarını yerine getirebilmiştir. Bu hikâyelerin 1891-1898 yılları arasında bir Osmanlı kadını tarafından yazıldığını göz önüne alırsak, onlara verilecek değer artmış olacaktır.

4. Makbule Leman'ın Tenkit sayılabilecek eserleri :

Makbule Leman'ın bu başlık altında inceleyeceğimiz yazıları hakikî bir tenkit hüviyeti taşımaz. Ama devrinin bazı kitaplarını ve matbuat hareketlerini değerlendiren bu yazılar Makbule Leman'ın dikkatli bir okuyucu olduğunu gösterir. Onları şöyle sıralayabiliriz :

1. (Varaka: Ahmet Midhat'a Mektup) *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 2909, 15 Şubat 1888/3 Şubat 1303/3 Cemaziyelevvel 1305.

2. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin birinci sayısında yer alan başlıksız yazı. 19 Ağustos 1311.

3. «Evsâf-ı Mucizât-ı Nebevi», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 48, 1 Şubat 1311, 29 Şaban 1313.

4. «Arz-ı Meserret», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 76, 19 Ağustos 1312/22 Cemaziyelevvel 1314.

Bu yazılardan ilki, *Mufasssal*'ın edebiyat kısmında, kafasını kurcalayan bazı problemlere dair Midhat Efendi'ye yazılan mektubu ihtiva eder. Makbule Leman, «hikmet-hakikat» demek olan *Mufasssal*'ın insan üstü bir güç ile yazıldığı tarzında metihler yaptıktan sonra, tenkit ve sorularına geçer. *Mufasssal*'ın edebiyat kısmında, Ahmet Paşa ve Necatî'nin şiir örneklerine oldukça az yer verilmiştir. Halbuki Makbule Leman'ın okuduğu bir Tarih'de -bu Tarih'in ismi verilmemiştir- bu şairlerin gazellerinin tamamı ve daha pek çok eserlerinden örnekler vardır. Makbule Leman terbiyeli bir lisan ile, *Mufasssal*'da gördüğü bu eksikliği tenkit ettikten sonra, Midhat Efendi'ye Necatî'yle ilgili bir bilgi sorar. Makbule Leman'ın okuduğu, Tarih'de, Necatî'nin Fatih'in kölesi olarak İstanbul'da yaşadığı yazmaktadır. *Mufasssal*'da ise Necatî Edirne'den Kastamonu'ya Kastamonu'dan İstanbul'a gelmiş bir şair olarak gösterilmiştir. Midhat Efendi, Necatî'nin Kastamonu'dan geldiğine dair kanaati, şiirlerinin ağız özelliklerine dayanarak iddia etmektedir. Makbule Leman ise bu delile dayanan iddiayı zayıf bulur. Şairin şiirlerindeki bir takım «dürüştf elfâz-ı garîbe» yi bir şairin ağız özelliği kabul edip onlardan hareketle, doğup-yaşadığı yeri tayin etmek Leman'a pek doğru gelmez. Çünkü şiirlerdeki o sözler, o devrin ortak malı olarak, hemen bütün şairlerinde vardır. «Bütün şairler devirlerinin edebî üslûbuna tebaiyyet ederler.» Makbule Leman düşüncesini belirttikten sonra, siyasî, edebî ve sınaî mükemmeliyeti taşıyan *Mufasssal*'ın yazarına sorusunu sorar : Necatî, Fatih'in kölesi midir, yoksa Ahmet Midhat'ın tekrarladığı gibi Edirne-Kastamonu-İstanbul şehirleri arasında dolaşmış bir şair midir?

Ahmet Midhat, bu varakanın hemen altına bir yazı yazar ve bu soruya şöyle cevap verir : *Mufasssal*'ın edebiyat kısmı, yazmakta en fazla zorluk çektiği kısımdır. Çünkü harp ve askerî tarihimize dair pek çok eser yazılmış, ama, bir milletin sosyal macerası ve kıymeti demek olan Edebiyat Tarihi'ne hiç değeri verilmemiştir. Eski asırlarda edebiyat tarihi yerini tutan Şuara Tezkirelerinde «bir edib hakkında zât-ı âlileri (Makbule Leman) gibi ikna ve hakâyık âmâkında bulunanları tatmin edebilecek kadar malûmât almak şöyle dursun bazı büyük hatalardan terakkiye yol bulmak bile müşkil olur.» Ahmet Midhat Hasan Çelebi'nin Şuara Tez-

kiresinden faydalanmış ama oradaki «tunturak-perdâz lâklâka»nın ardından, Necatî'nin Fatih'in mi, Edirneli şair Sâilî'nin mi kölesi olduğunu, Edirneli mi, Kastamonulu yahut İstanbullu mu olduğunu, tam bir sarâhatle tespit edememiştir. Böylelikle Midhat Efendi kendisinin *Mufasssal*'da yanılabilirliğini söyler, ama Leman'ın başvurduğu kaynağın da doğru olamayacağını sezdirir.

Midhat Efendi, ilk eserlerini yayımlayan Fatma Aliye ve⁵⁶ Halide Edib'e⁵⁷ takındığı teşvik edici tavrı, Makbule Leman'a karşı takınmamıştır. Bilâkis onu *Mehtapta İhtisâsâtım* yazısından dolayı tenkit etmiştir. Buna sebep, kanaatimize göre, Makbule Leman'ın bu varaka ile kendisine yaptığı tenkit olmuştur.

Makbule Leman, İkdâm Kütüphanesinden çıkan *Evsâf-ı Mu'cizât-ı Nebevî* isimli kitabı takdir eden bir yazı yazar. Ama asıl övdüğü; kitap, yazarı ve konunun yazılış şekli değil, bizzat konunun kendisidir: «Kâinat üstünde bir kıl kadar vücudumuz, ondan inkisâm eden parmaklarımız ve onların arasına sığabilen kalbimizle (bürhân-ı sân ve şevketin olan âsâr içinde) kendimizi kaybedip yaşıyoruz.» Bu kanaatteki yazara göre, bir insanın Peygamberin ulviyet ve kudretini tahrir ve tasviri, okuyucunun da onları okuma gücü, Allah'ın kullarına bahşettiği bir güçtür. «Mevzû-yı âlisi hayat-bahş-ı avâlim olan bu mecmua-ı envâr çeşm-ü kalb-i rakîkimi ihyâ ve tenvîr için hiç elimden çıkmayacak.»

Makbule Leman *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ilk sayısında ve birinci yıldönümünde yazdığı yazılarda gazetesini ve gayesini metheder. İlki başlıksız, ikincisi *Arz-ı Meserret* adını taşıyan bu iki makalesinde kadın meselesi üzerinde durur. Bir cemiyetin yükselmesi, kadınların yükselmesine bağlıdır. Çünkü kadın a) mâder-i insâniyet, b) refika-i hayat, c) mürebbiye-i beşerdir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin önemi bu nitelikleri hâiz kadınların «ilm-ü terakki»lerine hizmet etmektedir.

Yazar, hanımlarımızın okuma ve yazmalarını ister. «Mademki insanlığın medâr-ı temeyyüzü okuyup yazmaktır». Şimdiki ka-

56 «Bir Mektup» (Mütercime-i Meram'a) *Müsâhebât-ı Leyliyye*: 18 İst. 1307/«İki Mektup: *Müsâhebât-ı Leyliyye*: 19. İst. 1307/ *Bir Muharrir-i Osmanîyye'nin Neş'eti*, İst. 1311.

57 «Muharrerât-ı Osmanîyyeye Bir Lâhika», *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 5918, 20 Teşrin-i evvel 1897/8 Teşrin-i Evvel 1313.

dınlar neden bununla temâyüz etmesin? Geçmiş asırlarda iyi kalemlemlere sahip «minelerimiz» bulunmaktadır. Ancak «bir akşam güneşi»ne benzeyen bu hakikat, zihnimizde kuvvetini gösterememişti. Daha önce kadınlar için çıkarılan gazeteler de, kadınları aydınlatmak ve meselelerini dile getirmek hususunda çok başarılı olamamıştır. Ancak Abdülhamid'in himmeti ile⁵⁸ çıkan *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadın düşüncesi «âsümânî bir ulviyyet ve vüs'at almıştır.» Makbule Leman, bütün hanımlarımızı onu okumaya, eli kalem tutanları da orada yazmaya davet eder. Çünkü kadın her türlü meziyetle vazifelendirilmiş bir «kudsiyet-i mücesseme» dir. Kadınlarımız bu kutsal görevlerini orada şiir ve nesir yazarak dile getirmelidirler. Eli kalem tutan her kadın «şairlik» kabiliyetine sahip olmayabilir. Bu konudaki teşebbüsleri biraz da erkek şairler tarafından akâmete uğramıştır. Ama kadınlarımız nesir de yazabilirler. Nesir ve nazmın muhtevasında ölçü şu olmalıdır: «Hâlikına, ailesine, mensup olduğu cemiyetin âdât ve teâmülüne incizâbından, muhabbetinden bahsetmeli, ama neden bahsederse etsin, onlarda ulviyyet-i meâl dediğimiz nur ve vicdan tecessüs etmeli». Burada Makbule Leman adeta kendi edebî eserlerinin formülünü vermektedir.

Makbule Leman'a göre, kadınlarımızın *Hanımlara Mahsus Gazete*'de hiçbir devirde görülmeyecek kadar zengin başlayan kadın cevveliyeti, bazı dar görüşlü erkeklerin kıskançlıklarını celbetmiş, bu konuda çeşitli karikatürler, fıkralar yayınlanmıştır. Bu menfi cereyan, kadın yazarlara iki töhmet yöneltmiştir: 1. Bu derece okuyup yazma, kadınlarımızın aslî görevi olan ev işlerini, eşlik-annelik vazifelerini ihmal etmelerine sebep olur. 2. Kadınların yazıları bizzat kendileri tarafından mı, yoksa yakınları olan erkekler tarafından mı yazılmaktadır?

Makbule Leman birinci suçlamaya, tahsilli kadının, gününün bütün saatlerini okuyup yazmakla geçirmeyeceğini⁵⁹, günün beş-

58 O devrin hemen bütün matbuâtı, Abdülhamid'e yapılan sitayişnameler ile doludur.

59 *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 144 numaralı ve 27 Kanun-ı evvel 1313 tarihli nüshasında, imzasız «Gazeteci Kadınlar» başlıklı bir yazı vardır. Avrupa ve Amerika'daki kadınların atıldıkları yeni meslek sahalarını anlatan gazete, bu yazısında da gazeteci kadınlardan bahseder ama bu bahis pek sita-

altı saatini bu işe verse, kalan vaktini evine ayırabileceğini söyler. Bu sözlerden, 19. asrın bu son yıllarındaki kadın faaliyetinin, kadını tamamen ev dışına isten, onu pek çok çalışma sahalarına sokan bir faaliyet olmadığını anlarız. Makbule Leman'a göre tahsil ve terbiye görmüş kadın, bu bilgisini toplum içinde yapıcı olarak kullandığı kadar, ev içinde de yapıcı olarak kullanır. Onun ev işlerindeki bilgisi, cahil kadının bilgisinden daha fazladır. (*Hüsn-i Muamele*'deki Nezâhet gibi).

Makbule Leman, ikinci suçlamaya da şöyle cevap verir : Kadınların yazı yazmaları iki maksada, mefharet ve hizmet maksadına dayanır. Kadınlar yazarak, bilgi ve kabiliyetlerini etraflarına kabul ettirmek isterler. Başkalarının yazdıkları ile mefharet husûle gelmez. Cemiyete hizmet edilecekse, hizmet veren yazının altına atılan, kadın yahut erkek imzası farketmez. Gayeye hizmet eden, yazının altındaki imza değil, yazının muhtevasıdır. Makbule Leman bu ifadesiyle, merdâne bir şekilde erkeklere meydan okur. Kendisinin ve arkadaşlarının hem yazı yazma gücüne, hem imza atma cesaretiine sahip olduklarını söyler.

ÜSLÛP

Makbule Leman, Türk edebiyatına damgasını basan bir eser ilâve etmediği gibi, orijinal bir üslûp da yaratmamış, eserlerinde devrinin üslûbunu kullanmıştır.

Hikâyelerini tahlil ederken üzerinde durduğumuz *İmtihan* onun üslûpta da tuttuğu yolu gösterir. Konuşurken ama bilhassa yazarken kullandığımız dil ne Arapça, ne Farsça, ne Türkçe'dir. Üçünün birleşimidir. Bunlardan yalnız ilk ikisini kullanmak dili

yişli değildir : «İngiltere'de ev işi, iğne işi, çocuk terbiyesi, mutfak ve çamaşır bırakılacak erkekler gibi geceli gündüzlü bir gazete idarehanesinde çalışan kadınlar varmış.» Halbuki *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin kadınları daha mutedil ve doğru bir hareket içindedirler : «İdare-i beytiyyeyi, vazife-i hayatiyyeyi terketmeden, hâlel getirmeden muâvenet-i tahririye eden» kadınlarımız, «terakkiyât-ı nisvaniyyemize kavî bir bürhân makamındadırlar». Bu görüş, kadının daima kadın olarak kalmasını isteyen görüştür.

ağırlaştırır, sadece Türkçeyi kullanmak dili fakirleştirir⁶⁰. İfade ediş tarzı ise ne çok külfetli, ne çok zînetsiz olmalı, ifrat ve tefritten uzak, tabii ve mânânın emrinde bir ifade kullanılmalıdır.

Makbule Leman'ın şiirlerinin dili, hikâyelerinin dilinden daha ağırdır. Aruz vezni ile yazması, dinî şiirlerinde geleneği devam ettirmeye çalışması, bazan dil kavramına fazla değer vermeyen şairleri kendisine örnek alması (Hâmid-Ekrem gibi) onun şiir dilini biraz ağırlaştırır. Ama Makbule Leman'ın şiir diline çok ağırdır diyemeyiz. O dil hareketinde, pek çok hususlarda etkisi altında kaldığı Muallim Naci'nin izinde gidenlerdendir. Hikâye ve diğer yazılarında dil daha sadedir. Zaman ilerledikçe, dili daha da sadeleşir. Makbule Leman, sonraları «Yeni Lisan» mensuplarının savundukları, «İstanbul hanımlarının konuştukları ev Türkçesini, yazı dili haline getirmek» hareketine farkına varmadan hizmet eden, ama ismi onlarca da unutulmuş bir hanım-yazardır⁶¹. *İmtihan* hikâyesinde, üslûp hakkında görüşleri bir kadının söylemesi, kadınların daha kuvvetli bir dil şuuruna sahip olduğunu gösterir.

**

Araştırmamızda son olarak, o devirde Makbule Leman'ın hakkında yazılanlar üzerinde duracağız.

Makbule Leman, devrinde çok takdir edilmiş bir yazardır. Bunun çeşitli sebepleri vardır : Okur-yazar kadının sayısının fazla olmadığı bir devirde, bir hanımın yeni tarz eserler yazması kamuoyunun dikkatini çeker. Üstelik bunu yapan yazarın çok hasta olması ona ve eserlerine duyulan ilgiyi arttırır. Leman'ın bu hareketi, hasta vücudunun imkânlarını zorlayan bir irade ile

60 19. yüzyıl sonuna göre câri olan bu görüş, bugün aşılmıştır. Biz, Yeni Lisân hareketinden itibaren, dilimiz Osmanlıca'dır demiyoruz, dilimiz Türkçedir diyoruz.

61 Hanımlarda ve hele hanım yazarlarda kuvvetli bir dil şuuru bulan araştırmacılar arasında birisi de Nihad Sami Banarlı'dır. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*'nin «Avrupalı Türk Edebiyatı'nın Kadın Sanatkârları» başlıklı kısmında şöyle der : «Kuvvetli dil bilgileriyle, ev ve aile dilinden alınmış deyimlerle zengin Türkçeleriyle, kadın şairler, içinde yaşadıkları tarihi hayatın türlü sahnelerini şiire işleyebilir, edebiyata getirebilirlerdi». (İst. 1971, C. 2, s. 990).

hemcinslerine hizmet etmek arzusu olarak yorumlanır ve yüceltilmesine sebep olur.

Makbule Leman hakkında, o hayatta iken çıkan az sayıdaki, ölümünden sonra çıkan —bir kitabı dolduracak kadar— çok sayıdaki yazıların yazarlarını iki grupta toplayabiliriz :

a) Bir kadının, yazı yazmasının toplumun maddî, sosyal ve edebî gelişmesinde büyük rol oynayacağını düşünen ve kendilerindeki hassas duyuş tarzının benzerini Makbule Leman'da bulan erkekler (Tevfik Fikret, Mehmet Celâl, Ali Muzaffer, Mehmet Tahir).

b) Çoğu *Hanımlara Mahsus Gazete*'de samimî bir dayanışma ile bir araya gelen, hemcinsleri için çalışan ve Makbule Leman'ı topluluklarının en sağlam rüknü olarak gören kadın yazarlar. (Fatma Aliye, Nigâr, Emine Semiye, Leylâ, Fatma Fahrünnisa Hanımlar).

Kadınların tahsil ve terbiyesinin, bütün cemiyetin terbiyesi demek olduğuna inanan erkek yazarlar, o terbiyenin bir kadın yazarın edebî eserleri ile verilmesinin, tesirli bir kürsü olduğunu düşünürler. Onlar Makbule Leman'ı daha «soğukkanlı» olarak değerlendirirler. Kadın yazarlar ise, şahsen tanıdıkları Makbule Leman'ın varlığında bir dava arkadaşı kaybettikleri için üzgündürler. Onların yazılarında, yazarımızın şahsına yönelmiş daha özel dikkatler vardır. Bu da yazılarını hissi yapmaktadır.

Hakkında yazılanlarda Makbule Leman'ın üç cephesi aydınlatılır :

1. Makbule Leman'ın hayatı ve şahsiyeti.
2. Makbule Leman'ın eserlerinin edebî nitelikleri.
3. Bu ölüm karşısında kendilerinin duydukları üzüntü.

1. Makbule Leman'ın hayatı üzerinde durduğumuz için, doğrudan şahsiyeti hakkında yazılanlara geçeceğiz :

Makbule Leman hakkında yazı yazanlardan bilhassa erkek olanlar, onu bir «kadın» olarak yüceltirler. Öyle sanıyoruz ki, onun yazdıklarını herhangi bir erkek yazsa idi, devir, o yazara bu kadar değer vermez, bigâne kalırdı. Makbule Leman, bir «kadın yazar» olarak zamanının erkekleri tarafından saygı gösterilen,

kadınları tarafından ise ya bir meslek arkadaşı yahut bir «hoca» olarak benimsenen bir hanımdır. Ama ona, en fazla değer veren, hocası Mehmet Fuad Beydir. Mehmed Fuad, eşinin ölümünden sonra dört şiir yazar: İki mersiye (*Zevcemin Kabrini Ziyaret, Nâliş*) bir *Kıta* ve bir mezar taşı kitabesi. Bunlarda eşine duyduğu sevgiyi dile getirir. Bu Hâmidvârî şiirlerde, Makbule Leman, kocasının, «mahz-ı ümid»i, «sernâme-i nüsha-i necât»ı, «kalb-i enîs-i şefkat»i, «refika-i hayat»ı, «medâr-ı ma'sedet»i olarak vasıflandırılır. Mehmed Fuad, Makbule Leman'ı hem kendisine verdiği aşk duygusu ile, hem de kültür hayatına ettiği hizmetle yüceltir⁶².

Makbule Leman, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin gayesine uyan pek çok kadın gibi⁶³. İslâmiyetin özüne ve vecibelerine bağlı, dindar ve muhafazakâr bir insan ve yazardır. Mehmed Fuad, *Ma'kes-i Hayâl*'in «İfade-i Mahsûsa»sında onun, «âdâb-ı İslâmiyye dairesinde eserler veren, şan-ı nisvâniyye-i Osmâniyye'ye hizmet eden» ilk Osmanlı kadını olduğunu söyler (s. 3). Diğer yazarlar da, aynı fikri paylaşırlar.

Hakkında yazı yazanlar, Makbule Leman'ın ilme değer verdiğini belirtirler. Ancak bu ilim, bugünkü anladığımız tarzda bir müsbet ilim değil, daha ziyade dinî kültürdür. O insanın Allah'ın ilminden haberdar olup, dünyaya da bu ölçü ile bakmasını ister. Bu ölçü insanı hayvan seviyesine düşmekten kurtaracaktır.

Yazarın Mehmet Fuad'ın *Zevcemin Kabrini Ziyaret* şiirinde ifade ettiği gibi, ölünce Eyüb Sultan'a gömülmek istemesi, onun

62 Tanzimat devrinde şuurlanan ve şahsiyeti ile sadece yakın çevresini değil, yazılı eserleri ile geniş kitleleri etkisi altına alan kadınlar, eşleri tarafından çok iyi anlaşılmamış ve takdir edilmemişlerdir. Dışarıda ünleri arttıkça, içeride huzurları azalmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın kocası ile geçimsizliği «Bir Muharrir-i Osmâniyye'nin Neş'eti» kitabında anlatılmıştır (1311, s. 152).

Makbule Leman'ın ise, hem kendisini seven, hem yazarlık mesleğinde ona destek olan bir eşi vardır. Yazarın hikâyelerinde her ne pahasına olursa olsun, kadınların kocalarına bağlı kalmaları fikri, kendisinin eşine olan bağlılığından ileri gelmektedir sanıyoruz.

63 Daha önce de söylediğimiz gibi, Tezer Taşkıran, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin iyi eş olmak, iyi anne olmak, iyi bir Müslüman olmak» şeklinde üç prensibe hizmet ettiğini belirtmişti. (*Cumhuriyet*'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, İstanbul 1973, s. 31).

dine bağlılığını gösterir. Eğer bu arzusu gerçekleşirse, orada Peygamberimize cariye, Fatma Anamıza «vâye-dar» olacağına inanmaktadır. Mehmet Fuad, vücudunun ameliyatla birkaç kere yapılmasını «şahâdetine nişan» olarak yorumlar. Yazarımız dindarlığı ve İslâm kadınına ettiği hizmetlerden dolayı cennete lâyıktır. Mehmet Fuad eşi için bir de mezar kitabesi yazmıştır. Aşağıdaki mısralar, Eyüb-Siyavuş Paşa türbesi hazîresindeki bu mezar kitabesinden alınmıştır :

Râzıyım ben zât-ı Peygamber dahi hoşnuddur.
Sâye-mend-i rahmet olsun makberi Makbule'min.
Cevher-i eşkimle yazdım zevcemin tarihini.
Bağ-ı Firdevs-i berin olsun yeri Makbule'min.

16 Cemaziyelâhır 1316

Makbule Leman'ın şahsiyetini oluşturan temel özelliklerden biri de sağlığının bozuk oluşudur. Ama daha sonra Fikret, Peyami Safa, hattâ Yakub Kadri'de göreceğimiz gibi, o dünyaya hasta gözlerle bakan biri değildir. Bilhassa tabiat karşısında duygulanmalarını anlatan eserlerinde, seyrettiği güzellikleri bir gün kaybedeceği korkusunu taşır ama bu korku eserlerinin bütünlüğü içinde kaybolur. Hakkında yazı yazan hanımlar, ona yaptıkları her ziyarette, çehresindeki «şem'a-i kemâlin biraz daha sönmeye yüz tuttuğunu»⁶⁴ farkettilerini anlatırlar. Onun sağlığının bozuk olduğunu bilen dostları, «Ah... Sıhhat» başlıklı, sıhhate yazılmış bu kasideyi okurken çok mütahassis olurlar. Çünkü onunla ilgili yazı yazan hanımlar, yazarın iyileşmeyi çok istediğini bilirler : Makbule Leman'ın *Hanımlara Mahsus Gazete* önderliğindeki kadın hareketinde lâyık olduğu mevkii doldurabilmesi, sosyal misyonunu yerine getirebilmesi, aile içindeki saadetini yaşayabilmesi için sağlığa ihtiyacı vardır. Ama bu ihtiyaç giderilmeyecektir.

Leman'ın genç yaşta ölmesi, hayatın ve kaderin ona karşı haksızlığı olarak yorumlanmıştır. Eğer sahip olduğu istidad, zekâ ve ilmi kullanabilecek enerjisi ve vakti olsaydı, ciltler dolusu eser yazabilirdi. Hakkında yazı yazanların hemen hepsi bu noktada hayıflanmakta birleşirler. Ama başta Tefvik Fikret olmak üzere,

64 Nigâr Hanım, «Makbule Leman», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 123.

birleştikleri bir nokta daha vardır : Hastalıklı bir hayat ve erken gelen bir ölüm, yazdıklarını daha mânâlı, daha tesirli kılmış, eserlerinin elden ele dolaşmasına sebebiyet vermiştir.

Hakkında çıkan yazılarda, Makbule Leman'ın dış görünüşü üzerinde de durulur. Onun dış görünüşüne hastalığının akisleri sızmıştır. Fatma Aliye Hanım'a göre, onda vücut-ruh dengesizliği mevcuttur. Leman'ın ulvî ve kuvvetli ruhu, zayıf vücudunu ezmekten mahva kadar götürmüştür. Bu ruh, ruhun liyakatine inanmayanlara kuvvetli bir örnektir⁶⁵. Uzun ve ağır hastalıklar, Leman'ın vücudunu tahrib etmiş, fakat güzelliğini bozamamıştır. Emine Semiye'ye göre bu çehrede «nur-ı melâhat lemeân eder»⁶⁶. Hastalığın sararttığı ve çocuk kadar küçülttüğü yüzünde, «ruhu besleyen samimî ve şefkatli bir tebessüm» vardır. Onun en dikkat çeken tarafı gözleridir. Büyük, siyah gözleri hazin mânâlı, gönlü okşayan nazarlarla bakmaktadır. Bu gözlerden «kitab-ı hikmet» okumak mümkündür. Bir başka niteliği, çok güzel konuşmasıdır. Sözü de eseri gibi lezzetle dinlenir. Karşısındakinin lâfını söylemeden anlar, zihninden geçenlere hemen cevap verir⁶⁷.

Hastalık, arada kısa süren nekahatler, sonra tekrar hastalık ve neticede ölüm... Böyle geçen kısa bir ömürde, devrine göre hayranlık uyandıracak eserler yazabilmesi için, Makbule Leman'ın çok iradeli olması gerekir. Bu irade onda fazlası ile vardır. Çünkü o «hanımlarımıza birşeyler söylemesi gerektiğine» inanmaktadır. Böylelikle hem hizmet edecek, hem de derununda kalan duyguları veya kafasındaki düşünce ve bilgileri dışarıya aksettirmiş olacaktı. Fatma Aliye ve Emine Semiye kardeşler, onun bütün okuma ve yazmalarını yatağının içinde yaptığını söylerler. Mehmet Celâl «o güzel eserlerin» giryan kalb, hazin his, ra'seli eller ile yazıldığını belirtir⁶⁸. Makbule Leman'ın yazı yazmak hususundaki direncini en güzel şekilde Tevfik Fikret anlatır : «O tengnâyı hazin-i melûliyetle mevkûf-ı âlâm ve kelâl olan o vücut-ı kıymetdâr, sitemgîr-i marazdan kurtulabildikçe, muavenetsiz bir

65 *Ma'kes-i Hayâl*, s. 127. (Fatma Aliye Hanım'ın *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıktıktan sonra buraya alınan yazısının başlığı yoktur.)

66 «Makbule Leman'a Hususiyetim», a.g.e., s. 142.

67 Nigâr Hanım, «Makbule Leman», a.g.e., s. 123-124.

68 «Makbule Leman Hanım», a.g.e., s. 108.

meftuniyet-i sanatla, sıhhat-i zâyîâsı kadar sevdiği kalemine sarılarak, bize o beğenip sevdiğimiz satırları yazıyor, o cevâhir-i güzide-i edebi bir semahât-i kibarâne ile piş-i iktitâf ve istifâde-mize serpiştiriyor. Sonra yine hastalığın tazyîkinde hareketsiz, bî-mecâl sâkit kalıyor.»⁶⁹

Hakkındaki yazılanlardan anladığımıza göre Makbule Leman, çok nazık, kibar, sosyal ilişkilere değer veren bir hanımdır. Meslekdaşları olan hanımlarla çok yakın bir dostluk ilişkisi yoktur. Hastalığı onu kalabalık bir çevreden soyutlayıp, yalnız bir dünyanın içine itmiştir. Göztepe’de komşusu olan Fatma Aliye Hanım’a, kendisine dair yazdığı yazıdan dolayı⁷⁰ bir teşekkür ziyareti yapar. Bu ziyaret şu şartlarda gerçekleşir: Hasta Makbule Leman evinden bir arabaya bindirilip Fatma Aliye’nin evinin önüne getirilir, arabanın yanına gelen arkadaşları ile kısa bir müddet konuşur, kendi evine döner dönmez tekrar yatağına yatırılır⁷¹. Nigâr ve Emine Semiye Hanımlar da, yaptıkları ziyaretlerden Leman’ın çok memnun kaldığını anlatırlar. Emine Semiye Hanım’ın ‘Ah... Sıhhat’ manzumesini ağlayamadan okuyamadık... Birkaç çift gözlerden boşanan yaşlar husûle-i ifâkâti için duâ-hân olduğumuz sırada aktı»⁷² sözlerini gazetede okuyunca, yazar ona bir teşekkür varakası gönderir ve bu da gazetede yayımlanır: O varakadan aldığımız bir cümleyi yazıyoruz: «... Teessürât-ı kalbiye deryalar gibi coşsa, kendine iştirak eden çeşmân-ı mürüvvet-kârândan müteressih katre-i terahhum onu kemal-i nezaketle teskine kifayet ediyormuş...»⁷³ Bu tavır hasta bir insanın, meslek çevresindeki dostluklara ne kadar ihtiyacı olduğunu gösterir.

69 «Müsâhabe-i edebiyye: Şuradan Buradan», *Servet-i Fünun*, Nr. 309, 10 Şubat 1897/30 Kanun-ı Sani 1312.

70 1897’de Girit muhtaçları için «Nüsha-i fevkalâde» çıkaran *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, birinci sınıf yazar kabul ettiği Makbule Leman’dan bir yazı istemiş, fakat doktorlar yazmasını yasakladıklarından, o, bu davete icabet edememiştir. Gazete Makbule Leman’dan boş kalan yeri Fatma Aliye Hanım’ın doldurmasını teklif etmiştir. Bu yüzden Aliye Hanım tarafından yazılan yazı Makbule Leman ile ilgili olmuştur (19 Haziran 1897).

71 *Ma’kes-i Hayâl*, s. 129-130.

72 «Sıhhat», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 60, 18 Haziran 1312/17 Zi-l-ka’de 1314.

73 A.g.e., Nr. 61, 25 Nisan 1312/24 Zi-l-ka’de 1313.

Makbule Leman'ın kültürü nasıldı? Hakkındaki yazılar bu konuda bilgi vermezler. Bu konuda yazarın eserlerinden başka elimizde kaynak yoktur. Hayatı bahsinde söylediğimiz gibi tahsiline dair bilgiler ihtilâflıdır. Ali Muzaffer *Osmanlı Edibeleri* adıyla bir kitap yayınlayacağını, üçüncü defteri de Makbule Leman'a ayıracağını söylemiştir⁷⁴. Ama erken gelen ölümü yüzünden, yazardan gereken bilgileri alamamıştır. Makbule Leman'ın eserlerinden ve hakkında yazılanlardan anladığımız kadarıyla Batı kültürü formasyonu almamıştır. Farsça bilir. Divan edebiyatına vâkıftır. Emine Semiye'ye yazdığı bir mektupta, «mütalâanın» kendisi için ikinci bir hayat olduğunu söyler⁷⁵. Tarih, edebiyat tarihi ve Şuara tezkireleri okuduğunu biliyoruz. Ahmet Midhat Efendi'yi *Mufasssal*'ındaki hataları yüzünden tenkit etmesi, hem kültüre, hem de cesarete sahip olduğunu gösterir. Makbule Leman'ın eserleri, onun Şinasi, Ziya Paşa, Ahmet Midhat, Hamid-Ekrem, Muallim Naci, Ara Nesil şairleri ve kısmen de Servet-i Fünun şairlerini, okuduğunu gösteren izlerle doludur. Eserlerinin çıktığı *Hazine-i Fünun*'u ve *Tercüman-ı Hakikat*'i okuduğu muhakkaktır. Ama kendisinin de itiraf ettiği gibi, okumasını en yoğunlaştırdığı saha, kadın gazeteleri ve bilhassa *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir. Bu tercih, onun gayesi ile yakından alakalıdır.

2. Devrin yazarlarından birçoğu Makbule Leman'ı değerlendiren yazılarda, onun edebî yönü ve kadın yazarlarımız arasındaki yeri üzerinde dururlar.

Kadın yazarın kadınları aydınlatan eser yazması, Türk toplumuna olduğu kadar Türk edebiyatına da hizmettir. Tevfik Fikret'e göre, kadın «medeniyetin hâmisî»dir. Çünkü medeniyetin «zîneti» sanat, «sanatın zîneti de kadın»dır. Kadınlar bu zîneti «sihr-i nezâhetleri» ve «rikkat-i nefha-i samimiyetleri» ile sağlarlar. Edebî eserler kadınlar için yaratılmıştır. Kadın varlığı edebî eserlere «te'dîb» ve «nezaket» getirir. Üstelik edebî eseri yaratan bizzat kadın olursa, ona rikkat ve samimiyet getiren kadın

74 «Bir Osmanlı Edibesinin Ziyâ'-ı Ebedîsi», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 100. (Ali Muzaffer'in bu yazısında neşredebileceğini bildirdiği *Osmanlı Edibeleri* kitabına hiçbir kütüphanede tesadüf etmedik. Herhalde bu kitap bir tasarı halinde kalmıştır.)

75 Bu mektup *Ma'kes-i Hayâl*'de yayımlanmıştır (s. 163).

ruhu daha bârizleşecektir. İşte Makbule Leman'ın eserlerinin bu kıymeti, *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki sosyal fonksiyonu ile birleşmiştir. Bu sentez, onu değerli kılan bir husustur. Fikret bu hususu şöyle belirtir: Türk kadınının fikrî ve hissî tekâmülünün ispatı olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye «zînet veren şiir ve makaleler arasında nazar-ı tercihimin en çok müncezib olduğu parçalar Makbule Leman imzasıyla neşredilenlerdir»⁷⁶.

Ali Muzaffer, Mehmet Celâl, Sabah gazetesi, Emine Semiye ve Nigâr Hanım'lar da, Makbule Leman'ın «rakika-ı edebisi» ile Osmanlı kadınlarının iktisâb eyledikleri terakkiyâtın derecât-ı âlisini ispat eden en mümtaz hanımlarımızdan biri olduğunu söylerler. Bu şekilde Tevfik Fikret'in görüşlerini paylaşırlar⁷⁷.

76 *Servet-i Fünûn*, Nr. 309. 30 Kânun-ı sâni 1312.

77 Kanatimize göre Tevfik Fikret'in Makbule Leman'a bu derece önem vermesinin bir sebebi de kendi hayatındaki bir kadının, kızkardeşinin talihsiz macerasıdır. Tevfik Fikret, Makbule Leman'ın şahsında, hasta ve muztarip kardeşinin timsalini görmüş olabilir. Kendisine annesinin emaneti olan Sıdika Hanım, Tevfik Fikret'in duygu, düşünce ve sanat tarafını daima etkilemiştir. 10 Kasım 1894'de yazdığı *Hemşiremin Hastalığı* (*Malûmat*, Nr. 33, 27 Teşrin-i evvel 1310) yazısına göre Tevfik Fikret, güzel bir kız resmi ile baharı temsil etmek ister. Resmi bitince, tablodaki kızı hastalıklı ve hüznü tasvir ettiğini düşünür. O zaman farkına varır ki, kızkardeşinin hastalığı zihnini çok meşgul etmektedir. Bu tarihten sekiz yıl sonra 17 Teşrin-i evvel 1318'de *Hemşirem İçin* (yayınlaması *Aşiyân*, Nr. 1, 1324/1908) şiirini yazar ve onun ölümünden duyduğu acıyı ifade eder. Bu şiire göre, kızkardeşi, kocası Müftüoğlu Refik Bey'in hırpalaması neticesinde ölmüştür. Ahmet Hikmet'in bu ölümde ağabeyinin kabahati olmadığını iddia etmesi üzerinde durmayacağız. Konumuzca önemli olan, şiirin Tanpınar'ın da belirttiği gibi ferdi ve sosyal değeri birlikte taşımasıdır: «Fikret mersiyede içtimâî şiirinin büyük unsurlarından birini bulur. Kız kardeşinin ölüsünü şiirinin forumuna kadar taşır ve orada Shakespeare'in Antoine'ının Jul Sezar için yaptığı gibi onun yaralarını göstererek kadın namına konuşur. (19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 1976, s. 272).

«Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın
Elbet değil melekliğin ümidi zulm ü şer
Elbet sefil olursa kadın alçakır beşer
Lâkin bugün hep onlara ait yığın yığın
Endişeler, kederler, eziyetler ümitler.

Tevfik Fikret'i Makbule Leman'a önem vermeye götüren, kızkardeşinin zihninde açtığı kadın hakları meselesi olabilir. Güç hayat şartlarına rağmen, Makbule Leman gibi haşarıya ulaşmış bir kadın, Fikret'in kızkardeşi ile ilgili kurduğu hulyaların müşahhas timsalidir. Fikret'in Sıdika Hanım ile ilgili şu

Yazı yazmaya başladığında, Makbule Leman imzasının bir erkeğin müştear adı sanılması, bunun Muallim Naci'ye ait olduğu düşünülmesi, yazara ait bir başarı şeklinde yorumlanmıştır. Bu yanlışlığın sebebi, Leman'ın eserlerinde görülen «selâmet»in, o devirde bir erkekten başkasının erişemeyeceği bir kuvvette olmasındandır. Ama bazı yazarlar, onun eserlerindeki «ulviyyet-i metânet-i fikr ile beraber nazikâne bir tarz-ı edanın olsa olsa bir kadın şive ve ifadesinde» bulunacağını anlamışlardır⁷⁸.

Nigâr Hanım'a göre Makbule Leman'ın eserlerini güzel ve zengin yapan şey, şahsiyetinde bulunan «fikir-i hikmet»i «hiss-i dindârâne»yi, «nişâne-i ismet»i bir «nezâhet-i üslûp» ve bir «rikat-i karîha» ile takdim edebilmesidir⁷⁹. Bu yazma iktidarı, «şâibe-i taklidden muarra», sırf kendisine has özelliklerdir. Onun eserlerinin dinamik bir etkisi olduğunu ifade eden Nigâr Hanım, bu eserleri okuyanın, hayata onun verdiği mesajlar ile bakacağına inanır. *Tashîh* hikâyesini okuyanlar, hatalı fikirlerini düzeltmişler, «hüsn-i muamele» ve «nedâmet» kavramını da onun hikâyelerinden öğrenmişlerdir. Bu niteliğinden dolayı, Ali Muzaffer, Makbule Leman'ı «kürsî-nişin bir fâzıla» olarak yorumlar⁸⁰.

Fatma Aliye Hanım'a göre, Makbule Leman'ın değeri hayal ile hakikati birleştirmeyi başarabilmesidir⁸¹. O, «en dürüst hakikatlere bir nermî, en perişan hayallere ulviyyet-i melekâne verir»⁸².

mısraları, onun Makbule Leman hakkında söylediklerine oldukça yakındır :

Koşardı piş-i mehâsinde dâima hevesin;
Küçüklüğünde henüz mâil-i fezâildin;
Uluvv-i kalbe, uluvv-i hayâle nâıldın...
En ibtidâ' bana telkin-i şî'r eden sensin;
Çocukluğunla beraber zarîf ü âkıldın.
Zarîf ü âkıl idin, düşmesen bu aileye.
Kalırdı belki kadınlıkda bir büyük yâdın.
Yaşardı belki onun gölgesinde ahfâdın.

(*Rûbâb-ı Şikeste*, 1327, s. 287-291)

78 Emine Semiye, *Ma'kes-i Hayâl*, s. 159.

79 «Makbule Leman», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 121-122.

80 «Bir Osmanlı Edibesinin Ziyâ-ı Ebedî» (A.g.e., s. 101).

81 Hayal-hakikat, sentezi veya tezadının, Servet-i Fünun'cuların en önemli meselelerinden biri olduğunu unutmayalım.

82 *Ma'kes-i Hayâl*, s. 129.

Mehmet Celâl, Nigâr ve Fatma Aliye Hanımlar, onun tabiat konulu eserlerini beğenirler : «Letaif-i tabiiyyeyi, penceresinden giren bâd-ı nesîmin maklinden, baharın şevkini bülbüllerin na'ra-i meserretinden duyarak tasvire ve tahrire ancak o zekâ muktedir olabilir»⁸³ derler.

Mehmet Celâl bu aydın kadın tipinin, yeni Türk edebiyatında çok önemli bir yeri bulunduğuna inanır. «Tebliğ-i ihtisâsât ve ihtirâsât vadisinde muvaffakiyetini temin etmiş olan edebiyât-ı cedidemizin bedâyi-i ciddiyesi arasında böyle hazîn, manîdâr, giryân neticelere pek az tesadüf olunur»⁸⁴.

Kanaatimizce, Makbule Leman hakkında biraz da ölçüsüzce yapılan bu değerlendirmelere, Tevfik Fikret'in *Ma'kes-i Hayâl* kitabı için yazdığı sanatkârâne övgüyü de ilâve etmek istiyoruz : «Niçin bu eserler lâyük oldukları itina ile tab' edilmemelidir? Gönül ister ki kadife varakalar üzerine muattar elvân ile latif ve nazik nakşedilsin, donuk benizli kordelâlarla köşelerinden birer mahfaza-i cevâhir gibi ilâştirilsin, sonra, evet sonra da ağırlıklarınca altınlara satılsın.»⁸⁵

3. Makbule Leman için yazı yazarlar, onun ölümünden duydukları üzüntüyü, santimental bir şekilde dile getirirler. Nigâr Hanım bu ölüm karşısında neye ağlayacağını şaşırır : «Lemân'ın çektiği ızdıraba mı, şebâb-ı derd-i nâgehânına mı, mevt-i nâbehen-gâmına mı, hâke kalbolan kudret-i edebiyyesine mi?...»⁸⁶ Fatma Fahrünnisa Hanım, yazarın otuz dört yıllık ömrünün on dördü kendisine «hazan» şeklinde tecelli etmesine ve sahip olduğu «me-hâsin-i tabiat»ı tamamiyle ifade edememesine hayıflanır⁸⁷. Fatma Aliye Hanım, onun, ölümünden sonra bıraktığı mirasın, *Ma'kes-i Hayâl* ve kalplerdeki sevgi olduğunu söyler. Onun ölümüne sadece İstanbul'da yaşayanlar değil, «Memâlik-i şâhâne»deki herkesin ağladığını söyler. Makbule Leman'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü, bir mektup ile *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye

83 Fatma Aliye, «Makbule Leman», *Nüsha-i Fevkalâde-i Tercümân-ı Hakikat*, 19 Haziran 1897.

84 «Makbule Leman Hanım», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 103.

85 *Servet-i Fünûn*, Nr. 309. 30 Kânun-ı sâni 1312.

86 «Makbule Leman», *Ma'kes-i Hayâl*, s. 124.

87 «Esef-i Azîm», a.g.e., s. 120.

anlatan genç kızı, yazarın haklı şöhretine örnek olarak gösterir : Bu taşralı kız *Hazan* yazarının hazan mevsiminde ölmesinden çok etkilenmiştir. Bu kıza göre ulvî bir hayatın sönmesi ile bir yaprağın sararıp sâkından düşmesi arasında yakınlık vardır. Makbule Leman ölünce, Osmanlı kadınları «ulvî bir hikmet dersi almaktan ebediyen mahrum kalmışlardır»⁸⁸. Leylâ (Saz) Hanım, Makbule Leman'ın ölümü karşısında o kadar üzüldür ki, 1934 de seksen dört yaşında iken kendisiyle yapılan mülâkatta, Makbule Leman'a hayran olduğunu ve genç yaşta ölmesine çok acıdığını belirtir.. Ve onun ölümü üzerine bir tarih düşürdüğünü söyler⁸⁹. 1928 de neşrettiği *Solmuş Çiçekler* kitabının başına arkadaşının *Ah... Şihhat* şiirine yaptığı tazmini koyar. Tazminin başına da onun hastalığı için çok üzüldüğüne dair bir not vardır. Ama Makbule Leman'ın ölmesinden asıl etkilenen kocası Mehmet Fuad'dır. Ona göre iffet ve irfan sahiplerinin kederi zamanla hafifleyip bitebilir. Ama Mehmet Fuad'ın hüznü asla bitmeyecektir. Hasretini dindirmenin tek çaresi ölümdür :

Sen tehyie kıl yanında bir yer. («Zevcemin Kabrini Ziyaret» *Ma'kes-i Hayâl*, s. 177)

Ama bu mümkün olmayacağına göre kendisine «melâz-ı ruh» olan mezarını ziyaret etmekle yetinecektir. Aydın bir kadına ve değerli bir edibeye sahip olduğuna inanan Mehmet Fuad, kendisini ölen eşinin hatırasına vakfeder. Onun için şiirler söylemekle kalmayıp, hakkında yazılanları toplar ve *Ma'kes-i Hayâl*'i tekrar bastırır. Kitabın basıldığı 1331 de dahi, 1314 de ölen karısının hatırasına bağlı olduğu hissedilir. Makbule Leman'ın ölümüne «Dü-yûn-ı umumiye umur-ı tahririyle kalemi ser-hulefası» Fahri Bey bir tarih düşürür :

88 A.g.e., s. 151-153.

89 Leylâ Saz, bu sözleri Taha Toros'un kendisi ile yaptığı mülâkatta söylemiştir. (*Yedigün*, Nr. 70, 17 Temmuz 1934). Ancak Makbule Leman için düşürdüğünü söylediği «tarih»ini bulamadık. Leylâ Hanım şiirlerinin büyük kısmının köşkünün yanması ile kül olduğunu, aklında kalanları ise *Solmuş Çiçekler* adı ile 1928'de yayımladığını belirtir. Bu kitapta, Makbule Leman için düşürülmüş tarih yoktur. Herhalde yanan köşkle beraber bu tarih de yok olmuştur. Makbule Leman'ın *Ah... Şihhat*'ine yaptığı tazmin, kitabının 6. sahifesindedir.

Mişkât-ı edeb intifa' etti (*Makes-i Hayâl*, s. 103).

Bütün bu «mersiyeler» arasında en sanatkârâne ve duygulu yazılmış olanı Tevfik Fikret'inkidir. Şiir, «bir dehanın yok olması»nı ferdi, sosyal, ahlâkî, dinî, ve metafizik yönleri ile işler. Ama şiirde bu dehanın tesirinin bitmeyeceğine dair bir inanç vardır. Şiiri burada tekrar yayınlıyoruz :

Bir ruh-î zî-dehâ ile bir cism-i bî-tüvân
Çekdin bu kahrı kaç seneler, ey edibe sen!
Yıllarca ızdırab-ı maraz sonra terk-i can;
Buymuş nasibin öyle mi dehr-i sefilden?

Mümkün şu mevsimin bakarak ihtizârına,
Bir sonbahara benzetmek zevâlini :
Erdin göz açmadan şeb-i ömrün nehârına,
Bitdin bitirmeden daha devr-i kemalini.

«Bitdin! demek onun gibi nur-ı dehâ'ete,
Ya Rabb ne anlaşılmayacak nükte-i bekâ!
Bitmez, hayır, tapan o kadr-i Hakk u hikmete,
Bitmez, hayır o mertebe meclûb olan sana.

Bitmez faziletin bu temâsil-i ibreti,
Onlar da mahvolursa bekâ mahvolur demek.
İnsan o hisle istiyor ancak fazileti,
Bitmez-diyor-hakikate masrûf olan emek!⁹⁰

Hakkında yazılan yazılarda, İslâm kadınının yenileşme ve ilerleme hareketinin öncülerinden birisi olarak kabul edilen ve mübalâğalı şekilde övülen Makbule Leman'dan geriye sadece *Ma'kes-i Hayâl* kalmıştır. Ama o da kütüphane raflarının arasını da unutulmuştur. Biraz da bunun sebebi üzerinde durmak istiyoruz.

Makbule Leman, kısa ve hastalıklı hayatında çok fazla eser yazamamıştır. Yazdıkları da gerek muhteva, gerek üslûp ve şekil açısından, edebiyat geleneğimize yeni bir şey ilâve etmemiştir.

90 Bu şiiri Fikret, «Nevha-i bî-sûd» başlıklı yazının sonuna ilâve etmiştir. (*Servet-i Fünûn*, Nr. 400, 29 Teşrin-i evvel 1314/10 Kasım 1898.

Batı kültürü formasyonu almaması, yazdığı türlerin iyi örneklerini görememesine sebep olmuştur⁹¹. Hastalığından ve içe kapanık şahsiyetinden dolayı hayatı çok kesif yaşamaması, sosyal ilişkilerinin zayıf olması, okumalarının Osmanlı kültürü sınırlarında kalması ve ilhamının zayıflığı, eserlerinin çok kuvvetli olmamasına sebebiyet vermiştir. Ama, başta din ve aile olmak üzere cemiyetimizin değerlerine bağlılığı, onun samimiyetle eserlerine geçirebildiği hususlardır. Makbule Leman'ın *Hanımlara Mahsus Gazete* kürsüsünden, kadınlarımızı, varlıklarının ve vazifelerinin suuruna erdirmek gibi sosyal bir fonksiyonu vardır. Yazılarından anladığımız kadarı ile o, kadının, İslâm ananesi ve aile çerçevesi içinde kalan mevcut statüsünü değiştirmesini istemez. Onun eserlerinde, kendine acı veren âmillere başkaldıran değil, sabırla tevekkül eden kadın vardır. Kendisi de bu çerçevenin dışına çıkmamıştır. Fakat bir hanımın; kadın duyarlılığını eserlerine geçirmesi, bilgi, görgü ve düşüncelerini edebî eserler ile tecüssüm ettirmesi, 1885-1898 tarihlerindeki kültür seviyemize göre az birşey değildir. Bunların gazete ve kitap gibi iletişim araçları ile geniş kitlelere yayılması, tesirini ve ününü arttıran bir husus olmuştur. Kısa hayatında, Tevfik Fikret, Mehmet Celâl, Ali Muzaffer, Ahmet Midhat Efendi gibi erkek yazarların ona değer verip yüceltmeleri, yazarımızın açık seçik görünmeyen tesirini gösterir.

91 Makbule Leman'ın çağdaşlarından Fatma Aliye Hanım'ın eserleri yabancı dillere çevrilmiş, hakkında Fransız gazetelerinde yazı çıkmıştır. (*Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 5044, 17 Nisan 1895) İslâm dinini ve ananesini daima savunan Fatma Aliye Hanım, Mme Daniel isimli bir yazarın *La Nouvelle Revue Moderne* isimli mecmuada çıkan «Nisvan-ı İslâm» hakkındaki yanlış fikirlerini tenkit etmiştir. İki kadın yazar arasında yazışma başlamıştır. Yazar Nisvan-ı İslâm adlı eserini Mme Daniel'e sunmuştur. (*Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 16, 12 Teşrin-i evvel 1311, 5 Cemaziyelevvel 1313.) Fatma Aliye'nin eserleri Chicago sergisine gitmiş, orada kendisiyle mülâkat yapmak istenmiştir. Yabancılar geldiği zaman Yıldız Sarayına giderek, orada hizmet etmesi irade buyurulmuştur. (Mübahat Küttükoğlu, «Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri», *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İst. 1986, 219). Nigâr Hanım'ın da Batı kültürünü çok iyi bildiği malumdur. (Zaten babası Macar asıllıdır) Devrin yabancı yazar ve şairlerini (Pierre Loti'yi, Paul Bourget'i, Carmen Silva'yı yani Romanya Kraliçesi Elisabeth) bizzat tanır. (*Diğerler ki*, Ruşen Eşref Ünaydın. Ankara 1985, s. 17). Bu iki yazarın eserleri de Makbule Leman'a göre daha olgun bir seviyededir. Makbule Leman, eserlerinde daha dar bir çerçeve içinde kalır.

Makbule Leman'ın hayatı Abdülhamid devrinde geçmiş, edebî şahsiyeti bu devirde oluşmuş, II. Meşrutiyet yıllarına ulaşmaya ömrü elvermemiştir. Halbuki II. Meşrutiyet devri, kadınlık hareketinin çok daha canlı, şümüllü ve aktif olarak, dalga dalga toplumun fikrî, idârî, sosyal kesimlerine yayıldığı devirdir. Tanzimat yıllarında başlayan ve Abdülhamid zamanında —yazarımızın da hizmet ettiği— gazete ve mekteple müesseseseleşmiş kadın hareketi, asıl ürünlerini bu yıllarda verir. Meşrutiyet'e takaddüm eden ve onu hazırlayan yıllarda, Makbule Leman'ın arkadaşı Emine Semiye gizlice politikaya atılıp İttihad ve Terakki Partisi üyesi olmuştur⁹². Fatma Aliye, Nakiye, Nezihe Muhiddin gibi hanımlar, kadın cemiyetleri kurup, gazete ve kitabın kürsüsünde değil, cemiyetlerin ve kalabalıkların kürsülerinde konuşmaya başlamışlardır⁹³. İnkılâpların, savaşların, bozgunların baş döndürücü sarsıntılarıyla dolu olan devirde, Makbule Leman'ın marazî ve santi-mantal şahsiyetinin aksi olan eserlerinin unutulmasını biraz tabîi buluyoruz. Bu devirde Makbule Leman ve pek çok hanım yazarın unutulmasının önemli bir sebebi de, Halide Edib'in güçlü şahsiyeti ve o şahsiyetinin damgasıyla dolu güçlü eserlerinin ortaya çıkmasıdır. Öğrendiği Batı kültürü ile, içinde yaşadığı Doğu kültürünü kendisine has bir şekilde birleştiren Halide Edib, kadın meselesine yeni, zengin, tabîi ve trajik bir boyut getirir. Halide Edib, İnci Enginün'ün belirttiği gibi⁹⁴ şahsiyet ve eserleriyle kadınlarımızın şu üstünlüğünü ortaya koyar: «Kadınlarımız belli değerlere sarılmada ve onları savunmada, millî ve insanî kültüre sahip çıkmada üstündürler.» Ancak Türk toplumundaki kadın düşüncesinin, faaliyetinin ve edebiyatının bu noktaya ulaşmasında, Makbule Leman'ın da küçük bir payı olduğuna inanıyoruz.

92 Emine Semiye, 1908 inkılâbı olmadan önce, İstanbul-Selânik arasında, İttihad ve Terakki Partisi ajanı olarak çalışmıştır. (Mübahat Kütükoğlu, «Cevdet Paşa ve Aile İçî Münasebetleri» *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İst. 1986, s. 220).

93 Taha Toras, «Kadınlar Kürsüde» isimli yazısında 1897'de, ilk kadın yardım cemiyetimiz olan «Cemiyet-i İmdâdiyye»nin kurulduğunu söyler. Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında kurulan bu cemiyet, askerlerin yarasını sarmayı, onların geride kalan ailelerini korumayı amaçlamaktadır. Fatma Aliye Hanım, bu cemiyetin bir toplantısında, coşkulu bir konuşma yapmıştır. (Yakın Tarihimiz-Milliyet Kültür Sanat Eki).

94 «Türk Kadın Romancıları», *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İst. 1983, s. 19).

MAKBULE LEMAN'IN YAZILARI

- 1) «Hazan» (Makbule Leman adı ile), *Müntehâbât-ı Tercüman-ı Hakikat* 1. cilt. Nr. 14-15, s. 374-375.
- 2) «Hazan İçinde Bahar» (Leman adı ile), *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 2778, 15 Eylül 1887, 3 Eylül 1303, 27 Zilhicce 1304.
- 3) «Varaka» : (A. Midhat'a mektup), *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 2909, 15 Şubat 1888, 3 Şubat 1303, 3 C. evvel 1305.
- 4) «Mehtapta İhtisâsâtım», *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 3005, 25 Haziran 1888, 14 Haziran 1304, 16 Şevval 1305.
- 5) «Neşv ü Nemâ» (Makbule Leman), *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 3741, 7 Kanun-ı sâni, 26 K. evvel 1306, 26 Cemaziyelevvel 1306.
- 6) «Vicdan» *Hazine-i Fünûn*, Yıl 1, Nr. 24, 9 Kanun-ı evvel 1309, 13 Cemaziyelahır 1311.
- 7) «Tesliyetgâh-ı Masumâne», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 1, Nr. 29, 14 Kanun-ı sâni 1309, 18 Recep 1311.
- 8) «Na't-ı Şerif», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 2, Nr. 1, 1 Eylül 1310, 13 Rebiülahır 1312.
- 9) «Subh-ı Saadet» (Fuzûlî'ye tazmin), *Hazine-i Fünûn*, Yıl 2, Nr. 29, 12 Kanun-ı sâni 1310, 27 Recep 1312.
- 10) «Kadınlık», *Hazine-i Fünûn*, Yıl 3, Nr. 2, 22 Haziran 1311, 11 Muharrem 1313.
- 11) *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 1. cildinde kadın konusunda yazı, 19 Ağustos 1311, Nr. 1.
- 12) «Tashîh», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 14, 15 Teşrin-i evvel 1311, 28 Rebiü'l ahır 1313.
- 13) «Hüsn-i Muamele», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 43-46, 15-25 Kanun-ı sani 1311, 11-22 Şaban 1313.
- 14) «Evsâf-ı Mucizât-ı Nebevî», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 48, 1 Şubat 1311, 29 Şaban 1313.
- 15) «Yine Zamane Çocukları», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 48, 1 Şubat 1311, 29 Şaban 1313.
- 16) «Remziye Hanım'a Hitâben Yazı», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 52.

- 17) «Ah... Sıhhat», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 58, 4 Nisan 1312, 3 Zilkade 1313.
- 18) «Varaka-i Teşekkürîye» (Emine Semiye'nin Sıhhat yazısına cevap), *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 61, 25 Nisan 1312, 24 Kanun-ı sani 1313. Nr. 74, 1 Ağustos 1312/4 Rebiü'l evvel 1314.
- 19) Başlıksız kuzu konulu yazı, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 74, 19 Ağustos 1312, 4 Rebiü'l evvel 1314.
- 20) «Arz-ı Meserret», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 76, 19 Ağustos 1312, 22 Cemaziyelevvel 1314.
- 21) «Cezâ-yı Ef'âl», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 77, 29 Ağustos 1312, 2 Rebiü'l-evvel 1314.
- 22) «İmtihan», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 84, 17 Teşrin-i evvel 1312, 22 Cemaziyelevvel 1314.
- 23) «Göztepe'ye Vedâ Seheri», *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 86, 31 Teşrin-i evvel 1312, 6 Cemaziyelevvel 1314.

MAKBULE LEMAN HAKKINDA YAZILANLAR

- 1) (Mehtapta İhtisâsâtım adlı yazıyı değerlendirme) Ahmet Midhat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 3005, 25 Haziran 1888/14 Haziran 1304/16 Şevval 1305.
- 2) Varaka (Ahmet Midhat Efendi'nin Leman'ın kendisine yazdığı mektubu değerlendirmesi), *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 2909, 15 Şubat 1888/3 Şubat 1303/3 Cevval 1305.
- 3) «Bir Mektub», Ahmet Midhat Efendi, *Müsâhebât-ı Leyliyye* 18, İstanbul 1307, s. 29-30.
- 4) «Sıhhat», Emine Semiye, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 60, 18 Nisan 1312/17 Kânun-ı sâni 1313.
- 5) *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 77, 81, 83, 88, 98, 99 ve 117. numaralarında *Ma'kes-i Hayâl*'i tanıtan kısa yazılar vardır.
- 6) Fatma Fahrünnisa Hanım, «Hasbihal-i Mâderâne» adlı yazısında Makbule Leman'dan bahseder.
- 7) «Musâhabe-i Edebiyye : Şuradan Buradan» Tevfik Fikret, *Servet-i Fünûn*, Nr. 309, 10 Şubat 1897/30 Kânun-ı sani 1312.

- 8) «Makbule Leman», Fatma Aliye Hanım, *Nüsha-i Fevkalâde-i Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünûn*, 19 Haziran 1897/7 Haziran 1313/18 Muharrem 1315.
- 9) «Feyz-i Nisvân-ı İslâm» Mehmet Tahir, *Nüsha-i Fevkalâde-i Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünûn*, 19 Haziran 1897/7 Haziran 1315.
- 10) «Kadının Mâhiyeti, Ehemmiyeti, Hizmeti», Ali Muzaffer, *Marifet*, Nr. 2, 12 Mart 1314/2 Zîl-ka'de 1315.
- 11) Ahmet Midhat Efendi, Makbule Leman'ın *Kadınlık* şiirinin ilk mısralarını Fransızcaya çevirmiştir. *Marifet*, Nr. 7, 20 Nisan 1314/21 Zilhicce 1315.
- 12) *İkdam*, 21 Teşrin-i evvel 1314/2 Teşrin-i sâni 1898 (ölüm haberi).
- 13) «Makbule Leman Hanım», *Sabah*, 22 Teşrin-i evvel 1314.
- 14) *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 185, 22 Teşrin-i evvel 1314/18 Cemaziyelahir 1316 (ölüm haberi).
- 15) «Bir Osmanlı Edibesinin Ziya-ı Ebedisi», Ali Muzaffer, *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrin-i sani 1898/23 Teşrin-i evvel 1314.
- 16) «Nevha-i bî-sûd», Tevfik Fikret, *Servet-i Fünûn*, Nr. 400, 29 Teşrin-i evvel 1314.
- 17) «Esef-i Azîm» Fatma Fahrünnisa Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 186, 29 Teşrin-i evvel 1314, 25 Cemaziyelahir 1316.
- 18) «Makbule Leman» Nigâr binti Osman, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 186, 29 Teşrin-i evvel 1314/25 Cemaziyelahir 1316.
- 19) «Min-el-mevt» Şadiye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 186, 29 Teşrin-i evvel 1314/25 Cemaziyelahir 1316.
- 20) «Kardeşim Makbule Leman Hanım», Safiye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 186, 29 Teşrin-i evvel 1314/25 Cemaziyelahir 1316.
- 21) *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 186. numara ve 29 Teşrin-i evvel 1314 tarihli nüshasında Makbule Leman'ın ölüm haberini yayınlar. Gazetenin bu nüshası âdeta Makbule Leman için yazılmış yazılara ayrılmış gibidir.
- 22) «Fatma Aliye Hanımefendi'nin Merhume Makbule Leman Hanımefendi Hakkındaki Makale-i dilsûz-ı Fazılâneleridir»,

Hanımefendi Hakkındaki Makale-i Dilsûz-ı Fazılâneleridir», cep 1316.

- 23) «Kardeşim Makbule Leman Hanımefendi İçin Bir Nevha-i Me'yusâne», Safiye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 188, 12 Teşrin-i sani 1314/25 Receb 1316.
- 24) «Zevcemin Kabrini Ziyaret», *Servet-i Fünûn*, Nr. 404, 26 Teşrin-i sâni 1314/14 Ramazan 1316.
- 25) «Makbule Leman'a Hususiyetim», Emine Semiye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 190, 26 Teşrin-i sâni 1314/25 Receb 1316.
- 26) Fatma Aliye Hanım ve bir okuyucu genç kız tarafından Makbule Leman hakkında yazdıkları başlıksız makale, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 191, 3 Kânun-ı evvel 1314/1 Şaban 1316.
- 27) «Ma'kes-i Hayâl ve Teessürüm», Nigâr binti Osman, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 192, 10 Kânun-ı evvel 1314/8 Şaban 1316.
- 28) Emine Semiye Hanım'ın *Mütalâa* gazetesinde çıkan, Makbule Leman hakkındaki bir yazıyı yeniden neşretmesi. (Başlıksız) *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 195, 31 Kânun-ı evvel 1314/24 Şaban 1316.
- 29) «Nâliş» Mehmet Fuad, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 197, 14 Kânun-ı 1314/14 Ramazan 1316.
- 30) «Teessürüm», Arife Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 198, 21 Kânun-ı sâni 1314/21 Ramazan 1316.
- 31) «Ben», Hatice Arife, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Nr. 209, 22 Nisan 1315, 23 Zilhicce 1316.

(Makbule Leman'ın 30 Kânun-ı sâni 1312'de çıkan *Ma'kes-i Hayâl* kitabının, ikinci baskısı 1331'de yapılır. Mehmed Fuad, eşinin kitabının birinci baskısına ilâve olarak, hakkında öldükten sonra yazılan yazıları da ilâve eder. Kitabın getireceği gelir, «Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Hey'et-i Muhteremesi»ne bırakılır.)